

УДК 631.145:167.1.004.14

В.Г. АНДРІЙЧУК, доктор економічних наук, професор, академік НААН
Державний вищий навчальний заклад
“Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана”

Проблемні аспекти регулювання функціонування агропромислових компаній

Постановка проблеми. У перших своїх публікаціях про капіталізацію сільського господарства в журналі «Економіка АПК» (2006 р.), а потім у монографії [1] (2007 р.), була зроблена спроба об'єктивно оцінити процес капіталізації сільського господарства через вливання в цю галузь капіталу з інших сфер економіки і створення на той час нових великих агропромислових формувань: холдингового типу, в яких аграрна сфера функціонує на засадах дочірніх підприємств, та як цілісних підприємств, у яких аграрна сфера організаційно представлена структурними або відокремленими підрозділами.

Зазначалися, зокрема, переваги такого вливання і водночас наголошувалося на **великих загрозах, які несе** в собі цей процес, якщо не здійснювати його регулювання на державному рівні. Пропонувалися також основні напрями й важелі такого регулювання. На жаль, процес капіталізації вітчизняного

зразка до нинішнього часу розвивається стихійно і тому не вдалося уникнути низки негативних наслідків, які ми зараз пожинаємо.

Разом із тим необхідно наголосити, що як би хто не відносився до появи та функціонування великих агропромислових компаній, здійснений нами аналіз їх діяльності в опублікованій статті [2], а також подальші наші дослідження дають **підстави ще раз стверджувати**, що нині такі агропромислові компанії стали вагомим невід'ємним складником організаційно-правової будови аграрного сектору економіки, які уже відіграють і надалі відіграватимуть значну роль у подальшій капіталізації сільського господарства, нарощуванні масштабів виробництва й експорту сільськогосподарської продукції та продовольства, забезпеченні продовольчої безпеки країни. Але водночас зазначимо, що **існує низка серйозних проблем** у функціонуванні агропромислових компаній, що негативно позначаються на якісних і кількісних характеристиках стану розвитку аграрної сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання агрохолдингів (за термінологією більшості авторів) широко дискутується у періодичній пресі, де висвітлюється низка важливих питань діяльності цих компаній. Серед них привертають увагу праці таких авторів, як А. Гаврилук [3], О. Глущенко [4], І. Гошовський [5], А. Данкевич [6], А. Ковальчук [10], І. Кравчук [11], М. Кропивко, Ю. Лупенко, М. Малік [15] та ін.

Проте в багатьох публікаціях питання регулювання діяльності агропромислових компаній якщо й розглядаються, то звужено

© В.Г. Андрійчук, 2014

(крім [15]). Не завжди береться до уваги поява нових особливостей в їх діяльності та змін в економічному й правовому середовищі.

Мета статті – вияв сучасних тенденцій і проблемних аспектів у функціонуванні цих компаній та обґрунтування основних напрямів і важелів регулювання їхнього розвитку в умовах світової продовольчої кризи й незадоволеного внутрішнього попиту на продовольство через його економічну недоступність для значного прошарку населення.

Виклад основних результатів дослідження. На вищому щаблі узагальнення розвитку сільського господарства країни за останні кілька років у сегменті великого агропромислового виробництва можна виокремити такі основні тенденції у функціонуванні агропромислових компаній, окремі з яких (тенденції) у подальшому викладенні будуть конкретизовані:

постійне намагання збільшувати свої розміри і нарощувати потужності;

прискорений розвиток ринку злиття та поглинання (M&A) у сфері агробізнесу;

поглиблення спеціалізації агропромислових компаній концентрацією своїх ресурсів на певних напрямках агробізнесу;

прискорення модернізації виробництва продовольчих товарів, поліпшення їх якості, що зумовлено посиленням конкурентної боротьби на внутрішньому і зовнішньому ринках, особливо у зв'язку із розв'язанням Російською Федерацією «продовольчих воєн» проти України;

посилення розвитку агропромислової інтеграції на засадах єдиної власності з метою створення чи завершення створення замкнутого циклу агропромислового виробництва, включаючи нерідко торгівлю;

інтенсивне залучення іноземного капіталу агропромисловими компаніями на зовнішньому фондовому ринку для модернізації виробництва та нарощування його масштабів;

безпосереднє проникнення іноземного капіталу у вітчизняний агробізнес і створення ширших можливостей для його експансії;

започаткування проникнення українських агропромислових компаній в агропромислове виробництво інших країн, наприклад,

придбання компанією «Миронівський хлібопродукт» (МХП) компанії «Воронеж Агро-Холдинг» із земельним банком 40 тис. га угідь;

значна диференціація ступеня розвитку агропромислових компаній, а саме: досягнення досить міцного з тенденцією до поліпшення фінансово-економічного стану низки провідних таких компаній і водночас волативність та послаблення його в деяких інших компаніях через причини внутрішнього й зовнішнього характеру.

На цій тенденції зупинимося детальніше з огляду на її результативну складову. Зокрема, про достатньо міцні позиції на ринку капіталів і досягнуту вищу ефективність діяльності можна судити за важливими економічними параметрами кількох найбільш відомих і потужних агропромислових компаній. Так, капіталізація трьох агропромислових холдингів «МХП», «Кернел», «Астарта» у 2012 році становила 3658 млн дол. США проти 3478 млн у 2010-му, або зросла на 4,9%. Найважливіші показники рентабельності в середньому за 2010–2012 роки були досить високими. Так, у компанії «МХП» показник ROE за ці роки становив 28,7%, ROA – 13,2, ROS – 22%; в компанії «Кернел» дані показники становили відповідно 18,9, 10,5 і 20,4%; «Астарта» – 26,2, 14,7 та 24,8% і в компанії «Авангард Ко» – 22,0, 15,5 та 37,9%*.

Усі розглянуті компанії збільшили у 2012 році виручку від реалізації продукції, в окремих із них зросла EBITDA. Так, у компанії «МХП» у 2011 році вона становила 401 млн дол. США, а в 2012-му – 468 млн; «Кернел» – відповідно 310 і 332, «Авангард Ко» – 251 та 280 тис. дол. США.

Досить сприятливими сформувалися по цих чотирьох компаніях мультиплікатори прибутковості й боргового навантаження. За інформацією А. Білич, показник EV/EBITDA в компаніях «Миронівський хлібопродукт», «Кернел», «Астарта» і «Авангард Ко» у 2012 році становив відповідно 5,3, 6,0, 2,6 і 3,4 (у середньому по групі цих компаній 5,2); показник EV/Revenue (вартість компаній поділена на грошову виручку) – відповідно 1,7, 1,3, 1,5 і 1,1 (у середньому 1,4); показ-

* Розраховано за вихідними даними А. Білич.

ник боргового навантаження Debt/EBITDA – 2,8; 4,4; 3,3; 1,5 (у середньому 3,0) та показник MVA/EBITDA – відповідно 3,2, 5,0, 5,4 і 2,3 (у середньому 4,0). Ці показники, за даними згаданого автора, значно якісніші за своїм рівнем порівняно з аналогічними показниками таких зарубіжних великих аграрних компаній, як, наприклад, SLC Agricola S.A. (Бразилія), KTG Agrar AG (Німеччина), Aljouf Agri Development Company (Саудівська Аравія), Tandou Ltd (Австрія).

Тут варто наголосити, що показник EV/EBITDA за своїм конкретно економічним змістом доводить, за скільки років компанія може самовідтворитися за рахунок власних коштів – прибутку й амортизації – та коштів, що йдуть на сплату податків і відсотків (сплачувані відсотки стають прибутком для підприємства після виплати ним боргів). Врахування в EBITDA коштів на сплату податків є доцільним, оскільки дає змогу забезпечити порівнянність цього показника між підприємствами, для яких застосовують різні системи оподаткування.

Показник Debt/EBITDA є надзвичайно важливим, бо підтверджує, скільки річних прибутків разом із коштами від амортизації та іншими зазначеними при аналізі показника EV/EBITDA коштами потрібно компанії, щоб розрахуватися з борговими зобов'язаннями. Чим менший цей показник, тим привабливішою є компанія для потенційних інвесторів і, зрозуміло, є міцнішим її фінансово-економічний стан. У такому ж ключі економічно оцінюється й показник EV/Revenue, який доводить, за скільки років компанія може себе окупити за рахунок грошової виручки.

Разом із тим для згаданих компаній прип'яманні також деякі тривожні сигнали фінансового ринку. Так, у 2012 році порівняно з 2011-м зменшилася ринкова ціна акцій в усіх аналізованих компаніях, крім «МХП», де вона зросла з 12,8 до 14,3 дол. США за акцію. Ціна акцій «Кернел» знизилася на 6,8% (з 23,5 до 21,9 дол.), «Астарта» – на 22,9, «Авангард Ко» – на 12,2%. Зниження ціни акцій зумовило зменшення капіталізації цих компаній. Проти 2011 року капіталізація «Кернел» знизилася на 110 млн дол.

США, «Астарта» – на 154, «Авангард Ко» – на 90 млн дол.

Для компаній є важливим і такий показник на ринку капіталу, як Free Float – кількість акцій у вільному обігу на фондовому ринку, або іншими словами: яка кількість акцій перебуває у приватних інвесторів (міноритарних акціонерів), взята у відсотках до ринкової капіталізації (MVA). При цьому до уваги не беруться акції в топ-менеджерів, держави й інших стратегічних інвесторів. Цей показник в економічній літературі трактується однозначно: з одного боку, він доводить про ступінь ліквідності акцій компанії, а тому характеризує її позитивно за певного його зростання; з іншого – надмірне його збільшення небажане, бо компанія може втратити контроль управління, зростає ризик здійснення спекулятивних операцій, рейдерства, тобто знижується економічна безпека бізнесу. З урахуванням цієї обставини навряд є виправданим значне зростання показника Free Float у компаніях «Кернел» (58,4%) і «Астарта» (31%), тоді як, скажімо, в «МХП» він становить лише 16,3% (за капіталізації цієї компанії 1520 млн дол. США лише 16,3% акцій на суму 247,8 млн дол. знаходяться у вільному обігу).

Практика діяльності агропромислових компаній дає змогу виокремити низку гострих проблемних аспектів їх функціонування, які вимагають, з одного боку, відповідного регулювання з метою усунення загроз від такого функціонування, а з іншого – забезпечення його вищої соціально-економічної ефективності. Окремі з цих проблемних аспектів виникли ще на етапі створення агропромислових формувань (компаній), але до цих пір залишаються не розв'язаними, інші – зародилися й стали актуальними за останній час. Зупинимось коротко на найважливіших із них із погляду автора.

1. Для розвитку сільських територій і благополуччя селянства надто важливе значення має організаційна форма функціонування аграрної сфери у складі агропромислових формувань (компаній), насамперед тих, що виникли в процесі зовнішнього вливання капіталу як цілісні підприємства. Такі компанії нерідко створюють аграрні

підрозділи зі статусом структурних, а не відокремлених. Це недопустимо за низки причин, але насамперед тому, що в такому разі доходи від податків та зборів минають сільські території й осідають у центральних офісах. Тому вважаємо за доцільне зробити доповнення до ст.132 Господарського кодексу України такого змісту: юридичні особи, що створюють агропромислові формування (компанії) у формі цілісних підприємств, організують сільськогосподарське виробництво на засадах відокремлених виробничих підрозділів з правом відкриття ними рахунків у банках і сплати податків, зборів до місцевих бюджетів за місцем їх розташування, а також правом здійснення автономних господарських функцій та можливістю укладення трудових договорів із найманими особами, нарахування й виплати їм заробітної плати¹.

2. За останні два-три роки істотно модифікувалися мотиви створення та розширення агробізнесу на засадах холдингу й АПФ як цілісних підприємств. Як і раніше, залишаються актуальними такі мотиви, як забезпечення себе сировиною, доступний вхід та вихід в агробізнес, можливість диверсифікувати виробництво на засадах вертикальної інтеграції, зниження транзакційних витрат, досягнення ефекту масштабу.

До нових мотивів можна віднести порівняно більшу доступність до капіталу (кредити, інвестори), до ресурсів і товарних ринків, ширші можливості для обміну досвідом, технологіями та для диверсифікації, а також можливість лобіювати свої інтереси на усіх щаблях владної вертикалі. Але особливу увагу слід звернути на ту обставину, що в даний час **важливим мотивом стала висока очікуваність** одержання великих прибутків через світову продовольчу кризу і значне підвищення цін на сільськогосподарську продукцію. У зв'язку з цим багато інвесторів кинулися вкладати капітал в АПК, не знаючи його специфіки. Тому такі інвестори стикаються з різними проблемами, що, врешті-решт, негативно відбивається на ефек-

тивності й масштабах агропромислового виробництва. З одного боку, інвестиції в агросектор потрібні, бо необхідно активно впроваджувати сучасні агротехнології, а з іншого – **необхідне грамотне вкладення капіталу та чітка стратегія розвитку і сучасний менеджмент. На жаль, чимало компаній їх не мають.**

Саме через те, що для деяких інвесторів агробізнес є непрофільним, створені ними агропромислові компанії мають низьку ефективність та стають об'єктом злиття чи поглинань, або розпродажу їхніх окремих майнових комплексів. Така доля спіткала, наприклад, агропромисловий холдинг «Укрзернопром-Агро», який був заснований у кінці 90-х років нафтотрейдером Антоном Шишкіним шляхом купівлі кількох борошномельних підприємств і взяттям землі в оренду. Зокрема, до його складу входило 30 агропідприємств із площею орендованих земель 94 тис. га. Але через низьку причин він був виставлений на продаж та його активи по частинах у 2012 році розпродані.

Одна з основних таких причин, як уже зазначалося, – непрофільність агробізнесу, а отже, недостатній професіоналізм керівництва компанії, далеко не повна її публічність, що породило негативний імідж в очах інвесторів після розміщення депозитарних розписок. Друга причина впливає з першої – великі витрати на виробництво й логістику, що спричинено також великим розпорошенням земель по регіонах (у 12 областях). Істотною причиною стала нестача фінансових ресурсів для подальшого розвитку, які планувалося одержувати через ІРО на Варшавській біржі, але на той час фондовий ринок переживав не кращі часи. Крім того, «Укрзернопром-Агро», **по суті, не був вертикально інтегрованою структурою**, адже борошномельні підприємства, хлібозаводи офіційно не входили до складу холдингу, що породжувало проблеми в управлінні.

3. Перенасичення сівозмін технічними культурами, насамперед, соняшником, а також зерновими культурами, що нерідко в багатьох компаніях призвело до істотного зниження родючості ґрунту. Це – відомий кричущий факт, на який неодноразово зверталася увага, але в даному разі ми робимо

¹ Детальніше про це див.: Андрійчук В.Г. Капіталізація сільського господарства: стан та економічне регулювання розвитку: моногр. – Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2007. – С. 108-116.

акцент на його похідній – появі негативного мультиплікативного ефекту: захоплення багатьох компаній вирощуванням соняшнику як найрентабельнішої культури останніми роками призвело до надмірного неконтрольованого нарощування потужностей по переробці його насіння. Загалом у 2012 році потужності по переробці олійних культур становили 11,5 млн т, а в 2015 році вони зростуть до 15 млн т завдяки пуску ще семи олієжирових заводів.

У 2012 році держава вперше стала контролювати площу посіву соняшнику і це правильно, але оскільки потужності орієнтовані в основному на переробку насіння цієї культури, то не випадково вже у згаданому році виник дефіцит соняшnikової сировини обсягом 3 млн т. Чимало олієжирових заводів заявляють навіть про збитковість виробництва [12]. Тому потрібно, щоб нові потужності олієжирової промисловості були універсальними для переробки насіння кількох олійних культур, а не лише соняшнику. Загалом в олієжировій промисловості не залишилося гравців, доступних для поглинання. Галузь водночас стала недоступною для входження нових конкурентів. Достатньо сказати, що в 2012 році на п'ять великих компаній припадало 60% усієї олієпереробки в Україні.

Зазначене перенасичення сівозмін уже призводить до серйозних негативних наслідків у господарській діяльності окремих компаній. Так, саме із причини значного виснаження ґрунту через відведення великих за питомою вагою площ під соняшник на межі банкрутства перебуває компанія «Агропротрон». За даними інвесткомпанії Concorde Capital, урожайність основної культури – соняшнику становила у 2012 році 1,5 т/га проти 1,8 т у 2011-му, а EBITDA у першій половині 2013 року зменшилася до 6,7 млн дол., тоді як за останні чотири роки її розмір не був нижчим за 20 млн дол. Слід зазначити, що навіть зменшивши площу посіву соняшнику на 10%, вона становила 93 тис. га, тоді як весь земельний банк дорівнював 171 тис. га. Є й інші причини передбанкрутного стану компанії – запізнiла реакція на квітневу кризу на Кіпрі, у зв'язку з чим компанія втратила 4,5 млн дол., які не всти-

гла зняти з рахунків. І уже в липні 2013 року холдинг оголосив про технічний дефолт по єврооблігаціях, не виплативши кредиторам 3 млн дол. У результаті акції компанії на Варшавській біржі уже на другий день обвалилися на 36,4% [10]. Загалом ринкова ціна акцій компанії в 2012 році знизилася проти 2011 року з 9,86 до 4,92 дол. за одну акцію (зниження на 50,1%), через що ринкова капіталізація холдингу зменшилася з 213 до 71 млн дол. США. Викликає тривогу й високий коефіцієнт Free Float, який становив у 2012 році 44,6%.

4. Надконцентрація виробництва і земельних ресурсів, крім монополізації, про що нам доводилося не раз говорити, може нести й інші загрози. Як показує практика, величезні за масштабами агропромислові компанії спроможні істотно вплинути на зайнятiсть населення, посиливши безробіття, що знаходиться за межами суто аграрного безробіття. Сказане демонструє компанія «Авангард», що входить до складу Ukrlandfarming, – найбільший виробник курячих яєць (у 2012 р. виробив майже 6,3 млрд яєць, поголів'я курей-несучок – 22,8 млн гол.). У складі компанії 19 птахофабрик, із них 17 – закриваються як недостатньо ефективні (на думку керівництва компанії, хоча рентабельність була достатньо високою – понад 40%). Залишаться дві: птахогосподарство «Чорнобаївське» і птахокомплекс «Авіс», на яких водночас утримуватимуть 5 млн гол. молодняку і більше 10 млн гол. курей-несучок. Разом із птахофабриками будуть закриті й обслуговуючі підприємства – шість комбікормових заводів, три репродуктори, вісім зон вирощування курей, три склади. Уже закриті п'ять птахофабрик. Неважко підрахувати, скільки працівників залишаться майже водночас без роботи та наскільки важко буде їм працевлаштуватися у недалекому майбутньому.

Надконцентрація виробництва в яєчному виробництві характеризується тим, що частка компанії «Авангард» у промисловому виробництві яєць становить понад 50%. За словами прес-секретаря компанії Лідії Сливоцької, до кінця 2013 року буде нарощено потужності для утримання курей-несучок до

30,1 млн гол., а виробництво яєць – до 8,6 млрд шт.

5. Вади в управлінні агропромисловими компаніями. У них домінуючою моделлю менеджменту є централізоване управління, за якою стратегічні та важливі тактичні питання вирішує центральний офіс (фінансова й маркетингова політика, закупівля засобів виробництва, реалізація виробленої продукції), і лише безпосередні виробничі питання вирішуються відповідними суб'єктами господарювання, що підпорядковані холдингу. Тут йдеться про те, що нерідко економічні відносини між материнською компанією та дочірніми підприємствами, не кажучи вже про відокремлені підрозділи, складаються виключно на внутрішньобюджетній системі. Саме за такої системи дочірні аграрні підприємства попадають у повну фінансову залежність від материнської компанії, оскільки виручка від реалізації їхньої продукції акумулюються останньою. Ці кошти материнська компанія використовує на фінансування під жорстким контролем поточної діяльності дочірніх підприємств і на здійснення необхідних капітальних інвестицій. Така надмірна зацентралізованість виробничої й комерційної діяльності дочірніх підприємств, системи прийняття планових рішень, недостатня відповідність системи матеріального стимулювання праці призводить до істотної втрати ініціативи та підприємливості в значній чисельності управлінців аграрної сфери.

Крім того, складнощі управління агропромисловими компаніями виникають у зв'язку з великою розосередженістю виробництва по регіонах України, про що уже частково йшлося. Скажімо, Ukrlandfarming здійснює виробництво у 22 областях України і в АР Крим; Укragропром (107 тис. га плюс орендовані землі в НААН України близько 100 тис. га) – в 17 областях; «Українські аграрні інвестиції» (260 тис. га) – у 16 областях; «МХП» (300 тис.) та «Нібулон» (75 тис.) – у 10 областях; «Приват-Агрохолдинг» (120 тис.) – у 9 областях й АР Крим; «Кернел-груп компані» – (330 тис. га) – у 8 областях і т.д.

Таке розосередження породжує значні додаткові витрати на контроль, на перемі-

щення техніки або закупівлю її для певного регіону, де не має можливості сповна використати її потужність.

6. Прискорений розвиток ринку «злиття і поглинання». який істотно посилює надконцентрацію виробництва та земельних ресурсів, породжує монополізацію аграрного ринку. Скажімо, якщо у 2005 році функціонувало 500 птахопідприємств різного профілю, то у 2012-му – менше 200. При цьому відбулося в основному поглинання: менш дрібні підприємства, які не витримували конкуренції, були поглинуті (викуплені) великими. І на сьогодні найбільшими виробниками м'яса птиці є компанії «МХП» і «Агромарс» із ТМ «Наша ряба» та «Гаврилівські курчата». Компанія «МХП» уже контролює 50% ринку м'яса, «Агромарс» – 14%, причому «МХП» практично забезпечує себе зерном власного виробництва й одержує завдяки цьому конкурентні переваги. У 2012 році цей холдинг виробив 400 тис. т курятини і планує у найближчі п'ять років довести її виробництво до 800 тис. т за рахунок подальшого розвитку великопотужної Вінницької птахофабрики.

Нині 60% ринку цукру контролює сім компаній, у т.ч. «Астарта-Агро» – 20%; до цих компаній, крім названої, належать «Кернел»; Ukrlandfarming; «Т-Цукор»; «Укрпромінвест», «Панда» та «Світанок». Група компаній Lauffer (раніше «Укрінтерпродукт») інтенсивно скуповує хлібозаводи. У 2013 році завершила купівлю більше 50% акцій ПАТ «Кримхліб», ПАТ «Сімферопольський комбінат хлібопродуктів» і ПАТ «Одеський коровай». За даними Forbes на початок 2013 року Lauffer уже має в своєму складі понад 50 підприємств. У найближчих планах компанії – відкриття спеціалізованої роздрібною торгівлі

Компанія «Дакор Агро Холдинг» (163 тис. га землі, чотири цукрових заводи) була у 2011 році поглинута «Ukrlandfarming». Крім того, остання придбала компанію «Райз» (120 тис. га) та «Робуста-Агро-Інвест» і довела свій земельний банк, як уже відомо, до 532 тис.га. Компанія KSG Agro свою стратегію будує на поглинанні невеликих компаній. У 2012-2013 роках вона придбала кілька нових активів, а найбільш вагомим серед

яких було придбання агрокомпанії «Агроплаза» із площею орендованих земель 20,8 тис. га. Земельний банк KSG Agro тепер становить 96 тис. га.

Є багато інших прикладів злиття і поглинання агрокомпаній. **Важливою при цьому є та обставина, що при поглинанні здійснювалася купівля права на оренду землі,** яке нерідко оцінювалося до 600-800 дол. за 1 га. Це – надзвичайно важливе питання, до якого ми ще повернемося.

7. Соціальна відповідальність бізнесу. Очевидно, не повинна викликати сумніву теза, що основна ідея соціально відповідальної діяльності бізнесу полягає у створенні користі для суспільства. Підприємство (агропромисловий холдинг (компанія)) має створювати **позитивні екстерналії та інтерналії** (за Пігу А.) [14].

У сучасних умовах позитивні екстерналії й інтерналії виникають завдяки утриманню підприємством у своєму складі об'єктів соціальної інфраструктури, створенню для працівників освітніх проектів, запровадженню недержавних пенсійних програм тощо. Водночас соціальна відповідальність виявляється в недопущенні виникнення негативних екстерналій (наприклад, забруднення довкілля), не створення робочих місць (це негативна інтерналія).

Важливо тут наголосити, що підприємство (холдинг), яке бере на себе відповідальність за розвиток сільських територій, несе суспільно-корисні витрати, які є підстави розглядати як вкладення у створення його репутації, доброго імені (іміджу). Саме в такому разі соціальна відповідальність агробізнесу стає однією із найважливіших економічних цінностей підприємства, оскільки воно виконуватиме селопідтримувальну та селоутворювальну функцію.

Реалії сільського життя такі, що на сьогодні дрібні сільськогосподарські товаровиробники – фермерські господарства, які не орендують значних масивів земель, особисті селянські господарства із земельними ділянками до 2 га, як правило, не виділяють кошти для соціального розвитку села, часто працюють непрозоро, нерідко офіційно не оформлюють людей на роботу, занижують урожайність. Водночас і багато середніх та ве-

ликих аграрних підприємств, агропромислових компаній не беруть участі у вирішенні соціальних питань села та сільських працівників.

Водночас практика показує, що частина агропромислових компаній, насамперед холдинги, таки вкладають кошти в соціальний розвиток територій. З одного боку, це свідчить про те, що окремі власники великого бізнесу розуміють необхідність розв'язувати дану проблему, а з іншого – **нерідко їх примушує це робити конкуренція на ринку оренди землі.** Саме вона змушує холдинги підвищувати орендну плату навіть до 9% від грошової оцінки землі та водночас здійснювати соціальні програми на селі, бо інакше селяни можуть не продовжити термін здачі землі в оренду на наступний строк. Такі випадки вже непоодинокі, наприклад у Чернігівській області.

В даному випадку наголошується на позитивній ролі фактора оренди, який змушує окремі холдинги підтримувати соціальну сферу села. Тому дуже важливо не допустити **орендозакріпачення.** Маються на увазі пропозиції деяких урядовців і депутатів встановити законодавчо мінімальний строк оренди 15 років та навіть більше. Максимальний строк оренди, на наш погляд, має бути не більше 10 років із правом його пролонгації за взаємної згоди сторін. Такого строку достатньо, щоб окупити вкладені кошти й одержати бажану економічну вигоду.

Практика також показує, що масштабні соціальні програми часто здійснюються і великі самостійні сільськогосподарські підприємства, які очолюють місцеві керівники, вболіваючи за своє рідне село. Можна навести низку таких прикладів: СВК «Батьківщина» Котелецького, фермерське господарство «Урожайне» Шаргородського, СТОВ «Агросвіт» Миронівського районів. Скажімо, останнє з названих підприємств щорічно вкладає в соціальну сферу понад 2 млн грн.

Але таких підприємств, безумовно, мало з огляду на те, що в Україні понад 28 тис. населених пунктів, багато з яких не мають належних соціальних умов проживання своїх мешканців.

Практика знову ж таки доводить, що в окремих адміністративних районах цю проб-

лему намагаються розв'язати *централізовано*, адміністративно встановлюючи для аграрних підприємств норматив виплат певної суми коштів на соціальний розвиток села, наприклад, 30 грн з 1 га сільськогосподарських земель із спрямуванням цих коштів у бюджет сільської ради.

Отже, проблема соціальної відповідальності агробізнесу залишається гострою, і, як бачимо, *немає чітко окресленого шляху її розв'язання*.

В умовах, коли сільськогосподарське виробництво уже впродовж трьох останніх років досягає вищої рентабельності порівняно з іншими галузями, є підстави вважати виправданою думку про введення юридично закріпленої норми соціальних виплат з 1 га сільськогосподарських земель. У Верховну Раду України подано на розгляд законопроект «Про внесення змін до Податкового кодексу України» щодо введення збору за користування земельними ділянками сільськогосподарського призначення. Ставка збору – 80 грн/га з урахуванням індексу споживчих цін.

Очевидно доцільніше було б такий збір встановлювати у відсотках від грошової оцінки землі, диференціюючи його від 0,3% для малих форм господарювання до 1% для агропромислових компаній. У разі, коли збір становитиме 0,3%, то в середньому орієнтовно відрахування становитимуть 60 грн/га; за 0,6% – 120 грн і за 1% – 200 грн із розрахунку, що грошова оцінка 1 га сільськогосподарських земель становить у межах 20 тис. грн. Якщо вести мову про холдинги, то це плата дещо вища за ту, яку здійснює, наприклад, компанія Укрлендфамінг – у 2012 році Олегом Бахматюком було спрямовано на соціальну сферу 90 млн грн, або 168 грн/га. Тобто компанія здійснює досить істотні відрахування, але дещо менші, ніж це дозволяє її економічний потенціал.

Кошти від такого збору повинні мати чітке цільове призначення – на розвиток сільських територій. Причому ці витрати для сільськогосподарських товаровиробників правомірно розглядати як елемент транзакційних витрат, які слід включати у собівартість продукції. Транзакційних тому, що вони (витрати) пов'язані із захистом бізнесу

від загрози відмови орендодавців надавати свої земельні ділянки в оренду в разі неучасті бізнесової структури у вирішенні питань розвитку сільських територій. А в міжнародній практиці витрати, пов'язані із захистом бізнесу, наприклад, через опортунізм *ex ante* і *ex post*, судові витрати, що зумовлені невиконанням партнером своїх зобов'язань тощо, розглядаються саме як транзакційні витрати. Включення останніх у собівартість знижуватиме рентабельність аграрної сфери й цим самим об'єктивніше відображатиме стан її розвитку з урахуванням життєво необхідного підходу до здійснення зазначених коректив у розподілі грошових потоків.

Зауважимо, що таке додаткове навантаження на аграрний бізнес не стане обтяжливим ще й завдяки державній підтримці сільського господарства. Адже нині коефіцієнт співвідношення бюджетної підтримки та фіскального навантаження хоча і має тенденцію до зниження, все ж є більшим від одиниці. Це показує, що вхідні фінансові потоки від державної підтримки перевищують відпливи коштів у формі фіскального навантаження. Так, за період із 2005 по 2012 роки цей коефіцієнт, за даними Л.В. Козак, становив: у 2005 році – 2,47; 2006 – 3,42; 2007 – 3,13; 2008 – 3,42; 2009 – 1,47; 2010 – 1,71; 2011 – 1,27; 2012-му – 1,47.

Крім того, на користь встановлення зазначеного збору слугує й така обставина. Як уже зазначалося, є чимало АПФ, які функціонують у формі цілісних підприємств з організацією аграрної сфери на засадах відокремлених чи навіть структурних підрозділів. Саме вони відповідно до чинного законодавства нерідко набувають статусу аграрного підприємства – платника фіксованого сільськогосподарського податку. Отже, переробне підприємство такого АПФ звільняється від сплати податку на прибуток. Це – серйозна економія коштів, здобута завдяки пільгам, встановленим державою для аграрної сфери. Отже, такі переробні підприємства (по суті материнські компанії по відношенню до сільгосптоваровиробників) спроможні виділяти значні фінансові кошти на розвиток сільських територій понад встановлену величину збору.

Більше того, сказане не обмежується лише АПФ як цілісними підприємствами. Справа в тому, що чимало переробних підприємств, які мають аграрну сферу в організаційній формі виробничих підрозділів, є дочірніми у складі потужних агропромислових компаній. Будучи юридичною особою, такі переробні підприємства також набувають статусу аграрних, а отже, не сплачують податку на прибуток. Причому в потужних компаніях може бути кілька таких дочірніх підприємств. Прикладом може бути агропромислова компанія «Астарта-Київ», про яку детальніше йтиметься далі.

Як бачимо, й для багатьох агропромислових холдингів притаманне істотне додаткове джерело доходів у системі пільгового оподаткування, яке значною мірою може бути спрямоване на розвиток сільських територій.

Соціальна відповідальність бізнесу за розвиток сільських територій значною мірою визначається створенням робочих місць, насамперед розвитком тваринництва, особливо скотарства, – галузі, що перебуває у глибокій кризі. Її відродження найбільшою мірою може сприяти працевлаштуванню сільських жителів у різних регіонах України. Причому це питання стосується усіх форм господарювання на селі – більшою або меншою мірою, але всіх.

Відомо, що фермерські господарства, як правило, не утримують велику рогату худобу, інших галузей тваринництва з метою товарного виробництва, а лише для самозабезпечення. Тривожною в даному контексті є ситуація і в достатньо великих аграрних підприємствах з площею сільськогосподарських угідь 3000 га й більше. Таких підприємств в Україні 1633, із них у 711 взагалі відсутнє поголів'я великої рогатої худоби, а в 693 підприємствах зовсім не було поголів'я тварин та птиці.

Викликає велике занепокоєння і такий факт. На сучасному етапі в Україні функціонує чимало незалежних великих агропідприємств, які не входять у холдинги, й які досягли високих економічних результатів діяльності. Проте вони займаються в основному рослинництвом. Показовою в цьому контексті є ситуація в першій десятці рейтингу таких

підприємств: у чотирьох із них, зокрема в ТОВ «Преображенське» (площа землекористування – 20 тис. га, Запорізька область); ПП «Західний буг» (20 тис. га, Львівська область); ТОВ «Згода» (18 тис. га, Кіровоградська область); ТОВ «Агротех-гарантія» (17 тис. га, Полтавська область) – зовсім не розвивають товарне тваринництво. У трьох підприємствах із названої ТОП-десятки тваринництво представлене лише невеликими фермами. Так, ПП «Золота Нива 1» (Харківська область, 18 тис. га) має одну ферму великої рогатої худоби, утримує також пасіку; ТОВ «Зоря» (Харківська область, 18 тис. га) утримує невелику свиноферму, розводить овець; ПП «Чонгар» (Херсонська область, 15 тис. га) має вівцеферму. І лише три підприємства з першої ТОП-десятки мають розвинене тваринництво. Зокрема, ПП «Росія» має площу землекористування 14 тис. га, у тому числі 2000 га підприємство відводить під кормові культури, утримує 750 корів (Запорізька область). ТОВ «Україна» (площа землекористування – 14 тис. га, Тернопільська область) створило племінний завод по виведенню української чорно-рябої породи корів. Має досконале високопродуктивне обладнання; приватна агрофірма «Подolia» (14 тис. га, Полтавська область) утримує молочне стадо з поголів'ям 500 корів, ферма оснащена сучасними доїльними та холодильними установками й іншим устаткуванням.

Враховуючи зростаючі місце і роль агропромислових компаній у сучасній організаційно-правовій структурі сільського господарства, особливу увагу привертає стан розвитку тваринництва в таких компаніях.

На основі даних, наведених у журналі «ТОП-100 – рейтинг кращих компаній України» [5], нами здійснено групування 67 холдингових компаній із числа 100 ТОП компаній за показником розміру землекористування, по яких була необхідна інформація для визначення їх виробничого напрямку за укрупненим галузевим показником: часткою валової продукції тваринництва у загальній валовій продукції сільського господарства (табл.).

Спеціалізація холдингових компаній у частині сільськогосподарського виробництва

Частка тваринницької продукції в загальному обсязі валової продукції сільськогосподарства, %	Кількість компаній	Площа сільськогосподарського землекористування, тис.га	Питома вага кожної групи компаній в загальній площі землі аналізованих компаній	У середньому припадає земельної площі на одну компанію, тис. га
0	12	658		54,8
1 – 5	11	1069	70,5%	97,2
6 – 10	6	630	58,1%	105,0
11 – 15	7	874		124,9
16 – 20	7	505		72,1
21 – 30	6	402		67
31 – 50	8	616		77
51 і більше	10	548		54,8
у т.ч. 90 і більше	6	376		62,7
Разом	67	5302	100	79,1

Джерело: УКАБ.

Як з'ясувалося, 12 компаній із загальною площею орендованих земель 658 тис. га (12,4%) взагалі не займаються тваринництвом, а в 11 компаніях із земельним банком 1069 тис. га тваринницька продукція має лише від 1 до 5%. Загалом компанії, що виробляють тваринницьку продукцію в межах від 1 до 20% у загальній валовій продукції, володіють 3078 тис. га, або 58,1% від усієї земельної площі, що орендується аналізованими компаніями – 5302 тис. га. Якщо до цього додати компанії, які взагалі не займаються тваринництвом, то зазначений відсоток зростає до 70,5%.

Із 67 аналізованих компаній лише 10 спеціалізуються на виробництві тваринницької продукції, причому в шести цих компаніях частка продукції тваринництва становить 90% і більше, проте їхній земельний банк займає лише 7,1%, причому з них 5,7 п.п. припадає на компанію «МХП» (площа землекористування – 300 тис. га, а нині – 360 тис.).

Проблема тваринництва, по суті, зводиться до проблеми скотарства, бо питання виробництва м'яса птиці практично вирішене. Достатньо сказати, що у 2013 році за інформацією голови асоціації «Союз птахівників України» Олександра Бакуменка виробництво м'яса птиці збільшилося на 150 тис. т, або зросло на 15%. За обсягом його виробництва Україна посідає дев'яте місце і вже експортує цю продукцію в 30 країн світу [9]. Дана галузь стала висококонкурентною та ефективною в основному завдяки вибудованій вертикальній агропромисловій інтеграції, яка не має аналогів у світі:

в єдиний технологічний цикл входять бройлерні фабрики, репродуктивні й забійні підприємства, власна кормова база (аграрна сфера, комбікормові заводи), власна система збуту, олійно-екстрактні заводи з виробництва шроту та деякі інші забезпечувальні структури.

Успішно розв'язується проблема виробництва свинини. Холдинговими компаніями швидкими темпами будуються сучасні свинокомплекси. Практично усі діючі нині великі свинокомплекси створені або відновлені за останні 10 років. Лідери галузі „АПК-інвест”, „Нива Переяславщини” (спільне українсько-британське підприємство), „Даноша”, що належать датським інвесторам, „Глобинський свинокомплекс”, що починав у 2005 році з реконструкції старої молочної ферми, забезпечують великі масштаби виробництва свинини, а окремі з них продовжують подальше його нарощування. Скажімо, компанія «Нива Переяславщини» (орендує 20 тис. га землі), потужності якої дають змогу вирощувати в рік 200 тис. гол. свиней, у 2013 році планувала відкрити ще два свинокомплекси на 30 тис. гол. Успішна робота компанії значною мірою досягається завдяки власному виробництву кормів. Уже в 2012 році аграрні підприємства поставили на переробку до м'ясокомбінатів понад 93% живої маси свиней. Багато агропромислових компаній заявили про намір інвестувати в галузь значні кошти, у т.ч. й вітчизняний монстр „Укрлендфамінг” має намір до 2015 року вкласти більше 1 млрд дол. у свинокомплекси на 2 млн гол. Саме через істотну нерівномірність розвитку різних галузей

тваринництва нині маємо м'ясний перекоп (деформований м'ясний баланс). У 2011 році структура виробництва м'яса була такою: м'ясо птиці – 46,4%, свинина – 32,9, яловичина і телятина – лише 18,6% (0,9 – баранина, 0,7 – кролятина, 0,5 – конина), тоді як у 1990 році яловичина й телятина займали 45,5%, свинина – 36,2, м'ясо птиці – 16,3% (кролятина – 0,7, баранина – 1, конина – 0,3%). Тут доречно сказати, що проблемою для виробників свинини є імпорту дешевого й не завжди якісного м'яса. Такий імпорту вигідний м'ясокомбінатам, але вкрай небажаний, або навіть згубний для вітчизняних виробників. Тому вони йдуть по *шляху створення вертикально інтегрованих агропромислових холдингів*, стаючи власниками м'ясокомбінатів. Прикладом тут можуть бути компанії „АПК-ІНВЕСТ”, „Глобинський свинокомплекс”, „Бахматський аграрний союз” та ін.

Повертаючись до м'ясного перекопсу значимо, що незважаючи на державну підтримку скотарства за кількома напрямками, проблема його розвитку не розв'язується. Капітал йде туди, де швидший його оборот, а скотарство, як відомо, має найдовший період обороту капіталу, тому великі компанії у своїй переважній більшості не планують розвивати цю галузь. Хоча уже є усвідомлення в окремих компаній, що досягти довгострокового успіху в аграрному виробництві без розвитку тваринництва, зокрема скотарства, у т.ч. молочного, неможливо. Так, компанія HarvEast інтенсивно розвиває молочне скотарство, а „Сварог-Вест Груп” до 2015 року планує вдвічі збільшити молочне стадо з 3,6 до 8 тис. корів. Сума інвестицій становитиме 10 млн.дол. Ukrproduct Groop має намір упродовж 2014–2017 років побудувати комплекс у Хмельницькій області на 3,6 тис. голів. Ця компанія володіє чотирма молокозаводами, тобто вибудовується вертикально інтегрована структура. Ukrlandfarming планує впродовж 2014–2020 років запустити два молочні комплекси на 6 тис. гол. у Полтавській області.

Проте наведені приклади – це лише *початок початку* розв'язання проблеми розвитку скотарства. Враховуючи глибину кризового стану галузі, висловимо спірну дум-

ку, яка, можливо, не є новою: *ввести квотування „знизу”* обсягів виробництва продукції скотарства для аграрних підприємств і холдингових компаній відповідно до площі орендованих ними земель. Практика показує, що скотарство – і молочне, й м'ясне – може бути в наших умовах високодохідною галуззю, якщо її розвивати високотехнологічно. Прикладів є багато. Скажімо, ТОВ «Агросвіт» села Карапиші Миронівського району утримує майже 2000 гол. великої рогатої худоби, у тому числі 700 корів із річним надоем молока 7786 кг. У 2012 році від молочного скотарства підприємство одержало 2,4 млн грн прибутку, рівень рентабельності становив 20,1%, рентабельність продажу – 16,7%, прибуток на одну корову – 3436 грн.

Розмір квот – предмет окремої розмови. Нині йдеться про принцип, підхід до розв'язання гострої проблеми.

8. Надзвичайно важливою проблемою, яка вимагає свого розв'язання, є визначення граничних меж розміру землекористування агропромислових компаній. Дійсність переконує: апетити таких компаній, насамперед холдингів, щодо збільшення свого земельного банку вочевидь не вдасться задовольнити. Кожен із них, незалежно від того, яка площа земель ним орендується, намагається, й офіційно про це заявляє, її збільшити. Наприклад, Ukrlandfarming уже має в користуванні 532 тис. га землі. Його власник повідомляє, що в найближчій перспективі холдинг планує збільшити земельний банк до 800 тис. га (День, 27 берез. 2013 р.). Продовжує нарощувати „земельні м'язи” компанія «МХП», інші великі гравці на ринку сільськогосподарської продукції та продовольства. Зокрема, компанія «МХП» до 2015 року планує збільшити свій земельний банк до 450–500 тис. га, «Кернел Груп» – до 440, «Мрія Агрохолдинг» – до 650, «Астарта-Київ» – до 400 тис. га (до 2016 р.). За даними видання Агроперспектива, 2013. – №6. – С. 43, десять найбільших холдингів використовують понад 10% ріллі (3,23 млн га).

Отже, якщо цей процес і надалі розвиватиметься стихійно, як це має місце за останні 13 років, то не виключено, що невдовзі в Україні надконцентрація земельних ресурсів досягне такого рівня, за якого два-три

десятки агропромислових холдингів стануть майже єдиними суб'єктами аграрного бізнесу, бо дрібні й середні сільськогосподарські товаровиробники не витримають конкуренції, насамперед, через неможливість виплачувати таку орендну плату, яку спроможні виплачувати холдингові структури завдяки одержанню ефекту масштабу. Зрозуміло, що орендодавці „перекочують” туди, де більше платять.

Отже, існує велика загроза **повної монополізації на ринку оренди землі**, чого допустити не можна. Є вагомі підстави вважати, що оренда земельних ділянок – це складова ринку землі, причому надзвичайно вагома і не лише тому, що відбувається рух земельних ділянок до ефективніших господарюючих суб'єктів (орендарів), а й особливо через те, що на сьогодні все більшого поширення набуває **продаж-купівля права оренди землі**. Отже, є продавці та покупці такого специфічного товару, а відтак, існує ринок. І оскільки для будь-якого ринку мають бути обмеження щодо його монополізації, то цілком логічно вважати, що повинно бути монопольне обмеження й для ринку оренди землі в системі антимонопольного законодавства.

Основною формою (напрямом) такого обмеження в даному випадку має бути площа орендованих земель одним суб'єктом господарювання. В урядових колах, у пресі це питання уже дискутувалося, висловлювалася думка, що межа орендованих площ має становити не більше 100 тис. га. Є й інші пропозиції, проте жодна з них не супроводжувалася відповідним обґрунтуванням. А воно вкрай необхідне для того, щоб агропромислові холдинги, інші вертикально-інтегровані структури мали простір для ефективного господарювання, не виходячи за межі граничного землекористування.

Методичний підхід до визначення граничної площі орендованих земель можна продемонструвати на прикладі агропромислового холдингу з виробництва цукру. Так, ТОВ „Астарта-Київ” (ДП „Астарта-холдинг”) має сім цукрових заводів. Постає питання, яку допустиму площу орендованих земель має використовувати дана вертикально-інтегрована структура, щоб вона була спро-

можною забезпечити себе власною сировиною за 100% використання потужності цукрових заводів?

Припустимо, що середня добова потужність одного заводу 4 або 3 тис. т переробки цукрового буряку. Тоді сезонна потреба в сировині становитиме

$4 \text{ тис. т} \cdot 90 \text{ діб} = 360 \text{ тис. т}; 3 \text{ тис. т} \cdot 90 \text{ діб} = 270 \text{ тис. т}.$

За урожайності цукрового буряку 45 т/га заводу потрібно сіяти його на площі $360000 : 45 = 8000 \text{ га}; 270 : 45 = 6000 \text{ га}.$

Наукові установи рекомендують, що під цукровий буряк можна відводити не більше трьох полів у десятипільній сівоzmіні.

Тоді загальна потреба заводу в орендованих землях становитиме:

$8000 : 0,3 = 26700 \text{ га}; 6000 : 0,3 = 20000 \text{ га},$
а потреба семи заводів – $26700 \cdot 7 = 186,9 \text{ тис. га}; 20000 \cdot 7 = 140 \text{ тис. га}.$

Це досить великі площі землекористування, які можуть істотно зростати у майбутньому завдяки збільшенню агропромисловими компаніями у своєму складі переробних підприємств, або/і нарощуванню їхньої потужності. Тому необхідні обмеження також на розмір виробничих потужностей промислової сфери, що можуть бути в одній агропромисловій компанії, а відтак, і на обсяг виробництва кінцевої продукції таким агропромисловим формуванням. Скажімо, в нашому прикладі – не більше 20% виробництва цукру від його загального виробництва для повного задоволення потреб населення – 1,8 млн т.

Подібні орієнтовні розрахунки можуть бути зроблені по вертикально-інтегрованих структурах іншої спеціалізації, насамперед тих, де гостро стоїть проблема в забезпеченні сировиною. Тобто в даному випадку йдеться про необхідність внесення змін і доповнень до Закону України «Про захист економічної конкуренції», яким були б враховані сучасні специфічні особливості агропромислового виробництва в Україні у зв'язку із функціонуванням великих гравців на ринку сільськогосподарської продукції і продовольства та визначені обґрунтовані критерії визнання монопольного становища на ринку відповідного суб'єкта господарювання. Тепер згідно зі згаданим Законом (не

вдаючись у деталі) монополюним вважається становище такого суб'єкта господарювання, частка якого на ринку товарів перевищує 35%. Вважаємо, що цей норматив для умов агропромислового виробництва є завищеним, а також вимагає диференційованого коригування у розрізі галузей. Це – складне питання, що потребує окремого дослідження.

Другим важливим напрямом недопущення монополізації ринку оренди землі може стати введення ще одного обмеження, яке б запобігало виявам монополізму на такому ринку в межах окремих територіальних одиниць, а саме: у кожному адміністративному районі одна компанія не повинна орендувати більше 33% від загальної площі сільськогосподарських угідь, що здається в оренду власниками земельних ділянок у такому районі. Щоправда тут можливі певні винятки, пов'язані з необхідністю забезпечення повного використання сільськогосподарських угідь, пропонування потенційними орендодавцями для здачі таких земель в оренду¹.

Доречно також зазначити, що не всім великим компаніям обов'язково необхідно мати великі площі землі. Так, компанії, які займаються свиноводством, не потребують оренди значних масивів землі, бо відсутній ризик у забезпеченні себе зерном і ризик завищення вартості його закупівлі. Наприклад, „Глобинський свинокомплекс” на 90 тис. гол. свиней (є п'ятим за потужністю в країні) використовує лише 200 га сільськогосподарських угідь. За сучасних технологій свинокомплекси можуть рентабельно працювати навіть за коливання цін у бік збільшення в межах 20–30%.

На завершення даної статті вважаємо за необхідне ще раз повернутися до архівального питання – права оренди землі, що вимагає поглибленого дослідження й узагальнення, але вже під кутом доцільності та загрози взяття на баланс орендарями права оренди земельних ділянок як нематеріальних активів. Згідно з П(С)БО 8 «Нематеріальні активи» право користування земельни-

ми ділянками належить до нематеріальних активів. Разом із тим наголошується, що будь – який нематеріальний актив відображається в балансі, якщо існує імовірність одержання майбутніх економічних вигід, пов'язаних із його використанням, та його вартість може бути достовірно визначена. Стосовно цих двох важливих вимог щодо визнання права оренди як нематеріального активу є, на наш погляд, дискусійна складова й певні застереження.

Згідно з Постановою Кабінету Міністрів України від 16 листопада 2011 року №1245 «Про внесення змін до Методики експертної грошової оцінки земельних ділянок» передбачено, що для проведення оцінки права оренди земельних ділянок, або права користування земельними ділянками на умовах емфітевзису чи суперфіцію для орендаря земельної ділянки чи користувача на вищезгаданих умовах може бути використано два методичних підходи: перший – зіставлення цін продажу і другий – капіталізації додаткового доходу орендаря земельної ділянки або користувача земельної ділянки, наданої на умовах емфітевзису чи суперфіцію від землі (далі йтиметься лише про оцінку права оренди земельних ділянок). Якщо другий підхід хоча й вимагає певних уточнень, але все ж ґрунтується на відповідних наукових засадах, то перший – передбачає здійснення оцінки на рівні ринкових цін продажу таких прав для подібних земельних ділянок (у тому числі на земельних торгах) з урахуванням місця розташування земельних ділянок, їхніх фізичних характеристик, наявності обтяжень та обмежень, строку оренди й деяких інших факторів.

Останнім часом чимало АПФ ставлять на баланс право оренди землі як нематеріальний актив, оцінюючи це право саме за першим підходом. Оскільки накопиченої практики продажу прав оренди землі вкрай мало, то фактично компанії оцінюють це право волонтаристськи із надвеликим діапазоном рівня оцінки – від 200 до 800 дол. США за 1 га (дані не повні, взяті з доступної інформації). Причому оцінна тенденція одновекторна – намагання компаній підвищити вартість права оренди землі, завдяки чому вони одержують можливість «із повітря» істотно

¹ Детальніше про це див.: Андрійчук В.Г. Капіталізація сільського господарства: стан та економічне регулювання розвитку: моногр. / В.Г. Андрійчук. – Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2007. – С. 145.

збільшити свої активи. Якщо, скажімо, компанія орендує 100 тис. га і за оцінки права оренди 1 га, наприклад, 400 дол. США, то, взявши це право на баланс, вартість її консолідованих активів збільшиться на 320 млн грн (100 000·400·8,2). Ми говоримо «з повітря», бо оцінене та взятє на баланс право оренди не має реального фінансового джерела. Тому в пасиві балансу це право відображається в розділі «Власний капітал», зокрема в його складовій «Додатковий капітал».

Через відсутність реального фінансового джерела права оренди ця складова власного капіталу набуває відомих ознак фіктивного капіталу, проте для власника компанії останній перетворюється в реальний за її продажу. Отже, взяття права оренди на баланс спонукає власників агропромислових компаній продавати свій бізнес, або його частину (дочірні підприємства) і легко заробляти великі гроші. Причому така спокуса провокуватиме нових власників до перепродажу бізнесу за зростання кон'юнктури на ринку оренди землі. Доречно сказати, що нині якраз поширюється практика скуповування менших компаній більшими саме заради подальшого перепродажу, нерідко уже в складі материнського активу.

Тут необхідно зробити наголос на такій обставині. Вже зазначалося, що право оренди землі, як й інші відомі права, може набути статусу нематеріального активу за умови, якщо існує імовірність одержання майбутніх економічних вигід, пов'язаних із його використанням, та його вартість може бути достовірно визначена [13]. Відносно достовірності оцінки вартості, то зверталася увага на проблемність цього питання. Але чи можна стверджувати, що право оренди землі спроможне забезпечувати підприємству майбутню економічну вигоду? До певної міри так, бо підвищується його інвестиційна привабливість і, крім того, згідно із Законом України «Про оренду землі» до переліку істотних умов договору оренди включено й умову передачі цього права в заставу та внесення до статутного фонду. Щоправда, механізмів практичної реалізації даної умови договору в Законі не прописано. Проте її виокремлення означає, що право оренди землі може бу-

ти відчужене від суб'єкта господарювання (орендаря), а це – істотна ознака нематеріального активу, і завдяки цьому такий актив спроможний принести певну економічну вигоду (взяття кредиту під заставу та спрямування коштів на розвиток компанії, одержання дивідендів від участі в капіталі інших підприємств).

Тепер є необхідність звернути увагу на таку архіважливу правову норму: щоб право оренди землі набуло статусу нематеріального активу, потрібна на це згода орендодавця – власника земельної ділянки. Адже право оренди засноване на договорі, а тому воно є лише зобов'язальним, і щоб стати предметом відчуження від орендаря, необхідна така згода. Про неї йдеться в Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сприяння іпотечному кредитуванню», що набув чинності 5 липня 2012 року. Зробимо акцент на такий аспект цього Закону: на відміну від Закону України «Про оренду землі» в даному законі відчуження права оренди від орендаря розглядається ширше та включає в себе не лише передачу його в заставу і внесення до статутного капіталу, а й продаж цього права іншим особам. Отже, агропромислові компанії, інші орендарі тепер одержують можливість продавати право оренди і на якусь частину свого земельного банку та одержувати гроші «з повітря».

Більше того, зазначений Закон спрямований проти орендодавця й у тому сенсі, що в разі його відмови давати згоду на відчуження права оренди землі він (Закон) зобов'язує орендодавця надати **вмотивовану відмову** у місячний строк з моменту одержання заяви від орендаря про намір відчужувати право оренди земельних ділянок. Що саме може бути мотивом відмови – Закон не передбачає, проте прописує, що в разі не надання орендодавцем згоди і вмотивованої відмови протягом зазначеного терміну застосовується принцип «мовчазної згоди» орендодавця, тобто орендар набуває право відчужувати право оренди орендованої ним землі.

Це положення Закону не узгоджується із Законом України «Про оренду землі», бо в ньому передбачена лише умова передачі у заставу та внесення до статутного фонду

права оренди земельної ділянки. Отже, в договорі оренди ця умова може бути прописана, залежно від домовленості сторін, одним із таких трьох пунктів: орендар не має права передавати право оренди землі в заставу і/або вносити його до статутного капіталу, або орендар має таке право, або він може набути таке право за письмової згоди орендодавця. В аналізованому ж Законі взагалі не йдеться про договір оренди землі, отже, орендар набуває можливості ставити питання перед орендодавцем про відчуження земельної ділянки будь коли, що є алогічним. І взагалі невідомо, як бути з реєстрацією договору відчуження права оренди земельної ділянки за реалізації принципу «мовчазної згоди», якщо такої згоди орендодавець не дасть. Зовсім не зрозуміло, навіщо орендодавець повинен давати вмотивовану відмову, чому недостатньо просто відмови, закладеної в договорі оренди? Очевидно, це зроблено в інтересах орендаря, щоб у судовому порядку чи в інший спосіб спростувати мотиви відмови орендодавця й скористатися «правом» відчуження.

І тут постає ще одне принципової ваги питання: а що одержує взамін орендодавець у разі надання згоди на відчуження права оренди земельної ділянки? Спочатку зазначимо, що строк договору відчуження прав оренди землі (на жаль, типового договору відчуження до цих пір не розроблено) не може перевищувати терміну первісного договору оренди. Крім того, у випадку припинення останнього втрачає свою чинність і договір відчуження. Зберігаються й інші умови первісного договору оренди. Отже, з формального погляду для орендодавця нічого не змінюється. Проте реально для нього виникає загроза неповного дотримання умов первісного договору оренди новим орендарем, до якого перейшло право оренди земельної ділянки. А такий перехід можливий у двох випадках. Перший, коли згідно з договором відчуження через продаж оренди надана орендодавцем земля в оренду набуде нового землекористувача; другий, через невиконання договору застави права оренди заставодавцем (орендарем) право оренди буде продане іншому землекористувачеві. За недобросовісного виконання умов дого-

вору первісної оренди такими землекористувачами (новими орендарями) орендодавці можуть понести втрати, включаючи неналежне збереження стану об'єкта оренди, порушення умов виплати орендної плати тощо. Тобто, орендодавець у даному випадку зовсім відсторонений від вибору нового орендаря і ситуація може скластися так, що він ніколи б не уклав із новим орендарем договір оренди за умови збереження за ним права такого вибору.

Отже, за сучасної законодавчої бази орендодавцям немає ніякого сенсу надавати дозвіл орендарям на відчуження прав оренди у будь – якій формі. Причому доцільно вилучити із Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сприяння іпотечному кредитуванню» норму про надання орендодавцем вмотивованої відмови орендарю щодо відчуження ним права оренди як таку, що зазіхає на право приватної власності громадян України на землю. Але ми вже знаємо, що за відсутності такого дозволу орендарі позбавляться можливості брати на баланс право оренди земельних ділянок як нематеріальний актив. Це, безумовно, звужуватиме їхні можливості, насамперед щодо залучення підприємствами кредитних ресурсів. Тому пропонується такий компромісний варіант.

Орендодавці можуть надавати дозвіл на відчуження права оренди земельних ділянок за умови надання їм первісним орендарем певних економічних преференцій за ризик імовірних негативних наслідків від зміни землекористувача (нового орендаря). Так, за продаж орендарем права оренди землі іншим суб'єктам господарювання незалежно від того, чи у складі цілісного майнового комплексу, чи частиною земельного банку такою преференцією може бути обґрунтований відсоток від суми такого продажу, який одержуватимуть орендодавці; за надання орендарем права оренди землі в заставу і внесення його в статутний капітал – певний відсоток підвищення орендної плати від нормативної грошової оцінки землі. Залишається відкритим питання щодо розподілу вартості права оренди землі як нематеріального активу за продажу бізнесу як цілісного майнового комплексу. Для обмеження спе-

кулятивних операцій продажу й перепродажу агробізнесу зі складовою в балансі підприємств права оренди землі варто було б ввести державне мито на вартість такого права, диференціюючи його залежно від часового проміжку здійснення таких операцій.

Висновки. Великі агропромислові компанії стали невід'ємним складником організаційно-правової будови вітчизняного сільського господарства, які відіграють важливу роль у розвитку галузі, нарощуванні експорту сільськогосподарської продукції та продовольства, зростанні інвестиційного потенціалу агропродуктового комплексу в цілому. У зв'язку з цим не можна погодитися з думкою окремих науковців і експертів, які акцентують увагу лише на вадах цих компаній та в своїх оцінках не залишають або не бачать місця для їх існування як важливої організаційної форми господарювання на селі [7, 8]. Вважаємо, що ліквідація агропромислових компаній або економічно невиправдане обмеження їх виробничої й комерційної діяльності призвело б до істотних втрат сільського господарства, повернення галузі до стану кінця 90-х років минулого століття – глибокої кризи.

Разом із тим у діяльності агропромислових компаній існує низка гострих проблем, для розв'язання яких необхідне відповідне державне регулювання, основними напрямами якого вбачаються:

внесення доповнення до Господарського кодексу України, передбачивши, що в АПФ зі статусом цілісних підприємств організація функціонування аграрної сфери має відбуватися на засадах відокремлених підрозділів;

законодавче обмеження насичення сівозмін технічними і зерновими культурами, що інтенсивно мінералізують ґрунт, та введення встановленої законодавством відповідальності орендарів за зниження родючості ґрунту;

посилення соціальної відповідальності бізнесу за розвиток сільських територій. У розв'язанні цього питання значну роль відіграє фактор оренди як засіб тиску на агробізнес здійснювати ним соціальні програми і зберігати робочі місця. В цьому контексті досить відвертими є висловлювання А. Гав-

рилюка і В. Лапи, які стверджують, що вирішення багатьох питань щодо оптимізації виробництва (читай ліквідація неефективних із погляду компаній галузей – *уточнення автора*) було б простішим, якби агрокомпанії не були зв'язані договорами оренди земельних паїв зі своїми працівниками. І далі продовжують, що тваринницькі ферми у ряді випадків утримуються також в угоду зайнятості пайовиків, причому простежується досить чітка кореляція – чим вища конкуренція за оренду, тим більше обов'язків доводиться брати на себе [3]. Таке висловлювання дає змогу оцінити реальну роль фактора оренди й уявити, що могло б статися з селом, якби земля була не в оренді, а у приватній власності компаній за відсутності, як це має місце нині, дієвого регулятивного впливу держави. Тому важливо не допустити «орендозакріпачення», законодавчо встановивши максимальний строк оренди 10 років із правом його пролонгації за взаємною згодою сторін;

для дієвого розв'язання проблеми підвищення соціальної відповідальності бізнесу доцільно законодавчо ввести збір за користування орендованими земельними ділянками у відсотках від грошової оцінки землі, диференціювавши його залежно від розмірів суб'єктів господарювання – від 0,3 до 1%;

витрати на такий збір для сільськогосподарських товаровиробників є підстави розглядати як елемент транзакційних витрат, які слід включати у собівартість продукції;

соціальна відповідальність агробізнесу значною мірою визначається створенням робочих місць на селі завдяки розвитку тваринництва, насамперед скотарства. Зважаючи на його кризовий стан, доцільно ввести квотування «знизу» обсягів виробництва продукції скотарства для аграрних підприємств і агропромислових компаній відповідно до площі орендованих ними земель;

вузловою проблемою подальшого функціонування агропромислових компаній є встановлення граничних меж розміру їх землекористування. В іншому разі за збереження сучасних тенденцій невдовзі в Україні надконцентрація земельних ресурсів призведе до повної монополізації ринку оренди землі, витіснення з цього ринку дрібних і

середніх агротоваровиробників. Можливість такої монополізації істотно посилюється через продаж-купівлю права оренди землі. Для встановлення таких меж може бути використана запропонована в цій статті методика;

взяття на баланс та можливість продажу права оренди землі як нематеріального активу дає виробникам певні переваги, насамперед підвищує їхню інвестиційну привабливість, але водночас несе й серйозні загрози: появи фіктивного капіталу та перетворення його в реальний капітал для власників за продажу компаній або частини бізнесу; спонукання до перепродажу бізнесу новими власниками за підвищення кон'юнктури на ринку оренди землі; зняття будь-яких бар'єрів для масштабного входу іноземного капіталу у вітчизняний агробізнес і його наступна китаїзація й арабізація; відсторонення від процесу продажу права оренди землі

орендодавців і виникнення для них загроз через зміну орендаря;

для уникнення зазначених загроз доцільно внести доповнення та зміни до Законів України «Про оренду землі» й «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо сприяння іпотечному кредитуванню» стосовно пропису умови надання орендодавцем дозволу орендарю відчужувати право оренди, суть якої полягає у виплаті останнім орендодавцю економічних преференцій за ризик імовірних негативних наслідків від зміни землекористувача. Спекулятивні операції на ринку оренди можуть бути обмежені введенням державного мита на вартість продажу права оренди землі. Крім того, з метою недопущення «орендоокупації» вітчизняних земель виправдано заборонити продаж права оренди сільськогосподарських угідь іноземцям.

Список використаних джерел

1. Андрійчук В.Г. Капіталізація сільського господарства: стан та економічне регулювання розвитку: моногр. / В.Г. Андрійчук. – Ніжин: ТОВ «Видавництво «Аспект-Поліграф», 2007. – 216 с.
2. Андрійчук В.Г. Агропромислові формування нового типу в контексті стратегії розвитку вітчизняного сільського господарства / В.Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2013. – №1. – С.3-16.
3. Гаврилюк А. Агрохолдинги України: взгляд изнутри [Електронний ресурс] / А. Гаврилюк, В.Лапа. – Режим доступу: <http://www.agrobusiness.kiev.ua/uk/about/1360049084/1363624026>.
4. Глущенко О. Агрохолдинг «Авангард» метит в монополісти [Електронний ресурс] / О. Глущенко. – Режим доступу: http://kh.ric.ua/vse novosti/biznes i ekonomica/agroholding_metit v monopolisty.
5. Гошовский И. Курс на землю / И. Гошовский // ТОП-100-рейтинг лучших компаний Украины. – 2011. - №3. – С.18-20.
6. Данкевич А.Є. Організаційно-економічні засади розвитку агрохолдингів / А.Є. Данкевич // Економіка АПК. – 2012. - №1. – С.69-74.
7. Дефіцит аграрних стратегій // День. – 2013. - №208. – 14 листоп. – С.6.
8. Калінчик М. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки України: Чи існує вона? / М. Калінчик // День. – 2013. – №192. – 23 жовт. – С.6
9. Кількість країн, у які експортують курятину з України, може зрости до півсотні // День. – 2013. – №211. – 19 листоп. – С.7.
10. Ковальчук А. Что привело «Агротрон» на грань банкротства? [Електронний ресурс] / А. Ковальчук. – Режим доступу: <http://forbes.ua/business/1357657-cto-privelo-agrotron-na-grain-bancrotstva>
11. Кравчук І.І. Система управління агрохолдингами // Формування ринкової економіки: зб.наук.праць. – Спец.вип.: у 2-х ч. Організаційно-правові форми агропромислових формувань: стан і перспективи та вплив на розвиток сільських територій/ І.І. Кравчук. – К.:КНЕУ, 2011. – Ч.ІІ. – С. 128-135.
12. Мельник М. Почему падает рентабельность украинских агрохолдингов? [Електронний ресурс] / М. Мельник. – Режим доступу: <http://forbes.ua/opinions/1354870-pochemu-padaet-rentabelnost-ukrainskih-agroholdingov>.
13. Положення (стандарт) бухгалтерського обліку 8 «Нематеріальні активи» // 35 положень (стандартів) бухгалтерського обліку. – К.: КНТ, 2012. – 344 с. (С.83).
14. Пигу А. Экономическая теория благосостояния: т.1, пер. с. англ. / А. Пигу. – М.: Прогресс, 1983. – 512 с.
15. Розвиток аграрних холдингових формувань та заходи з посилення соціальної спрямованості їхньої діяльності / [Лупенко Ю.О., Кропивко М.Ф., Малік М.Й. та ін.]; за ред. М.Ф. Кропивка. – К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2013. – 50 с.

Стаття надійшла до редакції 06.12.2013 р.

*

*М.Й. ХОРУНЖИЙ, кандидат економічних наук, професор
Державний вищий навчальний заклад «Київський національний
економічний університет імені Вадима Гетьмана»*

Завдання національної аграрної політики на сучасному етапі

Постановка проблеми. В сучасному глобалізованому світі національні економіки знаходяться у стані, який характеризується досить глибокими протиріччями. З одного боку, будь-яка національна економіка намагається максимально утримати свою незалежність, що є цілком природно, з іншого – та ж національна економіка в сучасному світі не може розвиватись ізольовано, що також зрозуміло.

Ці суперечливі прояви торкаються й такої важливої сфери, як аграрна. Сільське господарство і пов'язані з ним інші галузі національної економіки (ресурсозабезпечувальні, сервісно-виробничі, переробні, торгові) потребують у сучасних умовах відповідного державного супроводу, який би охоплював формування зовнішнього середовища для них. Йдеться, передусім, про захисну позицію держави щодо власного аграрного виробництва, орієнтацію його на зростання конкурентоспроможності, формування такої системи міжгалузевих відносин, яка б поклала край монополістичному вузькогалузевому економічному егоїзму, а спрямована була на досягнення високої спільної (синергічної) результативності як основи зміцнення аграрної та національної економіки. А це, в свою чергу, потребує опрацювання нової парадигми аграрної політики, в якій мають знайти відображення як ринкові, так і адміністративні важелі управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми національної аграрної політики України знаходяться під прискіпливим поглядом відомих українських учених – аграрників. Серед них особливо слід відзначити В.Г. Андрійчука [1], В.Л. Валентинова

[2], С.І. Дем'яненка [3], М.В. Зубця [1], М.Й. Маліка [6], В.Я. Месель-Веселяка [7], П.Т. Саблука [10], В.В. Юрчишина [1, 12, 13] й ін. Аграрна політика всебічно розглядається вченими Білорусі [5], Росії [8, 9] та країн ЄС [14–17].

Хоч у різних авторів є далеко не однакові погляди на суть аграрної політики, проте спільною ознакою залишається те, що аграрна політика визнається державною і розуміється як важливіший інструмент управління не лише сільським господарством, а й усією національною економікою.

Особливе місце у формуванні світоглядного та суто адаптивного підходу до проблеми аграрної політики належить академіку В.В. Юрчишину. Він один із перших порушив питання щодо необхідності опрацювання нової аграрної політики, яка, на його думку, «має стати каталізатором, консолідаційною основою ефективного функціонування сільського господарства й усього агропромислового комплексу». Вона (нова) аграрна політика «всіма без винятку критеріальними ознаками і характеристиками, механізмами здійснення й соціально-економічною результативністю має значувати реальний та активно здійснюваний перехід до всього подальшого розвитку аграрної сфери країни, включаючи відповідні відносини й механізми на принципово нових засадах» [12].

Як бачимо, академік В.В. Юрчишин особливо наголошує на потребі формування нового механізму відносин не лише в сільському господарстві, а також в усьому АПК. У ролі каталізатора розвитку аграрна політика, на його думку, має на меті формування такого макросередовища, яке б мотивувало аграрну сферу до ефективного саморозвитку, самовідтворення. Згодом

В.В. Юрчишин конкретизував власну позицію щодо розробки новітньої аграрної політики, а саме: «сучасна аграрна політика покликана забезпечити дію двох стратегічно зорієнтованих функцій – започаткувати реально-системне відродження аграрного (агропродовольчого) сектора економіки країни наданням усієї без винятку сукупності відроджувальних складових і процесів необхідної динаміки і соціально-економічної результативності, стати вихідною базою та своєрідним суспільним інструментом формування сутнісно і в часі максимально наближеного до, умовно кажучи, орієнтованого майбутнього вітчизняного села й селянства» [13]. Вже тут слід наголосити, йдеться про системний підхід і конкретизацію адресності аграрної політики, яка має обстоювати інтереси не лише аграрної економіки, а й села і селянина.

Свого часу й автор дав власне визначення суті аграрної політики як «діяльність держави, спрямовану на створення такого зовнішнього середовища для агропромислового виробництва, яке забезпечуватиме йому необхідні соціально-економічні умови розвитку і самовідтворення в інтересах всього суспільства на певному етапі розвитку країни» [11].

У наведеному визначенні суті аграрної політики охоплені всі складові важелі державного впливу управління аграрною економікою та спрямовано фокус її на конкретизацію завдань стосовно певного історичного моменту розвитку національної економіки. До цього варто додати ще одну важливу деталь: конкретизація завдань аграрної політики має ґрунтуватися також на значній диференціації окремих галузей і регіональних можливостей відродження аграрної економіки. Звідси випливає, що в конкретно адаптивному розумінні залежно від рівня розвитку аграрної економіки сучасна аграрна політика повинна мати характер стримувальний, стабілізаційний, відновлювальний чи відтворювальний. До цього слід додати ще одну досить важливу деталь: на макрорівні аграрна економіка не вписується в сучасну модель ринкової економіки й може розвиватися лише за наявності відповідних програм державної підтримки. А це, в свою

чергу, потребує конкретизації структурної політики, оскільки аграрна структура за будь-яких обставин являє собою співвідношення складових аграрної економіки з метою забезпечення їх рівноваги як основи самовідтворення. Цьому має сприяти аграрне законодавство, яке покликане враховувати вимоги новітньої аграрної політики, мобільність і повноту використання виробничих ресурсів та чинників, розуміння специфічних особливостей аграрної економіки, потребу відтворення не лише виробництва, а й умов проживання сільського населення.

Мета статті – на основі аналізу сучасних тенденцій у розвитку аграрної економіки обґрунтувати потребу надання аграрній політиці нового характеру за її суттю і змістом та запропонувати механізм оцінки її дієвості й результативності. Новітню аграрну політику розглядати як стратегіко-тактичну поведінку держави на основі раціонального поєднання адміністративних і ринкових механізмів управління та будувати її на основі всебічного аналізу аграрної економіки й стану розвитку національної економіки країни.

Виклад основних результатів дослідження. В Україні ще не сформовано ефективну державну аграрну політику, незважаючи на те, що у 2005 році було прийнято Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» [4]. У даному Законі викладено мету, пріоритети та шляхи реалізації аграрної політики, чітко сформульовані функції і завдання держави та самоврядних регіональних структур, визначені цілі аграрної політики на близьку перспективу.

На жаль, доводиться констатувати, що цей Закон, як й інші, виявився нежиттєздатним не тому, що він недолугий, а тому, що державні органи практично повністю його ігнорували та ігнорують і дотепер. За минулі роки з часу прийняття даного Закону жодного разу державні управлінські структури не здійснили бодай спрощеного аналізу його реалізації, не посилалися на нього, не кажучи вже про те, що прийняті за цей час інші закони та законодавчі акти або зовсім ігнорують фундаментальні його положення, або ж окреслюють управлінські дії всупереч йому. Очевидно саме цим можна пояснити

той факт, що аграрна економіка досі пробує. Україна так і не досягла рівня аграрного виробництва, з якого почався стрімкий спад. Окремі позитивні зрушення (наприклад, у розвитку олійножирового підкомплексу, зростання експорту зерна, насичення посівів соняшнику, ріпаку, сої) аж ніяк не можуть характеризувати аграрні успіхи, вони радше доводять про досить тривожний ехо-ефект як із погляду агротехнічної культури, так і раціональної структури сільського господарства. До цього ще слід додати наступне: під впливом нерегульованих державою аграрних перетворень (що зумовлене ігноруванням вимог указанного Закону) в Україні неабияких обертів набрали процеси так званого аграрного бізнесу, який скував економічні можливості аграрного самовідтворення через наростаючий диспаритет цін на сільськогосподарську продукцію та ресурси промислового походження. Виникли принципово нові форми господарювання в сільській місцевості – агрохолдинги, які сконцентрували зусилля на виробництві експортно вигідних культур, що в більшості випадків не узгоджується з аграрною технологією відтворення родючості ґрунту.

А надмірне захоплення проблемами зовнішніх ринків стало основою дестабілізації внутрішнього аграрного ринку і, як наслідок, маємо досить низький рівень незбалансованого за білком та мікроелементами споживання, зниження родючості українських чорноземів і невикористання чималих площ земель, відсторонення нових форм господарювання від соціальних потреб села й появу цілих депресивних територій.

Сучасний стан аграрної економіки в Україні потребує зміни фокусу аграрної політики і надання їй загальнонаціонального характеру та відповідальності, якщо виходити з того, що агропромислове виробництво і його поступальний розвиток має бути невід'ємною складовою становлення державності в Україні.

Щоб це стало реальністю, потрібно наповнити новим розумінням та змістом аграрну політику, її структуризацію й сучасне розуміння аграрної економіки.

Ми звикли під аграрною економікою розуміти взаємодію виробничих відносин і

продуктивних сил у сфері сільського господарства. Проте аграрна економіка має певні особливості, які випливають із того, що, з одного боку, йдеться про свідоме й раціональне використання природних ресурсів і водночас обмежене в своїх можливостях застосування технічних ресурсів, а з іншого, про все більшу залежність самої сільськогосподарської діяльності від інших галузей національної економіки як тих, що забезпечують ресурси промислового походження, так і тих, що переробляють сільськогосподарську сировину. Не слід забувати й про таку особливість, як соціальне середовище, що зумовлює необхідну поступальну рівновагу та генезис історичних форм ведення сільського господарства. В усякому разі варто наголосити, що економіка сільського господарства в сучасних умовах немислима без організації взаємодії з іншими галузями, що формують агропромисловий комплекс. Виходячи з таких міркувань, аграрну економіку слід розглядати як взаємозв'язаний організаційно-технологічний процес, що охоплює виробництво сільськогосподарської продукції, її заготівлю, переробку, доведення кінцевої продукції до споживача, забезпечення всієї системи матеріально-технічними ресурсами.

Слід наголосити ще на такому. Сільське господарство дедалі більше стверджується як виробник і постачальник аграрної сировини для переробної промисловості. Нині безпосередньо в сільському господарстві споживається (виробничо й індивідуально) лише 20-30% виробленої продукції, а решта надходить на промислову переробку. На цій сировині працює 30 галузей харчової та легкої промисловості. Матеріально-технічні ресурси, без яких неможливий аграрний прогрес, сільському господарству постачають 90 галузей промисловості. Зростає роль несільськогосподарських галузей у розвитку рослинництва і тваринництва, розширюються та набувають стійкого характеру міжгалузеві відтворювальні зв'язки.

Все це й являє собою сучасну аграрну економіку, в якій забезпечується збалансованість інтересів розвитку, скорочуються втрати сировини і готової продукції, спільне виробництво підпорядковується зростанню

попиту на продовольчі та непродовольчі товари сільськогосподарського походження. Власне це й має бути суттю аграрної економіки, яка покликана відігравати вирішальну роль у формуванні продовольчого фонду, гарантуванні продовольчої безпеки, відтворенні національної економіки. Лише в такому розумінні аграрна економіка може покласти край диспаритету цін на промислові ресурси і сільськогосподарську продукцію, що є головною причиною звуження можливостей відтворення саме в сільському господарстві.

На національному й особливо регіональному рівні аграрної економіки слід найповніше враховувати принципи та пропорції, які регулюють міжгалузеві відносини в рамках АПК, тобто ті обов'язкові атрибути, які вважаються системоутвірними, без дотримання яких не може функціонувати взагалі аграрна економіка.

Серед принципів, які визначають суть сучасної аграрної економіки, є такі:

організаційно, технологічно і природно зумовлений тандем, який для одержання продовольства потребує заготовити й переробити вирощену в сільському господарстві продукцію;

наявність у міжгалузевих відносинах такої обов'язкової складової, якою є зворотний зв'язок, тобто вимоги галузі-споживача до галузі-виробника;

скорочення розриву у просторі та в часі між надходженням продукції, сировини (ресурсів) і можливостями її ефективного й своєчасного споживання (використання);

стратегічно важлива заінтересованість усіх партнерів аграрної економіки в досягненні високого кінцевого результату (принцип синергетики).

Названі принципи є основними. Власне вони націлюють окремі підприємства аграрного сектору та переробної промисловості дотримувати цих об'єктивних вимог, що має особливо важливе значення в організації виробництва і збуту конкретних видів кінцевої продукції спільного (інтегрованого) виробництва.

Оскільки аграрна економіка в сучасному трактуванні являє собою поєднаність інтересів різних галузей, то, звичайно, ці інтере-

си можуть забезпечуватись у результаті зрівноваженого розвитку. А, як відомо, однією з обов'язкових умов збалансованості є дотримання продиктованих реальними потребами пропорцій.

Для аграрної економіки визначальними є такі пропорції:

між обсягом, асортиментом, якістю й ціною кінцевого продукту та купівельною спроможністю споживача;

між обсягом кінцевого продукту і можливостями його зберігання, транспортування та своєчасної реалізації;

між обсягами й технологічною якістю сільськогосподарської продукції та можливостями її своєчасного надходження на переробку й одержання якісного кінцевого продукту;

між обсягом виробництва та ціною ресурсів промислового походження й фінансовими можливостями аграрного сектору їх придбати та ефективно використати.

Дотримання цих пропорцій слід вважати найважливішою умовою розвитку аграрної економіки, тим більше, що сучасна структура аграрного сектору і його платоспроможність мають свої особливості, які потребують ефективного державного регулювання.

Аграрна економіка в сучасній інтерпретації має розглядатись як цілісна система, здатна до самовідтворення та саморозвитку. Це означає, що між забезпеченням сільського господарства ресурсами промислового походження, виробництвом сільськогосподарської продукції, її заготівлею, переробкою й реалізацією кінцевої продукції мають діяти паритетні грошово-фінансові відносини. Особливістю їх є те, що сільське господарство постійно знаходиться в лещатах цін, які йому диктують партнери по агропромислового виробництва: на вході зліва – це підприємства, що виробляють і постачають матеріально-технічні ресурси промислового походження, та на виході справа – підприємства, що заготовляють і переробляють сільськогосподарську продукцію (сировину). Паритетність за таких умов може бути досягнута, якщо від продажу виробленої продукції (сировини) аграрні підприємства одержуватимуть дохід, більший від су-

ми витрат на придбання матеріально-технічних ресурсів.

А це вже виходить за рамки компетенції аграрних підприємств та має стати складовим елементом сучасної державної аграрної політики.

Ціновий диспаритет, який нині склався в агропромисловому комплексі України, потребує прискіпливішого ставлення до розуміння суті агробізнесу. Якщо виходити з того, що бізнес зазвичай охоплює відносини в системі «виробник-споживач», то стосовно реалій України такої системи не існує. Натомість, її «розірвав» посередник, який і організує свій власний бізнес. Тому український агробізнес не має жодного відношення до захисту інтересів безпосередніх виробників сільськогосподарської продукції, тобто до селян.

Посередництво – це не витвір сучасності, це форма підприємництва, яка має своє глибоке коріння. Однак такого масштабного розвитку, яке воно досягло тепер в аграрній економіці України, воно ніколи не мало. Економічна природа посередництва в аграрній економіці зумовлена неорганізованістю селян, відсутністю можливостей самим доводити вироблену продукцію до споживача.

Держава зовсім дистанціювалася від цієї проблеми. Та й аграрна економічна наука більше уваги приділяє агробізнесу, а не його впливові на економіку аграрних підприємств і, особливо, селянських господарств. Втягнуте в товарні відносини та віддане самому собі сучасне дрібне селянське господарство, яке домінує у виробництві, не може протистояти стихії ринку і здійснювати хоча б будь-який прогрес. Без державної допомоги, без кооперативного об'єднання, особистим селянським господарствам не вижити, вони й надалі згортатимуть свою діяльність, що неодмінно позначиться на загальному розвитку не лише аграрної, а також національної економіки.

Відсутність продуманого та розрахованого на перспективу державного регулювання аграрної економіки призвела до наростання дестабілізаційних процесів, які спричинили досить складні структурні зміни як між галузями АПК, так і в національній економіці. Агропромислове виробництво поступово

втрачає свій мультиплікативний вплив та все відчутніше наражається на хиткі економічні умови для самовідтворення. Тут можна наводити безліч прикладів, коли йдеться про втрату рівноваги між біологічними й технічними факторами виробництва, динамізм зростання витрат порівняно з доходами, порушення елементарних вимог агрозоотехнічного процесу, ігнорування сівозмін і чергування культур, віддання переваги штучним, а не природним факторам виробництва, ліквідацію окремих традиційних галузей аграрної економіки тощо.

Зрозуміло, що подальший розвиток аграрної економіки має забезпечуватися відповідними структурними змінами, нарощуванням виробництва у високотоварних аграрних підприємствах, а не в дрібних низькотоварних господарствах населення.

Все це доводить про одне: доки державна аграрна політика не буде спрямована на створення необхідних організаційно-економічних умов поступального розвитку агропромислового виробництва, не вдасться спинити спад та поліпшити продовольче забезпечення населення.

А це, в свою чергу, потребує в аграрній політиці посилити й примножити структурну складову. Іншими словами – структурна політика має розцінюватись як сукупність регульованих державою заходів, спрямованих на зрівноваження та підтримання оптимального співвідношення економічних, соціальних і організаційно-технологічних елементів у рамках аграрної економіки.

Це означає, що залежно від стану розвитку аграрної економіки потрібно постійно підтримувати ті принципи й пропорції, про які йшлося раніше. В одному випадку структурні зміни можуть мати характер нормалізації (коли в системі треба вирівняти якусь складову) або ж оптимізації (коли потрібно сформувати принципово нові пропорції під впливом зміни технологій чи організації виробництва).

Якщо виходити з того, що сучасний розвиток аграрної економіки ще не відповідає зрослим потребам держави, то, без сумніву, назріла необхідність аграрну політику України перетворити на дійовий чинник управління національною економікою.

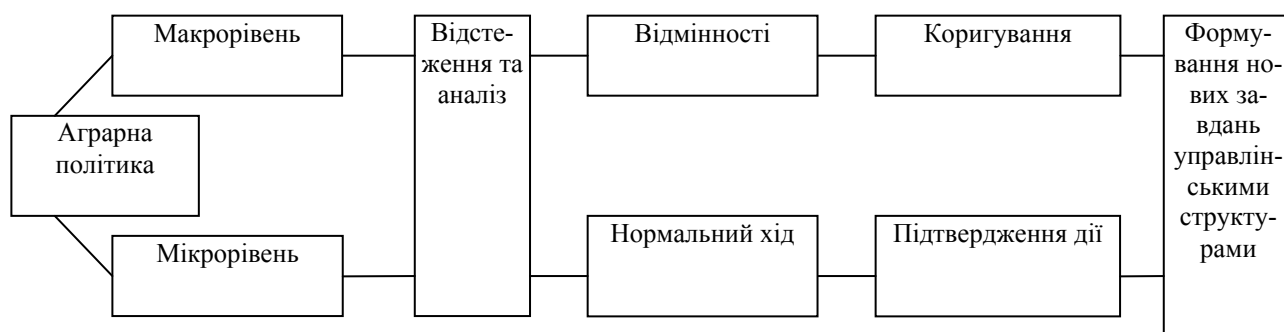
Для того щоб цього досягти, потрібно сформувати в суспільстві думку та створити реальний механізм, який би поєднав природні й економічні закони в інтересах не приватних осіб, а всього народу України. Слід на всіх рівнях управління національною економікою утвердити розуміння, що аграрна політика має стати обов'язковою для всієї сфери управління в державі; що Україні потрібна власна національна політика, яка стане на захист вітчизняного агропромислового виробництва. В цьому відношенні досить важливо позбутися рецидиву минувшини, кабінетного мислення та вузькогалузевого інтересу.

Треба підкреслити той факт, що особливості розвитку аграрної економіки зумовлюють завдання державного регулювання сільського господарства у формі системи економічно доцільних і технічно раціональних заходів, які полегшують сільському господарству шляхи досягнення якісного й кількісного максимуму виробництва.

Виходячи із вищевикладеного, аграрну політику для сучасних реалій агропромислового виробництва в Україні можна було б

визначити як діяльність держави та її управлінських структур, яка спрямовується на створення зовнішнього середовища для аграрної економіки, яке б забезпечувало їй необхідні соціально-економічні умови розвитку і самовідтворення в інтересах всього суспільства на певному історичному етапі розвитку країни через механізм впливу найбільш прийнятними формами й методами на економічні процеси, які в ній відбуваються. Щоб аграрна політика не набула декларативного характеру, всі її напрями, пріоритети та завдання повинні бути в центрі уваги державних органів управління. Цьому має слугувати такий важливий управлінський інструмент, як моніторинг аграрної політики, тобто неперервне й тривале відстеження та коригування аграрної політики як із позицій термінів виконання задекларованих завдань, так і в плані використання й окупності коштів, досягнення очікуваних результатів і ефективності аграрної економіки та соціальних наслідків для населення.

У загальних рисах алгоритм моніторингу аграрної політики представлений на рисунку.

Складові моніторингу аграрної політики

Важливим аспектом оцінювання дієвості аграрної політики є потреба застосування певних аналітичних показників. Це набуває особливого значення в умовах зміни фокусу аграрної політики, коли конче важливо знати результативність і ефективність її реалізації.

Як перший крок на шляху до пошуку оціночних показників дієвості аграрної політики можна запропонувати такий методологічний підхід:

1. Оскільки державна аграрна політика має на меті забезпечення вищої продуктив-

ності аграрної економіки, це має бути одним із критеріїв її оцінювання. Через те, що серцевиною аграрної економіки є аграрний сектор із його складною сучасною структурою, то саме він має забезпечити вищу продуктивність земель.

2. Із погляду загальнонаціональної доцільності дієвість аграрної політики має характеризуватися такими критеріями, як валова додана вартість та витрати, які були здійснені на її приріст як у цілому по національній економіці, так і в галузевому розрізі.

3. Найважливішим критерієм оцінювання державної аграрної політики має бути продовольча безпека, що характеризується такими ознаками, як фізична й економічна доступність продовольства для всіх верств населення незалежно від регіональних відмінностей та цін, що складаються на ринку продовольства.

На основі цих критеріїв запропонуємо такі оціночні показники дієвості аграрної політики:

1. Питома продуктивність землі й рівень її досяжності в різних формах господарювання:

$$P_{\Pi} = \frac{PB_{ВП}}{PB_{\gamma}}, \quad (1)$$

де P_{Π} – питома продуктивність землі (коефіцієнт);

$PB_{ВП}$ – питома вага кожної форми господарювання у валовій продукції, %;

PB_{γ} – питома вага форм господарювання у загальній площі угідь, %.

2. Капіталомісткість (витратоємність) валової доданої вартості (в галузях національної економіки):

$$K_{\epsilon} = \frac{PB_I}{PB_{ВДВ}}, \quad (2)$$

де K_{ϵ} – коефіцієнт капіталомісткості (витратоємності) валової доданої вартості;

PB_I – питома вага галузі в інвестиціях (витрати), %;

$PB_{ВДВ}$ – питома вага галузі у валовій доданій вартості, %.

3. Енергетична насиченість (вага) 1% витрат із сімейного бюджету на харчування:

$$E_B = \frac{E_{\phi}}{B_X}, \quad (3)$$

де E_B – енергетична насиченість харчового раціону, ккал;

E_{ϕ} – фактичний рівень споживання, ккал/добу;

B_X – питома вага витрат із сімейного бюджету на харчування, %.

Обчислені як на макро-, так і мікрорівні, ці показники можуть дати досить важливу

відповідь на будь-які зрушення й реалізацію аграрної політики. Вони можуть стати підмогою в проведенні моніторингу державної аграрної політики.

Висновки. Аграрна політика як інструмент державного управління може стати дієвою та життєздатною, якщо вона максимально адаптована до реалій національної економіки на конкретному етапі розвитку країни.

Ринкові трансформації, які торкнулися й агропромислового виробництва, показали, що сучасна аграрна політика держави не враховує ті радикальні зміни, що відбуваються в аграрній економіці, а тому потребує свого осучаснення з тим, щоб, з одного боку, максимально врахувати суттєві особливості аграрної економіки та, з іншого, стати рушійним фактором і мотиватором поступального розвитку. У зв'язку з цим аграрну економіку в сучасному розумінні слід трактувати як взаємозв'язаний організаційно-технологічний процес, що охоплює виробництво сільськогосподарської продукції, її заготівлю, промислову переробку й реалізацію споживачеві кінцевого продукту. Аграрна економіка як цілісна міжгалузева структура має функціонувати на основі дотримання властивих їй принципів, пропорцій та економічного механізму поєднання інтересів.

Відповідно до характеру розвитку аграрної економіки має будуватись і сучасна аграрна політика держави. Обов'язковими атрибутами її мають бути не просто задекларовані пріоритети, цілі та завдання, а й шляхи їх розв'язання тими формами і методами, які є найбільш прийнятними для аграрної економіки. Роль держави полягає у створенні на макrorівні такого зовнішнього середовища, яке сприятиме цьому й буде реалізоване в державному аграрному протекціонізмі.

Важливим елементом осучаснення аграрної політики є її моніторинг не лише з погляду ступеня досяжності задекларованих цілей, а також із позицій окупності витрат та соціально-економічних результатів як для національної економіки, так і для агропромислового виробництва й розвитку сільських територій. Показниками оцінки адаптивності державної національної аграрної політики можуть бути рівень продуктивного використання земель, витратомісткість ва-

лової доданої вартості, енергетична насиченість витрат населення на харчування. Критеріями оцінки сучасної аграрної політики

рекомендуються такі ознаки, як дієвість, життєздатність, результативність і ефективність задекларованих цілей та пріоритетів.

Список використаних джерел

1. Андрійчук В.Г. Сучасна аграрна політика: проблемні аспекти / В.Г. Андрійчук, М.В. Зубець, В.В. Юрчишин. К.: «Аграрна наука», 2005. – 138 с.
2. Валентинов В.Л. Про структурність аграрної політики в Україні / В.Л. Валентинов // Економіка АПК. – 2007. – № 4. – С.18-23.
3. Дем'яненко С.І. Яка аграрна політика потрібна Україні / С.І. Дем'яненко // Дзеркало тижня, 2004, 30 квіт.
4. Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» // Голос України. – 2005. – 16 листоп.
5. Ильина З.М. Научные основы продовольственной безопасности / З.М. Ильина. – Минск: ООО «Миканта», 2001. – 236 с.
6. Малік М.Й. До проблеми розвитку підприємництва і кооперації на селі / М.Й. Малік // 36. наук. праць Подільського держ. аграрно-техніч. ун-ту. – Кам'янець-Подільський, 2000: вип. 17, т. 2. – С. 25-29.
7. Месель-Веселяк В.Я. Підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2005. – № 6. – С. 17-22.
8. Милосердов В.В. Аграрная политика России. XX век. / В.В. Милосердов, К.В. Милосердов. – М., ФГУП, ВО Минсельхоза России, 2002. – 428 с.
9. Назаренко В.И. Аграрная политика Европейского Союза / В.И. Назаренко. – М.: Маркет ДС Корпорейшн, 2004. – 362 с.
10. Саблук П.Т. Аграрна економіка і політика в Україні: підсумки минулого і погляд у майбутнє / П.Т. Саблук. – К.: ІАЕ УААН. – 2003. Т.1. – 380 с.
11. Хорунжий М.Й. Аграрна політика: підруч. / М.Й. Хорунжий. – К.: КНЕУ, 2010. – 322 с.
12. Юрчишин В.В. Концептуальні основи розробки національної аграрної політики та її реалізації / В.В. Юрчишин // Економіка АПК. – 2003. – № 8. – С. 3-10.
13. Юрчишин В.В. Деякі узагальнення і проблеми сучасної аграрної політики / В.В. Юрчишин // Економіка АПК. – 2007. – № 4. – С. 12-18.
14. Halcyon Herald G. Agricultural Policy Analysis. Me Grew-Hill Book Company, 1984. – 243 p.
15. Timmer P. The macroeconomics of Food and Agriculture In C.Eicher and I.Staotr (eds.): International Agricultural Development. Third Edition. The John Hopkins University Press. 1998. – P. 249 p.
16. World Urbanizations Prospects. New York. UN, 2002. – 308 p.
17. Kurukulasusia P. Climate Change and Agriculture, 2003, World Bank. Washington DC. – P. 96.

Стаття надійшла до редакції 10.10.2013 р.

*

UDS 654.446:338.432

**K.P. PROSKURA, Ph.D., Associate Professor,
Department of Finance and Credit,
Kyiv Economic Institute of Management**

Agricultural Sector Taxation: development and risks

Scientific problem. The system of agricultural taxation in Ukraine is based on the fixed agricultural tax (hereinafter - FAT), accrual basis of which is a cost of a unit of an agricultural land (arable land, meadows, pastures and perennial crops), or lands of water fund (inland waters, lakes, ponds, reservoirs) owned by agricultural producers or given to

him for use, including for hire (1 ha). Moreover, the cost used in calculating was established in 1995 and since then it has not been being reviewed. As in Ukraine the land is not a subject to sale, and the agricultural land market in Ukraine does not exist, it is difficult to determine the current fair value, and the current rating is only declarative in nature [7]. The tax rate during the use of FAT has not been being changed and is now not more than 1 % of

© K.P. Proskura, 2014

лової доданої вартості, енергетична насиченість витрат населення на харчування. Критеріями оцінки сучасної аграрної політики

рекомендуються такі ознаки, як дієвість, життєздатність, результативність і ефективність задекларованих цілей та пріоритетів.

Список використаних джерел

1. Андрійчук В.Г. Сучасна аграрна політика: проблемні аспекти / В.Г. Андрійчук, М.В. Зубець, В.В. Юрчишин. К.: «Аграрна наука», 2005. – 138 с.
2. Валентинов В.Л. Про структурність аграрної політики в Україні / В.Л. Валентинов // Економіка АПК. – 2007. – № 4. – С.18-23.
3. Дем'яненко С.І. Яка аграрна політика потрібна Україні / С.І. Дем'яненко // Дзеркало тижня, 2004, 30 квіт.
4. Закон України «Про основні засади державної аграрної політики на період до 2015 року» // Голос України. – 2005. – 16 листоп.
5. Ильина З.М. Научные основы продовольственной безопасности / З.М. Ильина. – Минск: ООО «Миканта», 2001. – 236 с.
6. Малік М.Й. До проблеми розвитку підприємництва і кооперації на селі / М.Й. Малік // 36. наук. праць Подільського держ. аграрно-техніч. ун-ту. – Кам'янець-Подільський, 2000: вип. 17, т. 2. – С. 25-29.
7. Месель-Веселяк В.Я. Підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2005. – № 6. – С. 17-22.
8. Милосердов В.В. Аграрная политика России. XX век. / В.В. Милосердов, К.В. Милосердов. – М., ФГУП, ВО Минсельхоза России, 2002. – 428 с.
9. Назаренко В.И. Аграрная политика Европейского Союза / В.И. Назаренко. – М.: Маркет ДС Корпорейшн, 2004. – 362 с.
10. Саблук П.Т. Аграрна економіка і політика в Україні: підсумки минулого і погляд у майбутнє / П.Т. Саблук. – К.: ІАЕ УААН. – 2003. Т.1. – 380 с.
11. Хорунжий М.Й. Аграрна політика: підруч. / М.Й. Хорунжий. – К.: КНЕУ, 2010. – 322 с.
12. Юрчишин В.В. Концептуальні основи розробки національної аграрної політики та її реалізації / В.В. Юрчишин // Економіка АПК. – 2003. – № 8. – С. 3-10.
13. Юрчишин В.В. Деякі узагальнення і проблеми сучасної аграрної політики / В.В. Юрчишин // Економіка АПК. – 2007. – № 4. – С. 12-18.
14. Halcyon Herald G. Agricultural Policy Analysis. Me Grew-Hill Book Company, 1984. – 243 p.
15. Timmer P. The macroeconomics of Food and Agriculture In C.Eicher and I.Staotr (eds.): International Agricultural Development. Third Edition. The John Hopkins University Press. 1998. – P. 249 p.
16. World Urbanizations Prospects. New York. UN, 2002. – 308 p.
17. Kurukulasusia P. Climate Change and Agriculture, 2003, World Bank. Washington DC. – P. 96.

Стаття надійшла до редакції 10.10.2013 р.

*

UDS 654.446:338.432

**K.P. PROSKURA, Ph.D., Associate Professor,
Department of Finance and Credit,
Kyiv Economic Institute of Management**

Agricultural Sector Taxation: development and risks

Scientific problem. The system of agricultural taxation in Ukraine is based on the fixed agricultural tax (hereinafter - FAT), accrual basis of which is a cost of a unit of an agricultural land (arable land, meadows, pastures and perennial crops), or lands of water fund (inland waters, lakes, ponds, reservoirs) owned by agricultural producers or given to

him for use, including for hire (1 ha). Moreover, the cost used in calculating was established in 1995 and since then it has not been being reviewed. As in Ukraine the land is not a subject to sale, and the agricultural land market in Ukraine does not exist, it is difficult to determine the current fair value, and the current rating is only declarative in nature [7]. The tax rate during the use of FAT has not been being changed and is now not more than 1 % of

© K.P. Proskura, 2014

the land cost established in 1996. Since the tax is fixed, its indexation for this period of time had not taken place, and hence the value of annual revenue in recent years varied slightly within 120-150 million UAH. The areas used in the agricultural sector in Ukraine are within 25-30 million hectares, which means that for 1 ha about 4-6 UAH of fixed agricultural tax is paid. As the national currency is subject of inflation processes, then 5 UAH in 2012 are equivalent to about 1 UAH in 1996 (the exchange rate of hryvnia grew over this period from 1.8 UAH / USD up to 8 UAH / USD).

Besides the fixed agricultural tax, agricultural enterprises pay also social security contributions in the form of charges on the payroll and the payment under the contract of civil law nature (a single social contribution). It should be noted that the amount of income tax is not considered as a part of the tax burden of the agricultural enterprise, since its actual taxpayers are individuals - employees of the company. As for VAT, this tax is calculated according to the rules established by the five section of the Tax Code and remains available to the producers of agricultural products (the condition to apply this regime of the VAT is the share of agricultural products in the total volume of production, not less than 75 %). This privilege is widely used by large agricultural enterprises for tax evasion, for example by processing plants. For instance, the enterprise, which has 50 000 hectares of arable land, with an average volume of production of 3 000 UAH / ha is able to provide preferential regime of taxation (VAT conservation, land tax and no income tax) for any activity of production orientation with annual sales up to 50 million UAH.

Analysis of recent researches and publications. In the recent years, the situation of foreign economic activity of domestic enterprises in the rural sector has been changing significantly. To replace traditionally export-oriented sectors of the Ukrainian economy (steel, fertilizers, machinery, etc.) comes the agricultural production, which is characterized with stable demand on the world food market. At the same time it's necessary to keep in mind that the state budget annually spends a significant amount for agricultural production

support, despite the extremely difficult financial situation in the public sector. Thus, we have as positive results of agricultural enterprises' activity and a significant loss of budget funds for their support, which significantly reduces the efficiency of the agricultural sector of the economy. The planned budget deficit figure for 2013 is 50 billion UAH. However, given the depressed state of the economy, this figure is likely to be exceeded [3]. The Ministry of Revenue and Duties of Ukraine seeks for possible options to increase revenues [6]. Therefore, the research of issues regarding possible options of changes in the current system of agricultural taxation and assessment of potential social, economic and financial risks as a consequence of such action is actual. Existing proposals can be summarized in the following basic options: to transfer the agricultural sector to the regular tax system [5], to introduce a separate tax regime for Agroholding [7], to remain the current agricultural taxation.

The objective of the article of the paper is to develop proposals for changing regimes of the taxation of enterprises of Ukrainian agricultural sector, which would give sufficient fiscal effect and would provide the change the balance of financial relationships between the budget and the agricultural sector. As additional features to assess the acceptability of the proposed changes, there may be used the terms of conservation of the current rate of development and investment attractiveness of the agricultural sector.

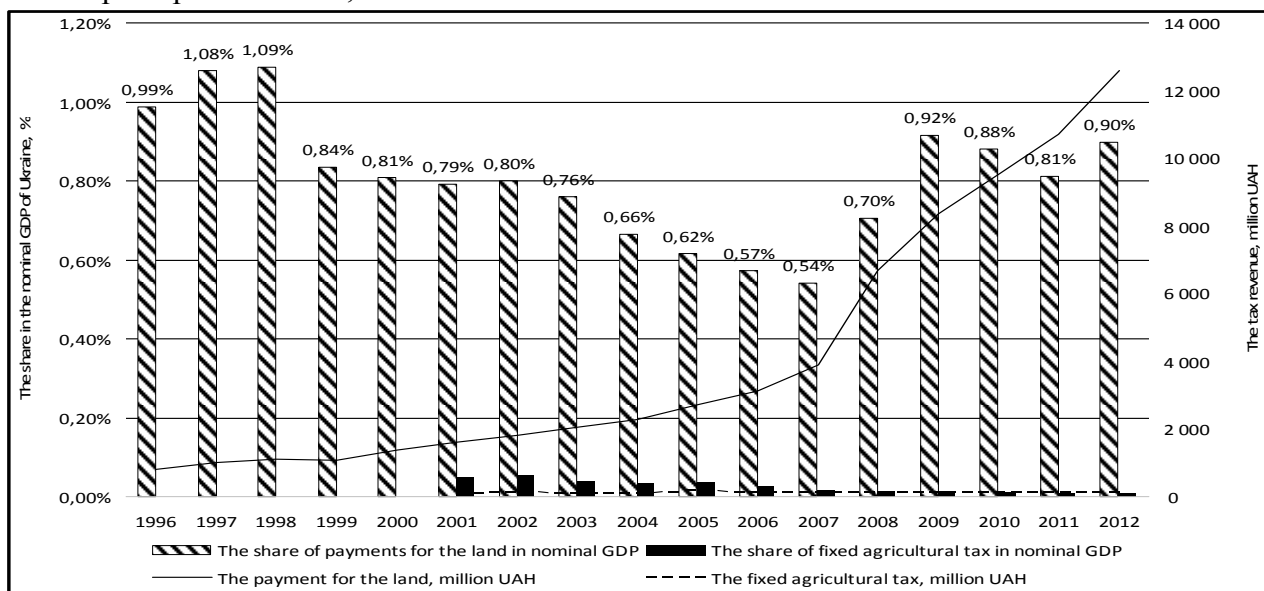
Statement of the main results of the study. As it is apparent that the existing regimes of taxation of the agricultural enterprises are inefficient and discriminatory against other taxpayers, it is necessary to differentiate the tax burden for different agricultural enterprises: to remain it unchanged for small firms and to increase it for large Agroholdings. Without denying the existing views of scholars, we offer several options for changing the current system of taxation of agricultural sector.

One option is to introduce instead of FAT and VAT the sales tax, widespread in some countries, for example, with the tax rate of 3 % from the net income of the agricultural enterprise. The advantage of the sales tax is the

simplicity of its administration and the inability of minimization. It is believed that this approach is fiscal in nature, but it is technically no more burdensome than the VAT.

Another option is to use an analog of the current tax on the non-agricultural land use (land tax). The advantage of this approach is that the value of land is subject to indexation in each report period. Thus, tax revenues will

grow adequately to inflation processes. It's possible also to consider the option when the tax base is also a unit of area, provided that the tax rate is differentiated according to the location of the parcel. In addition, the tax is indexed according to the Consumer market price index [9]. Dynamics of the revenue from the land tax and FAT are shown in Fig. 1.

Figure 1. Revenues dynamics of and fiscal efficiency rate of land tax and the fixed agricultural tax

Firstly, it draws attention to the stable nature of the growth of the payments for the land. The indicator of fiscal efficiency (share of GDP [10,11]) of the payments for the land varies in the limits of 0.5 to 1.1%. Moreover the anti-cyclical nature of the tax is shown: during the economic boom (2003-2007) the share of taxes in GDP decreased, but during the crisis (2008-2009) it grew. This, in our opinion, is an evidence of the validity of the definition of the tax base and the efficiency of the tax administration.

As for FAT, its fiscal efficiency until 2013 did not exceed 0.01% of GDP, while the value of revenues, most likely did not cover its administration cost [10]. It is possible that at the stage of market economy forming, the virtual absence of taxation contributed to capital inflows in the agricultural sector. After 2000 a rapid growth began in the crop industry, which provided not only the domestic demand for grain, but also allowed the country to enter the top ten leading exporters of grain

production. However, the expectation that the tax burden's decrease will lead to increasing the level of employment in the agricultural sector did not materialize. [2] In rural areas, with a relatively stable number of residents the level of employment decrease [12;15]. Summarizing the above we can draw the following conclusions:

Current agricultural taxation results

1) the current system of taxation of agricultural enterprises has zero or negative fiscal effect (administration costs exceed revenues) and degrade the overall efficiency of the tax system of Ukraine;

2) due to almost zero tax burden the system does not allow to stimulate the development of innovative industries in the agricultural sector;

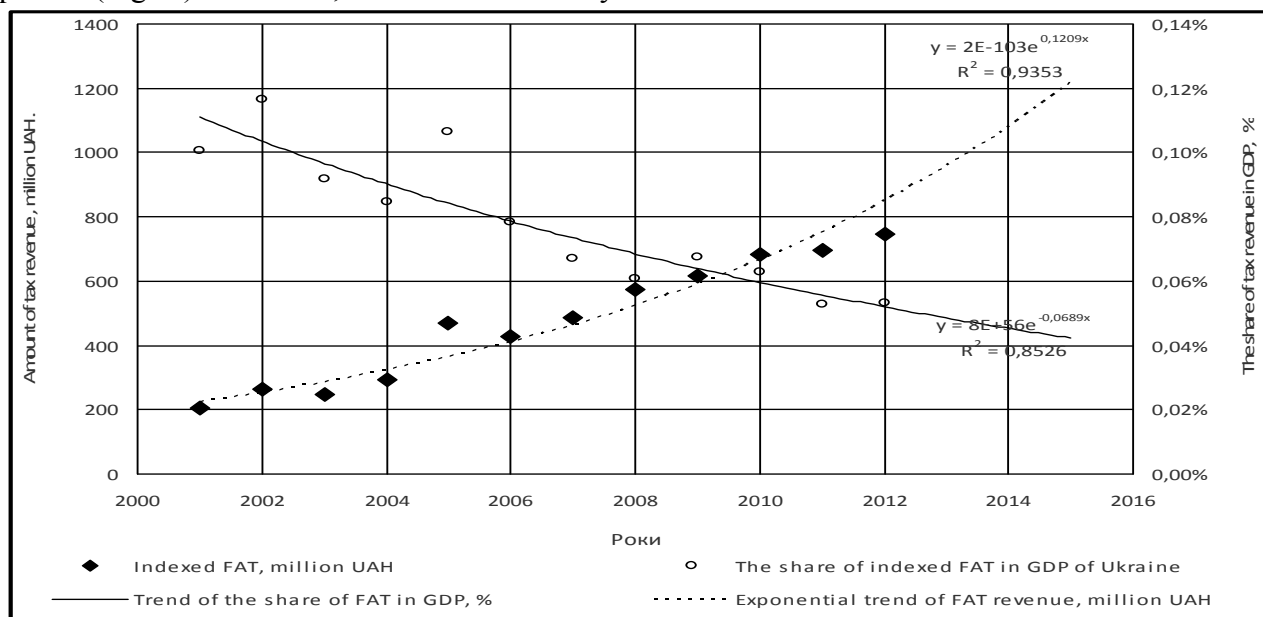
3) the current system, in the presence of powerful agricultural enterprises with significant volumes of production, allows tax evasion for of companies that are not manufacturers of agricultural products;

4) the current system of VAT payment increases the scale effect in the agricultural sector, which doesn't facilitate the development of mini, micro and medium enterprises in rural areas;

5) focusing only on one type of resources (land) allows almost completely avoid taxation agricultural products producers, that do not use this resource (for example, animal farms, poultry or hothouse).

If FAT accrued similarly to the land tax (inflation-adjusted) the growth rate of revenues from the tax would correspond to an average rate of inflation (12.1% per year) of the studied period (Fig. 2). However, the fiscal efficiency

(share of revenues in GDP) all the same would be reduced due to the existence of real GDP growth. In our view, this approach also has another significant disadvantage because it does not take into account an economic efficiency of a producer of agricultural products which is not necessarily based on land resources [7]. For example, there are potent agrarian enterprises which are taxpayers of FAT with small plots of arable land, or even without it (poultry, greenhouse complexes, pig farms, Greenhouse business, etc.[8]). Figure 2 regards the possible tax revenues from FAT in conditions of its indexation.

Figure 2. Potential tax revenue from FAT, subject to its indexation

If to follow the recommendations of the Institute of Agricultural Economics and to base on the latest average normative monetary evaluation of agricultural land, which is as of 01/01/2013 is 20 982 USD / ha, the further growth of revenue from FAT will correspond the trend shown in Fig. 2 provided that the inflation rates and the amount of land cultivated would be kept. However, in spite of the attractiveness of this option, it should be shown its flaws: the normative monetary evaluation of 1 ha is set administratively and does not meet the monetary evaluation, based on the discounted cash flow, where as an income the rental income is used. Thus, the current rent is 50 USD per 1 ha [8;15], if to regard as a discount rate the rate on foreign currency deposits - 10 %, then the discounted cash flow

on an infinite time horizon (valuation of 1 ha cost) is 500 USD. This is significantly lower than the established monetary value. Therefore, without the existence of agricultural land market it is difficult to be based on the administratively determined monetary valuation. In addition, outside of taxation there are powerful agricultural enterprises who do not have farmland. Projected figure of income in 2015 from the tax, based on the estimated value of land of 20.982 UAH / ha on 01/01/2013[7] and is valid for rules similar to land tax is 1.2 billion UAH. However, it's necessary to keep in mind that inflation (the official rate) in recent years has significantly decreased and that's why the amount may be considerably lower. Of course, 1.2 billion UAH revenue in 2015, taken as a result of the

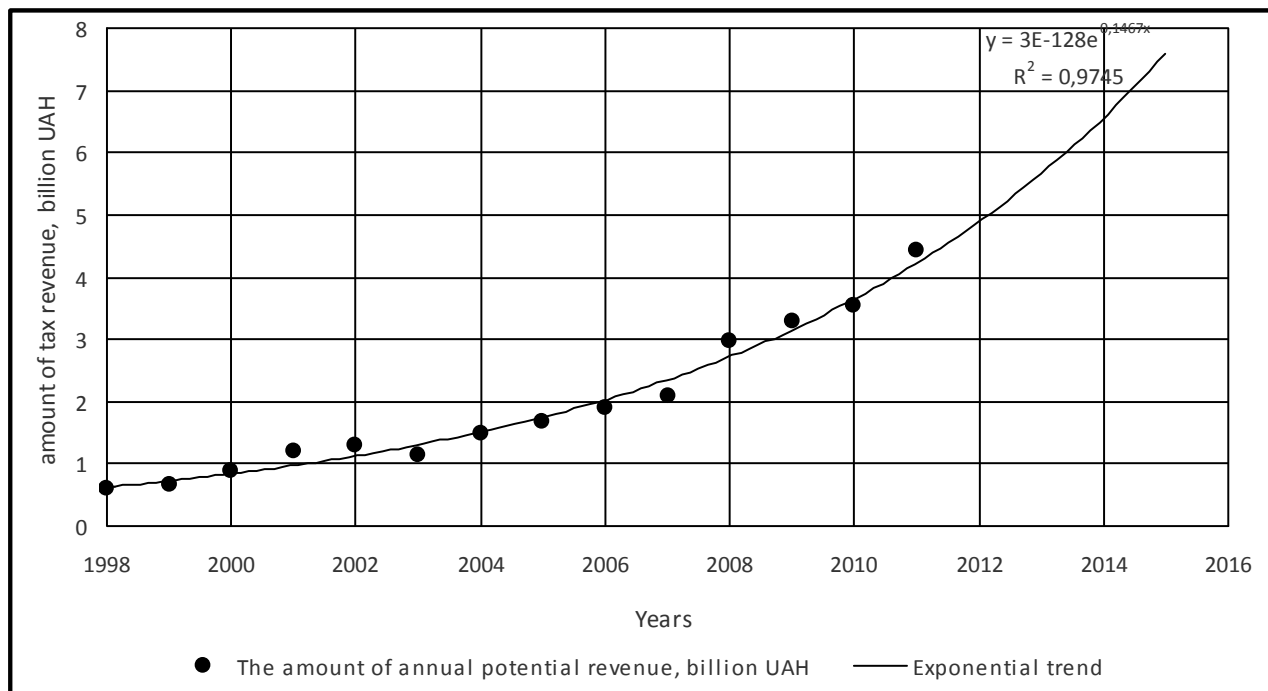
transition to the first option, it is much better than 140 million UAH from the current FAT, but they are also not enough for annual support of the agricultural sector. As for the social needs of rural areas, there is need of revenues of another order.

Let's consider yet several options for taxation of agricultural enterprises:

- the sales tax at the rate of 3%;
- introduction 7% rate of VAT;
- transfert to the regular tax system;
- to remain the current system of taxation.

As for the sales tax, it is proposed to taxate all agricultural enterprises regardless of resource potential (squares processed, fixed assets, volume of labor) with the tax rate of 3%. In Fig. 3 there's shown the assess of annual potential revenues from taxation the sales of agricultural enterprises at a rate of 3% on the data of the State Statistics Committee. They are

adequately represented by the model of exponential trend and show a steady increase in production in the agricultural sector at a rate of 14.7% per year. If to implement this tax from 2015, in this year it will provide the revenue of around 7.5 billion UAH. Among the proposed options there are a few that deserve attention. It is, first of all, the introduction of 7% VAT rate [13], or transition to the regular tax system (payment of an income tax on the common basis) for large enterprises (Agroholding). The disadvantage of the first option (7% VAT rate) is quite possible situation, when the tax credit paid by applying the regular tax system (fuel, gerbecids, fertilizers and so on) will exceed 7 % of the premium to the cost obtained from the end user, and then there will be an extremely painful for budget issue of refunding. Therefore, this option is laden, with very large budget risks.

Figure 3. The scatterplot and the exponential trend of potential revenue in nominal prices from agricultural enterprises sales taxation

As for the transition to the regular tax system for large integrated agricultural enterprises (agricultural holdings), than in this case there is a significant probability of their disintegration down to the established limits that do not fall under the category of agricultural holdings. In addition, the introduction of the income tax can contribute to the massive shadow of the agricultural sector of

Ukraine and, as a result, the industries that use agricultural products as raw materials. The data of the State Statistics Committee allows to assess the expected level of revenues in 2015 from income tax, provided that all agrarian entities will have to pay this tax. The expected size of the revenues is approximately 6.7 billion UAH. If Agroholdings' contribution to total output is about 20%, the projected rate of

revenue is 1.7 billion UAH plus about 1 billion UAH from the companies that will pay land tax. The following table (Table 1) contains the

main features and risks of some options of the agricultural enterprises taxation implementing.

The main expected rates* and risks of agricultural taxation regime changes

<i>Tax</i>	<i>Base of taxation (rate)</i>	<i>Expected revenues in 2015 (95% confidence intervals)</i>	<i>Risks of implementation</i>
<i>Analog of land tax</i>	<i>The product of the cultivated area and indexed standard monetary evaluation (the rate of 0.5-1%)</i>	1.2 billion UAH (0,8 - 1,4 bln. UAH)	1) potent producers without cultivated areas are not a subject of taxation. 2) Tax evasion of non-agricultural enterprises
<i>Sales tax</i>	<i>Annual gross income (the rate of 3%)</i>	7.5 billion UAH (5.10-9 billion UAH)	1) The food prices increase.
<i>Special VAT regime</i>	<i>Value added (rate of 7%)</i>	3 billion UAH (1.0-4.0 bln. UAH)	The increase in level of VAT refunds, the growth of budget risks
<i>Regule taxation system for large plus a payment for the land for others</i>	<i>Profits of large enterprises & land cost (rate of 19% on income and 0.5-0.7% of indexed value of the land)</i>	2.7 billion UAH (0.8-3 bln. UAH)	Shadowing of income of large enterprises, deintegration and decrease of the efficiency of large enterprises
<i>Remaining the FAT</i>	<i>The product of the cultivated area on the normative monetary evaluation of 1998, rate of 0.5-0.7%</i>	120-150 mln.	Continuing the existing trends, the further decline of small businesses in rural areas

* An expected value of revenues should not be taken as a mathematical expectation estimate, but rather as a value that is built on the basis of rational expectations.

Of course, Table does not give a complete picture of all possible consequences of changes in the taxation of the agricultural sector. Issues of infrastructure development and reducing inequality of income levels in the city and in the countryside are left beyond researches. Rising of income levels of population can be achieved if the supply of labor in rural areas would not have a pronounced monopolistic nature for each of the locations, so proposals presented in [4] to limit with 35 % the share of acreage under lease by one company in one administrative district are noteworthy. However, the actual current market of labor supply will be created only if a modern infrastructure of small business, which in modern terms first of all are the lines of communications and fast internet. Another question that also remains unresolved is the change of distribution of budget costs for any purposes accordingly in favor of the place of their actual receipt, rather than the place of registration of the taxpayer [1]. Generally, summarizing and analyzing in terms of social utility the options, the taxation of the agricultural enterprises' income at a rate not exceeding 3 % is the best option to be implemented. The main risk in this case is in some price increases throughout the sequence of production and resale of food products that will have elements of the cascading effect, however, the risks of other options is significantly larger. In addition, this option would taxate the

industries that are able to pay taxes (such as poultry, sales volume of which is 20 billion UAH in 2012).

As for the risks inherent in the agricultural sector (weather, price, etc.), and the inability of agricultural enterprises to perform their own tax liability due to loss of income, caused by these risks, the issue can be resolved by determining the weather and market conditions belonging to the normal type. Then the conditions that go beyond these limits can be carried to extreme ones, and it will be the basis for agricultural enterprises to apply for the transfer of tax liabilities for the next tax periods.

Conclusions. During the formation of the agricultural sector taxation in the 1990's the same mistakes were made as for the economy as a whole: the tax system was introduced close to the systems of developed countries, without regard to the degree of the market transformation. This led to the decline of the agricultural sector, the debts growth to budget. At this time the role of households, which carried the main burden of food security of the urban population has significantly increased. The transition to FAT and implementation of the existing order of VAT payment contributed capital inflows in the agricultural sector and the creation of agricultural enterprises, the most successful of which effectively use the scale effect to intensify an agricultural production. As a result, a regional monopoly system of

agricultural production formed that is significantly different from the agricultural systems of the EU countries, including the level of the tax burden. This development hinders the possibility of developing small and medium enterprises in the agricultural sector. Unequal economic conditions and lack of condition for small and medium business development exacerbate social tensions in the countryside. The development of alternative options of the taxation, which would reduce the impact of scale effect on the competitive capabilities of various categories of agricultural producers, is an extremely urgent task. Moreover the existence of a consistently high level of revenue from the agricultural sector would make it possible to stabilize the support of small and medium forms of business, including farms. In our view, the proposed options of Changes in the tax regimes of agricultural enterprises should be analyzed in terms of social utility functions and meet the following requirements:

- not to inhibit the tempo of output growth of the agricultural sector;
- to meet the criteria

of effective administration, and not to impair this figure for the whole tax system of the country;

- to promote positive social shifts in the agricultural sector (growth of the employment rate and incomes of the rural population);

- to improve the current system efficiency parameter;

- to shift monetary balance between state and agriculture to positive value

Sure, each of the proposed options is burdened with significant risk, so it's necessary to get quantitative measures of economic, fiscal, inflation, social and other risks, the implementation of which becomes possible when the changes to the taxation of the agricultural sector are implemented. Moreover it's necessary to consider these proposals from the standpoint of Pareto-efficiency (impact on the utility function by an urban and rural inhabitant) or with an utilitarian approach to evaluate the impact on the function of social utility.

References

1. Atkinson E.B., Stiglitz D.E. Economic Theory's of State Sector Lectures. – M.: Aspect Press, 1995. – 831 p.
2. Borodina O.M., Geits V.M., Gutorov A.O. and others. Ukrainian Model of Agrarian Development and Its Socioeconomic Re-orientation: science report; [under reduction V.M. Geits, O.M. Borodina, I.V. Prokopa]. – K.: Institute of Economic and prediction. NSA of Ukraine, 2012. – 56 p.
3. Verkhovna Rada of Ukraine Law of Ukraine «State Budget of Ukraine 2013 » // Kyiv: Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine, – 2013, – № 5-6. – P. 60.
4. Verkhovna Rada of Ukraine «Economic Codex of Ukraine» // Kyiv: Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine, 2003, № 18, № 19-20, № 21-22. – P.144.
5. Zalizko V.D. Agroholdingization Agricultural Enterprises Impact on Social-Economic Development of Rural Territories // Kyiv: Economic Of Ukraine – 2013. – 6 (619). – P. 71-79.
6. Karsetskaia E. United Agricultural Tax in RF // Moscow: AKDI Economic and Life. – 2013. [Regime of access] Online: http://www.akdi.ru/nalog/pr_news/59.htm.
7. Lupenko U.O., Kropyvko M.F. Agroholdings in Ukraine and Strengthening of Social Direction of Their Activity // Kyiv: Economic of Agroindustrial Complex. – 2013. – № 7. – P. 5-21.
8. Pashaver B.I. Concentration and Effectiveness of Agricultural economy // Kyiv: Economic of Agroindustrial Complex. – 2013. – № 1. – P. 16-23.
9. Verkhovna Rada of Ukraine «Tax Codex of Ukraine» Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine, 2011, № 13-14, № 15-16, № 17, p.112
10. Skripnik A.V., Proskura E.P. Special Function of Taxation Administration // Irpin: Science Bulletin of National University of State Tax Office of Ukraine. – 2013. – №1(60). – P. 156-164.
11. Skripnik A., Proskura E. Fiscal Potential of Agrarian Economic Sector in the Period of Finance Crisis // Irpin: Bulletin of National University of State Tax Office of Ukraine. – 2010. – №2. – P.157-164.
12. State Committee of Ukrainian Statistic «Agriculture of Ukraine 2010»: statistical collection – Kyiv: State Statistic of Ukraine, – 2011. – P. 51.
13. Chopenko V. Tax Haircut for Landowners // Kiev: Mirror Week. Newspaper. Finance. – April 12, 2013. – [Regime of access] Online: <http://gazeta.zn.ua/finances/nalogovaya-strizhka-dlya-agrariyev-.html>
14. Skrypnyk A., Bukin E. Informational Vector of Ukraine Agrarian sector Development// Slovak Republic, Nitra. Slovak University of Agriculture in Nitra. International Scientific Days 2012. Global Commodity Markets: New Challenges and the Role of Policy, ISBN 97.

The article has been received 07.11.13

* * *

УДК 62-631.4 (477)

*О.П. СКОРУК, кандидат економічних наук, доцент
І.В. ЗУБАР, асистент
Вінницький національний аграрний університет*

Пріоритетні напрями виробництва біоетанолу в Україні

Постановка проблеми. Україна належить до енергодефіцитних країн, тому освоєння відновлюваних джерел енергії слід розглядати як важливий фактор підвищення рівня її енергетичної безпеки. Враховуючи сприятливі ґрунтово-кліматичні умови, провідне місце серед енергетичних видів сировини в Україні можуть зайняти цукрові буряки. Цукробуряковий підкомплекс охоплює сферу виробництва, до якого входять сільськогосподарські підприємства, фермерські господарства і господарства населення, які вирощують цукрові буряки, та цукрові заводи, які їх переробляють, одержуючи, крім цукру, велику кількість побічної цукровмісної продукції, яку можна розглядати як перспективну сировину для переробки на біоетанол. Проте цукрова галузь України останнім часом знаходиться не в найкращому становищі у зв'язку з ускладненням економічної ситуації на ринку цукру через його перевиробництво, невідповідність між суттєвим підвищенням собівартості цукрових буряків і цукру та ринковими цінами на готову продукцію. Нинішня прибутковість галузі не може забезпечити розширеного відтворення виробництва.

Особливої уваги також заслуговує спиртова галузь країни. Нинішні підприємства Державної служби спиртової й лікерогорілчаної промисловості задіяні лише на 30% [4]. Відповідно обмеженість ринку етилового спирту зумовлює необхідність пошуку нових альтернативних можливостей його застосування. Оглядаючи енергобаланс

держави та її ресурсний потенціал, одним з основних напрямів розвитку цукрової й спиртової промисловості є переорієнтація вільних потужностей спиртових заводів та використання сировини цукрової галузі для виробництва біоетанолу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням розвитку цукрової, спиртової галузі та біоетанолу присвячені роботи В.Я. Месель-Веселяка, П.Т. Саблука, М.М. Ярчука, М.В. Роїка, В.Л. Курила, В.А. Домарецького, С.Т. Олійнічука й ін. Аналіз робіт показав все більшу заінтересованість із боку видатних учених України проблемами реформування даних галузей і разом із тим недостатнє вивчення цього питання.

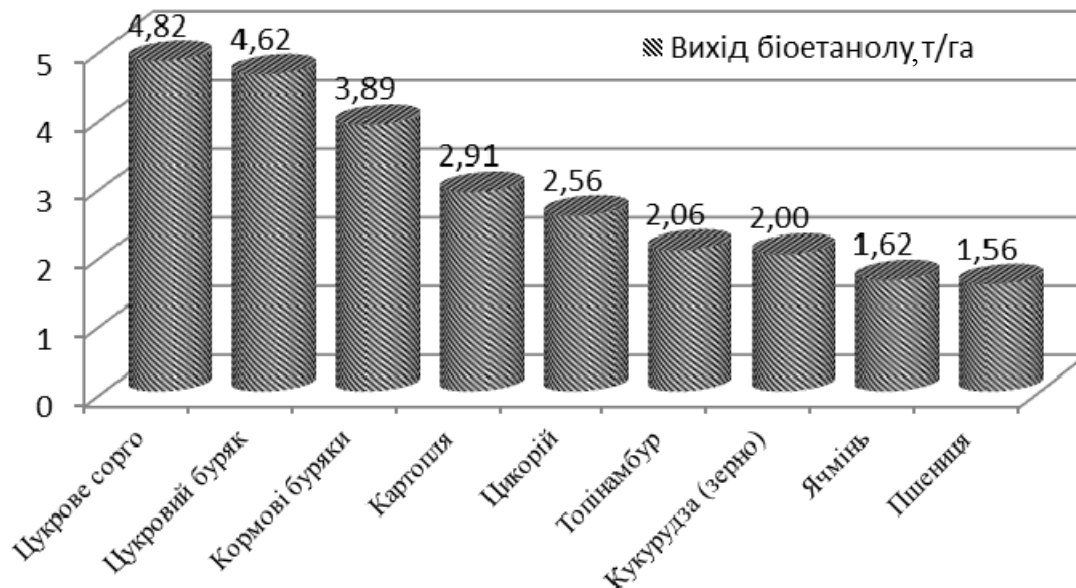
Мета статті – визначення пріоритетних напрямів розвитку з метою підвищення рентабельності цукрової галузі та пошук альтернативи застосування вільних потужностей спиртових заводів України в контексті виробництва біоетанолу.

Виклад основних результатів дослідження. Існуюче становище на ринку біоетанолу, в тому числі й на світовому, уможливорює швидко нарощувати потужності з його виробництва в Україні, яка має досить об'єктивні причини для того, щоб на тривалі роки закріпитися найбільшим серед країн СНД виробником та експортером біоетанолу. Найголовніші чинники – це наявність потужної спиртової промисловості, близькість великомасштабної сировинної бази, яким є сільське господарство й цукрова галузь, сприятливі природно-кліматичні умови, розвинена мережа доріг, надійна виробничо-

технічна база, наявність промислових підприємств, що забезпечують спиртову галузь технікою і будівельними матеріалами, значна частина досвідчених кадрів цукрової та спиртової галузей, а також мережа їх наукового забезпечення.

Сировиною для виробництва біоетанолу є сільськогосподарські культури й продукти їх первинної переробки з високим вмістом цукру або крохмалю. В умовах загострення

проблеми забезпечення України енергоносіями та зменшення попиту на білий буряковий цукор доречно прискорити виробництво біоетанолу на основі цукрових буряків, оскільки саме цю культуру можна вважати найперспективнішою у зв'язку з високою продуктивністю, великим виходом біоетанолу з 1 га посівів – близько 4,62 т, або 5,9 тис. л й активною його культивуванням на території нашої країни (рис.).

Потенційний вихід біоетанолу з 1 га посівів різних сільськогосподарських культур

Джерело: [6].

Розглядаючи сучасний стан цукрової галузі України, слід зазначити, що із 191 цукрового заводу за 20 років незалежності країни залишилося 99. Це призвело до зменшення кількості робочих місць, збільшення відстаней перевезень цукросировини, скорочення посівних площ цукрових буряків, порушення сівоzmіни в сільському господарстві та створення соціальної напруги в регіонах. Усього в 2012 році працювало 63 цукрових заводи загальною виробничою потужністю 212,88 тис. т переробки буряків на добу. Розглянемо результати їхньої роботи за 2011/12 маркетингові роки (табл. 1)

У 2011/12 роках цукрові заводи закупили у виробників 17557,5 тис. т цукрових буряків, з яких одержали 2226,4 тис. т цукру, 669 тис. т меляси і 13890 тис. т жому. Після реалізації мали 11806,3 млн грн доходу при сукупних витратах 11993,5 млн грн. Але при цьому галузь зазнала 187,2 млн грн збитку з

рентабельністю –1,5%. Детальніший аналіз даних показав, що основною причиною збитковості галузі є неповна реалізація виробленого цукру на загальну суму 2198,4 млн грн, і жому на суму 138,8 млн грн. Тобто за повної реалізації продукції галузь одержала б 2144,4 млн грн прибутку при рентабельності 17,9%. Причиною недопродажу цукру можна вважати, з одного боку, те, що умовою членства України в Світовій організації торгівлі є зобов'язання її імпортувати щорічно 260 тис. т цукру-сирцю без застосування імпортних обмежень, з іншого – загальна потреба споживання солодкого продукту, включаючи потребу населення та переробної промисловості, в країні оцінюється в межах 1,8-2,0 млн т. Тобто Україна повністю забезпечена цукром і дефіцит його не передбачається, проте постає питання надлишку цукру на внутрішньому ринку, адже весь нереалізований обсяг тисне на ціну.

1. Окремі показники роботи цукрових заводів України у 2011/12 МР

Показники	За нинішніх обсягів реалізації продукції	за умов повної реалізації цукру та побічної продукції
Кількість заводів	63	63
Потужність виробництва цукру за рік, тис.т	2300	2300
Заготовлено цукрових буряків, тис.т	17557,5	17787,5
Перероблено цукрових буряків, тис.т	17174,6	17174,6
Одержано цукру, тис.т	2226,4	2226,4
Реалізовано цукру, тис.т	1860	2226,4
Ціна 1т цукру, грн	6000	6000
Виручка від реалізації цукру, млн грн	11160	13358,4
Одержано меляси, тис.т	669	669
Реалізовано меляси, тис.т	669	669
Середня ціна меляси, грн/т	750	750
Виручка від реалізації меляси	501,7	501,7
Виручка від реалізації жому, млн грн	139	277,8
Виручка від реалізації цукру, жому та меляси – всього, млн грн	11800,7	14137,9
Виробничі витрати, всього, млн грн	11993,5	11993,5
Одержано прибутку, млн грн	-187,2	2144,4
Рівень рентабельності, %	-1,5	17,9
Розрахунок ефективності виробництва біоетанолу		
Вихід біоетанолу: з одержаної меляси, млн л		152,1
з надлишків цукрових буряків, млн л		253,4
Ціна 1 л біоетанолу, грн		8
Вартість біоетанолу, млн грн		3244
Вартість усієї продукції(цукру, жому й біоетанолу), млн грн		14543
Усього витрат, млн грн		11993,5
Прибуток, млн грн		2549,5
Рівень рентабельності, %		21,3

Джерело: [5, 7].

Як стверджує у своїй праці В.Я. Месель-Веселяк, для забезпечення необхідної кількості цукру для внутрішніх потреб необхідно переробити 13 млн т цукрових буряків, з яких буде одержано 507 тис. т меляси, з якої можна виробити 152,1 млн л біоетанолу. Він також наголошує, що першою проблемою цукрової галузі є створення перевиробництва цукру, а друга проблема полягає в нерациональному використанні побічної продукції цукроваріння – меляси, з 1 т якої (при вмісті цукрози 48%) можна одержати 300 л біоетанолу. Він пропонує схему переробки буряків на цукор відповідно до потреб держави, не створюючи надлишку, а решту буряків разом із мелясою переробляти на біоетанол і реалізовувати його як альтернативне паливо [5]. Однак у даних розрахунках слід звернути увагу на ціну біоетанолу, яка, за словами Л.М. Хомічака, має бути нижчою порівняно з бензином, оскільки за теплотворною здатністю 1 л біоетанолу еквівалентний 0,6 л бензину. Це зробить біоетанол привабливішим для виробників мінеральних

палив. Із таких міркувань, у розрахунках фінансових показників відпускна ціна на біоетанол пропонується в розмірі 8 грн за 1 л при його розрахунковій собівартості 6,42 грн за ціни на цукрові буряки – 500 грн за 1 т [8]. Для порівняння – поточні європейські ціни на біоетанол у Франції і Німеччині – 8,36- 8,69 грн/л, в Італії – 9,46-9,79, Англії – 10,71-11,61 грн/л [14]. Таким чином, зробивши невеликі перерахунки, одержимо біоетанол вартістю 3244 млн грн, за рахунок чого рентабельність галузі можна підвищити до 21,3%.

Варто також наголосити, що біоетанол можна виробляти не тільки з меляси, а й із проміжних продуктів переробки солодких коренів: бурякового (дифузійного) соку, цукрового сиропу, зеленої патоки. Схему такого виробництва пропонують С.Т. Олійнічук і Л.М. Хомічак. Відповідно до їхньої пропозиції, після одержання дифузійного соку з буряків його розділяють у співвідношенні 80 та 20%. Більшу частину використовують в циклі виробництва цукру до стадії першої

кристалізації, центрифугування й сушіння білого цукру. Утфель після центрифугування (біла патока) повертається на стадію кристалізації, а зелена патока виводиться з процесу, направляється на склад та може бути використана як для виробництва цукру за потреби, так і для виробництва біоетанолу. Менша частина неочищеного дифузійного соку (20%) направляється на культивування дріжджів та зброджування й виробництво біоетанолу. Вуглекислий газ із вмістом CO₂ більше 95%, одержаний під час бродіння соку, направляється на стадію карбонізації соку при виробництві цукру.

Після зброджування соку та одержання зрілої бражки шляхом її сепарації пропонується виділяти біомасу дріжджів, яку реалі-

зовувати у вигляді хлібопекарських дріжджів, а барду після перегонки бражки з вмістом сухих речовин 0,8-1,6% направляти на стадію дифузії. Така схема може працювати весь період сокодобування й виробництва цукру. По закінченні сезону сокодобування переробляють зелену патоку, залежно від потреби, на біоетанол чи цукор. Дані щодо співвідношення вироблених продуктів і валовий дохід за різними варіантами схеми переробки цукрових буряків для заводу потужністю в 3000 т буряків за добу та дигестії 16% при закупівельній ціні буряків 500 грн/т й відпускній ціні на біоетанол 8 грн за 1 л за його розрахункової собівартості 6,42 грн і тривалості сокодобування 90 діб наведено в таблиці 2.

2. Порівняльна таблиця ефективності різних варіантів переробки цукрових буряків

Варіанти переробки	Вироблена продукція			Валовий дохід, млн грн
	цукор білий, тис. т	біоетанол, т	меляса, тис. т	
1. Переробка цукрових буряків за діючою схемою повного циклу виробництва цукру	35,1 (100%)	-	10,8	184,0
2. Переробка цукрових буряків за схемою повного циклу цукрового виробництва та переробки меляси на біоетанол	35,1 (100%)	2571	10,8	201,2
3. Переробка цукрових буряків за схемою з вилученням з циклу цукрового виробництва 20% дифузійного соку та виробництва з нього й одержаної меляси біоетанолу	28,04 (80%)	6429	8,6	204,5
4. Переробка цукрових буряків за схемою неповного циклу цукрового виробництва з вилученням 20% дифузійного соку та зеленої патоки першої кристалізації	22,19 (63%)	10563	-	216,6

Джерело: [8]

Наведені розрахунки показують, що незалежно від варіанта організації схеми переробки цукрових буряків, будівництво біоетанольної установки як складової цукрового заводу збільшує обсяг його валового прибутку на 17-33 млн грн на рік. Найбільший валовий прибуток (33 млн грн) досягається за четвертим варіантом. При цьому з технологічного процесу цукрового виробництва з дифузійним соком і зеленою патокою виводиться близько 37% цукру. Така схема створює умови для оперативного регулювання співвідношення цукор: біоетанол залежно від внутрішнього споживання й експортного попиту.

Потужність біоетанольної установки, за розрахунками С.Т. Олійнічука, визначається залежно від кількості сировини та терміну її перероблення. Так, для варіантів 3 і 4 поту-

жність біоетанольної установки визначається кількістю дифузійного соку, що виводиться з технологічного циклу виробництва цукру. Економічно обґрунтованою є кількість дифузійного соку в 20% від його загального об'єму. Для цукрового заводу потужністю 3000 т буряків за добу це становить 720 м³/добу або 95,76 т цукру, з якого буде вироблено 6052 дал біоетанолу (48,4 т). За такої потужності біоетанольна установка працюватиме 90 днів на дифузійному соку та 44 дні на мелясі за третім варіантом і 141 день на зеленій патоці. Загальна тривалість роботи біоетанольної установки потужністю 6000 дал біоетанолу за добу становитиме: за третім варіантом 134 дні, а за четвертим – 230 днів. Загальна вартість такого проекту біоетанольної установки становить 31,76 млн грн, вартість установки метаново-

го бродіння відходів біоетанольного виробництва – 4,88 млн грн [8]. Варто сказати, що у світі існує подібна практика виробництва на заводі Wissington (Швеція), який переробляє 1,3 млн т буряку на рік і використовує дифузійний неочищений сік для виробництва спирту протягом сезону переробки цукрових буряків [13].

Виникає також проблема утилізації післяспиртової барди, яку можна розв'язати шляхом виробництва біогазу. В основному дана технологія застосовується для переробки мелясної барди [12]. При виробництві 1 т біоетанолу утворюється 12 т основного відходу (барди), за анаеробного зброджування якої утворюється 440-520 м³ біогазу, що дає змогу зменшити споживання природного газу на 75-80% під час виробництва біоетанолу [8].

Таким чином, сумісне виробництво дасть змогу задіяти більше виробничих потужностей цукрових заводів та посівних площ під цукрові буряки, зберегти робочі місця, соціальну інфраструктуру й технічну базу цукрових заводів і сільськогосподарських підприємств, збільшити надходження до бюджету та соціальних фондів. Перепрофілювання цукрових заводів під виробництво біоетанолу підвищить рентабельність даної галузі, проте може призвести до посилення конкуренції на ринку спирту і створити передумови для скорочення виробничих потужностей спиртових заводів. Скорочення об'ємів виробництва цукру та переробка меляси в середині підприємства призведе до її дефіциту для спиртових заводів. Нагадаємо, що в Україні нині 22 спиртових заводи використовують як сировину мелясу, решта – зерно.

На спиртових заводах для виготовлення біоетанолу організовують відділення, де відбувається зневоднювання етилового спирту. За розрахунками Н.Ю. Губенка, для створення потужностей виробництва 79 т біоетанолу за добу потрібно майже 3500 тис. грн інвестицій, а для обслуговування технологічного процесу – п'ять робітників за зміну. Режим роботи безперервний, орієнтовна собівартість 1 т біоетанолу – 6245,27 грн, відпускна ціна з урахуванням 10% рентабельності й ПДВ – 8243,76 грн [9].

Щодо стану спиртової галузі України, як стверджує в своїй праці В. Ємець, основний

прибуток (68%) ДП «Укрспирт» формують лише 10 заводів. Але досягнення цих підприємств «розчиняються» в показниках інших – збиткових заводів. Загалом, за результатами минулого року лише 49 заводів одержали прибуток. Існує жорстка конкуренція на ринку спирту: більша частина спиртозаводів працює вкрай неритмічно через відсутність реалізації своєї продукції, що призводить до великих простоїв та унеможливорює технічний розвиток і модернізацію цих підприємств [4]. Відправним пунктом у перспективах розвитку спиртових заводів є питання щодо визначення спеціалізації їхньої діяльності. Вони можуть обрати один із чотирьох напрямів: спирт для виробництва біопалива (сумішевих бензинів) – біоетанол; харчовий спирт лише для виробництва лікерогорілчаних виробів; виробництво спирту для технічних цілей (хімічна промисловість, машинобудування, автомобільні засоби тощо); харчовий спирт для забезпечення діяльності промислових підприємств (медицина, парфумерія, кондитерські підприємства, виноробство). Враховуючи загальну потужність українських спиртових заводів, яка становить 62,6 млн дал спирту, й те, що ринок харчового спирту насичений і розподілений, місткість його становить 20-22 млн дал, а обсяги експортних ринків – близько 10 млн дал; 26-30 млн дал виробничих потужностей надлишкові. Їх необхідно остаточно вивести з ринку харчового спирту та перепрофілювати на виробництво біоетанолу, ринок якого активно розвивається в більшості країн світу [1].

Україна може стати потенційним експортером біоетанолу в Європу у зв'язку із загостренням продовольчої кризи в світі й обмеженості сільськогосподарських земель. ЄС імпортує етанол в основному із США. Імпорт у період 2008-2010 років зріс більше ніж на 500% і очікується, що його розмір подвоюватиметься кожного року [14].

Крім того, у зв'язку з адаптацією Українського законодавства до Європейських норм, було прийнято законопроект “Про внесення змін до деяких законів України щодо виробництва та використання моторних палив із вмістом біокомпонентів”, де додавання біоетанолу з 2014 року стане обов'язковим. Таким чином, залежно від ба-

зового прогнозу Енергетичної стратегії України на період до 2030 року, за даними якого споживання бензину до 2015 року становитиме близько 4,9 млн т, а до

2020-го – 5,2 млн т (річне збільшення в середньому 2,7%), підрахуємо потреби в біоетанолі на перспективу (табл. 3).

3. Потреба в біоетанолі залежно від норм законодавства

Показник	2013 р.	2014-2015 рр.	Із 2016 р.
Вміст біоетанолу в бензинах моторних, %	5% (рекомендовано)	5% (обов'язково)	7%
Потреба в біоетанолі залежно від рівня споживання бензину, тис. л	245	245	346

Джерело: Розрахунки автора [10,11].

Висновки. Отже, з огляду на обмеженість власних джерел палива, великі наявні та потенційні сировинні ресурси для виробництва біопалива у вигляді цукро – й крохмалевмісних культур, зокрема цукрових буряків, Україна має значні можливості щодо виробництва біоетанолу. Крім того, наша країна має в своєму розпорядженні 63 діючі та 26 простоюваних цукрових заводів, які щороку створюють перевиробництво цукру і працюють у збиток. Також в Україні є досить потужна спиртова промисловість, здатна виробляти до 70 млн дал спирту за рік при внутрішніх потребах 20-22 млн дал та експортних можливостях 10 млн дал. Отже,

доцільно перепрофілювати частину цукрових заводів під виробництво біопалива, використовуючи побічну продукцію цукроваріння й надлишки цукрових буряків, а також задіяти під виробництво біоетанолу вільні потужності спиртових заводів, підвищивши таким чином рентабельність цих двох галузей і забезпечивши частину власних потреб у паливі. Таким шляхом також виконаємо умови Державної програми активізації розвитку економіки на 2013—2014 роки, одним із завдань якої є: “організація виробництва біоетанолу на потужностях спиртових та цукрових заводів” [2].

Список використаних джерел

1. Гевак З.В. Сучасний стан та перспективи розвитку спиртової промисловості / З.В. Гевак // Інноваційна економіка. – 2012. – № 5. – С. 190-193.
2. Державна програма активізації розвитку економіки на 2013-2014 роки від 27 лютого 2013 р. № 187. Урядовий портал [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kmu.gov.ua/control/publish/article?art_id=246247059.
3. Доронін А.В. Ефективність виробництва цукрових буряків та цукру в Україні/ А.В. Доронін // Сталій розвиток економіки. – 2013. – № 3. – С. 51-55.
4. Ємцев В. Сучасний стан та проблеми розвитку підприємств спиртової промисловості/ В. Ємцев // Продовольча індустрія АПК. – 2012. – № 2. – С. 4-7.
5. Месель-Веселяк В.Я. Організаційно-економічне удосконалення роботи цукробурякового підкомплексу України / В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Ярчук // Економіка АПК. – 2013. – № 2. – С. 3 – 8.
6. Роїк М.В. Перспективи розвитку біоенергетики в Україні / М. В. Роїк, В.Л. Курило, М.Я. Гументик, О.М. Ганженко // Цукрові буряки. – 2012. – № 2-3. – С. 6 – 8.
7. Ярчук М.М. Аналітична інформація про підсумки роботи Національної асоціації цукровиків України в 2012 р. / М.М. Ярчук // Цукровий бізнес в умовах національного та світового ринку: матер. наук.-техніч. конф. цукровиків України. – К. : Цукор України, 2013. – С. 79–100.
8. Хомічак Л.М. Основні принципи комплексної технології переробки цукрових буряків на цукор та біопалива/ Л.М. Хомічак, С.Т. Олійнічук // Шляхи диверсифікації виробництва продукції на цукрових заводах України: матер. Міжнар. наук.-техніч. конф. цукровиків України, 2013. – С. 78-82.
9. Шматкова Г.К. Сучасні тенденції у розвитку спиртової та цукрової промисловості України / Г.К. Шматкова, Н.Ю. Губенко // Цукор України. – 2012. – № 11. – С. 37-38.
10. Закон України “Про внесення змін до деяких законів України щодо виробництва та використання моторних палив з вмістом біокомпонентів” / Відом. Верхов. Ради (ВВР), 2013. – № 19-20. – Ст.177.
11. Енергетична стратегія України до 2030 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mpe.kmu.gov.ua/fuel/control/uk/doccatalog/list?currDir=50358>.
12. Андросов А.Л. Промышленные технологии переработки послеспиртовой барды/ А.Л. Андросов, И.А.Елизаров, А.А. Третьяков// Вестник ТГТУ. – 2010. – № 16. – С.954.
13. Jan Lindstedt Bioethanol production at the European sugar industry/ BioAlcohol Fuel Foundation (BAFF), Sweden, 2009.
14. Juliane von Bismarck EU ethanol firms seek investigation of U.S. subsidies// Reuters magazine, 2011.

Стаття надійшла до редакції 17.09.2013 р.

* * *

*О.В. БОДНАР, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник*

*О.А. КОЗАК, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник*

*Н.Г. КОПИТЕЦЬ, кандидат економічних наук, старший науковий
співробітник, провідний науковий співробітник
Національний науковий центр „Інститут аграрної економіки”*

Напрями врегулювання взаємовідносин виробників, продавців і споживачів соціально-значимих продуктів харчування

Постановка проблеми. Одним із основних завдань на шляху розв'язання продовольчої проблеми кожної держави є поліпшення харчування населення, що значною мірою залежить від функціонування сільського господарства та суміжних із ним галузей, що займаються переробкою, зберіганням і транспортуванням сільськогосподарської продукції до місць її продажу та споживання [16]. У продовольчій системі серед великої різноманітності продуктів харчування слід виділити соціально-значимі – це продукти в натуральному або переробленому виді, які необхідні для повноцінного забезпечення життєдіяльності людини та які є об'єктом державного регулювання. Забезпечення ефективності, а також виявлення і вчасне усунення зловживань на всіх етапах продовольчого ланцюга від виробника сільськогосподарської продукції до споживача соціально-значимих продуктів є надзвичайно важливим та актуальним, оскільки безпосередньо стосується продовольчої безпеки держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням продовольчого забезпечення, формування й функціонування ринку сільськогосподарської продукції та продовольства, а також взаємовідносинам між елементами продовольчих систем присвячено бага-

то праць економістів-аграрників, серед яких дослідження О.М. Шпичака [14], Ю.О. Лупенка [12], М.Й. Маліка [12], В.Г. Андрійчука [1], Б.Й. Пасхавера [8], В.М. Гейця [11], О.В. Шубравської [8], Л.Ю. Волощенко, Т.Г. Дудара, Л.В. Страшинської й ін. Серед іноземних вчених дана проблематика розглядалася у працях І.Г. Ушачова [13], А. Бальмана [15], В. Валентинова [17], Проте залишаються недостатньо дослідженими питання узгодження відносин між основними гравцями на ринку соціально-значимих продуктів харчування.

Мета статті – здійснити оцінку функціонування основних ланок продовольчих ланцюгів соціально-значимих продуктів харчування та запропонувати напрями врегулювання взаємовідносин між виробниками, продавцями й споживачами.

Виклад основних результатів дослідження. Кожна країна має свої природно-кліматичні та регіональні особливості, які дають змогу виробляти ті чи інші види сільськогосподарської продукції, максимально використовуючи наявні ресурси. При цьому виділяється ряд продуктів, які є найбільш соціально-значимими для внутрішніх потреб. Вони знаходяться в полі зору держави щодо регулювання цін та їх складових у ланцюгу від виробництва сільськогосподарської продукції до роздрібної торгівлі.

На нинішньому етапі в Україні категорія соціально-значимих продуктів харчування поки що законодавчо не визначена. Однак проектом Закону України „Про внутрішню торгівлю” передбачено їхній перелік, зокрема борошно пшеничне вищого першого і другого сорту, борошно житнє обдирне, хліб, хлібобулочні та макаронні вироби із борошна пшеничного вищого першого і другого сорту, борошна житнього обдирного (в тому числі для діабетиків), крупи, свинина, яловичина, м'ясо птиці (кури), яйця курячі, м'ясні й ковбасні вироби (крім сирокочпчених і сиров'ялених), молоко, сметана, кефір, ряжанка, сири кисломолочні, масло, сіль, цукор, олія (соняшникова, кукурудзяна), овочі (картопля, капуста білокачанна, буряк, морква).

Чинним законодавством передбачено певні правила гри в інституційному полі формування нового ланцюга на соціально-значимі продукти харчування (рис. 1). Зокрема, на рівні центральних органів влади здійснюється регулювальний вплив на механізм ціноутворення щодо сільськогоспо-

дарської продукції та продовольства, що входять до переліку об'єктів державного цінового регулювання. Крім того, на окремі види с.-г. продукції і продовольства затверджується Кабінетом Міністрів України мінімальнодопустимий рівень цін, що використовується для розрахунку ціни при закупівлі продукції безпосередньо у виробника й повинен забезпечувати прибутковість його діяльності. У сфері переробки сільськогосподарської продукції передбачається порядок формування оптово-відпускної ціни на продовольчі товари, щодо яких запроваджене державне регулювання.

Місцеві органи влади наділені повноваженнями щодо встановлення граничних рівнів рентабельності виробництва окремих видів продовольства, що визначаються Кабінетом Міністрів України, та граничних постачальницько-збутових надбавок до оптової ціни виробника цих видів продовольства. Отже, державне регулювання здійснюється через ціновий механізм встановленням цінового коридору, або регулювання складових самої ціни продукції.

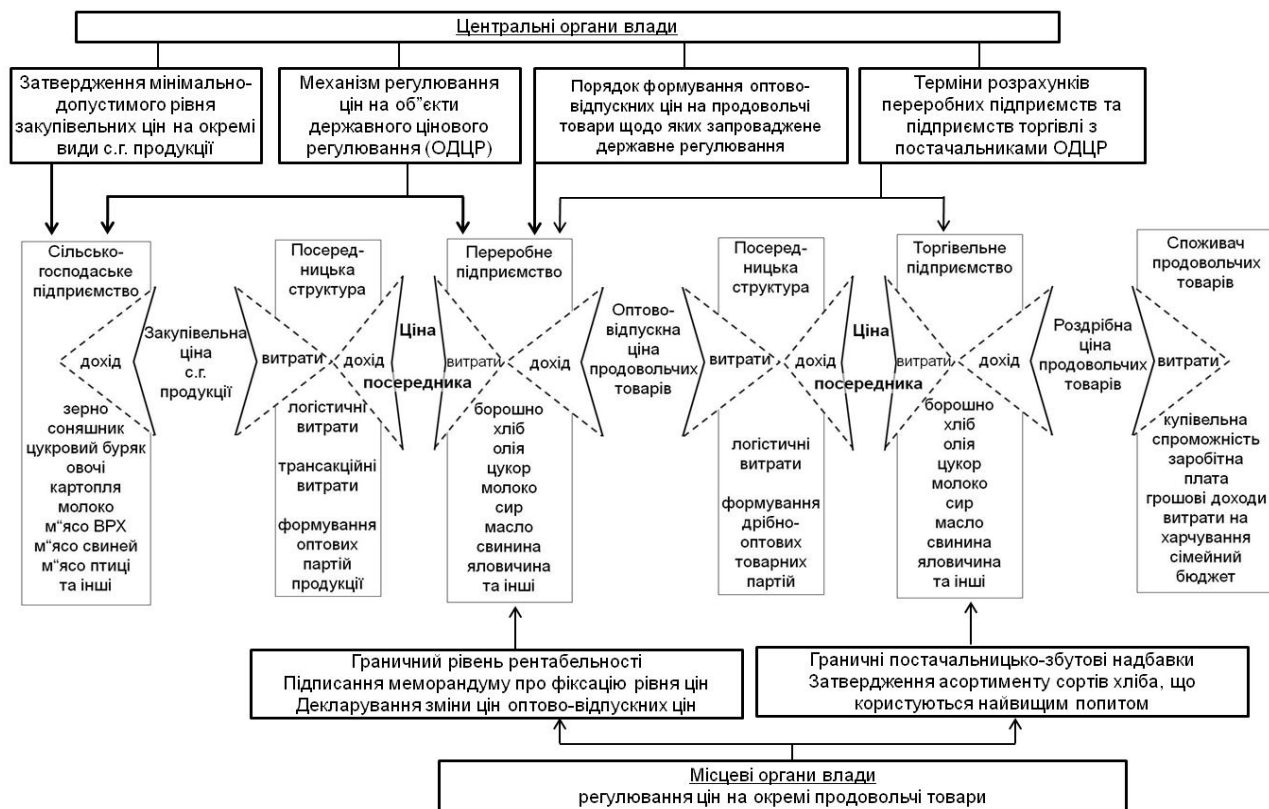

Рис. 1. Інституційне поле формування цінового ланцюга на соціально-значимі продукти харчування (продовольчі товари)

Джерело: Власні дослідження.

Формування взаємовідносин виробників, продавців і споживачів продовольчих товарів, у тому числі соціально-значимих продуктів харчування, можна дослідити за допомогою аналізу цінового ланцюга від виробника сільськогосподарської продукції до роздрібної торгівлі. При розрахунку частки кожного з учасників цінових ланцюгів за окремими видами продовольства нами не були враховані бюджетні пільги й дотації, що надаються державою сільськогосподарським товаровиробникам, наприклад, по податку на додану вартість, із метою визначення фактичного внеску кожної ланки у новостворений продукт.

Розглянемо формування взаємовідносин, що складаються на шляху руху продукції від виробника до роздрібної торгівлі на прикладі окремих видів продовольства.

Однією з особливостей ціноутворення у ланцюгу «зерно-борошно-хліб» є значний контроль із боку держави. Аналіз динаміки цін на зерно та продукти його переробки показує, що цінові зміни на ринку зерна не завжди узгоджуються зі змінами цін на хліб і борошно. Якщо зростання цін на продовольче зерно може відбуватися різким стрибком,

то підвищення цін на борошно й хліб відбувається поступово. Причому зниження закупівельних цін на пшеницю не супроводжується відповідною динамікою цін на борошно та хліб. З одного боку, підвищення цін на продовольче зерно призводить до того, що підприємства борошномельної, а особливо хлібопекарської галузей працюють на межі збитковості. З іншого боку, обвал цін на пшеницю дав змогу повернути їм недоодержаний прибуток. Спостерігається певна синхронність у зростанні цін суміжних виробництв, яка певною мірою зумовлена адміністративним державним регулюванням переробних галузей (рис. 2).

Нині на законодавчому рівні не визначено, які види хліба є соціально-значимими. Об'єктом державного регулювання є хліб простої рецептури. Місцеві органи влади визначають асортимент хліба, що користується в регіоні найбільшим попитом. Наприклад, у київських підприємствах роздрібної торгівлі його слід розміщувати на спеціально відведених полицях. За нашими дослідженнями частка таких сортів хліба у загальному його виробництві в Україні становить 50-60%.

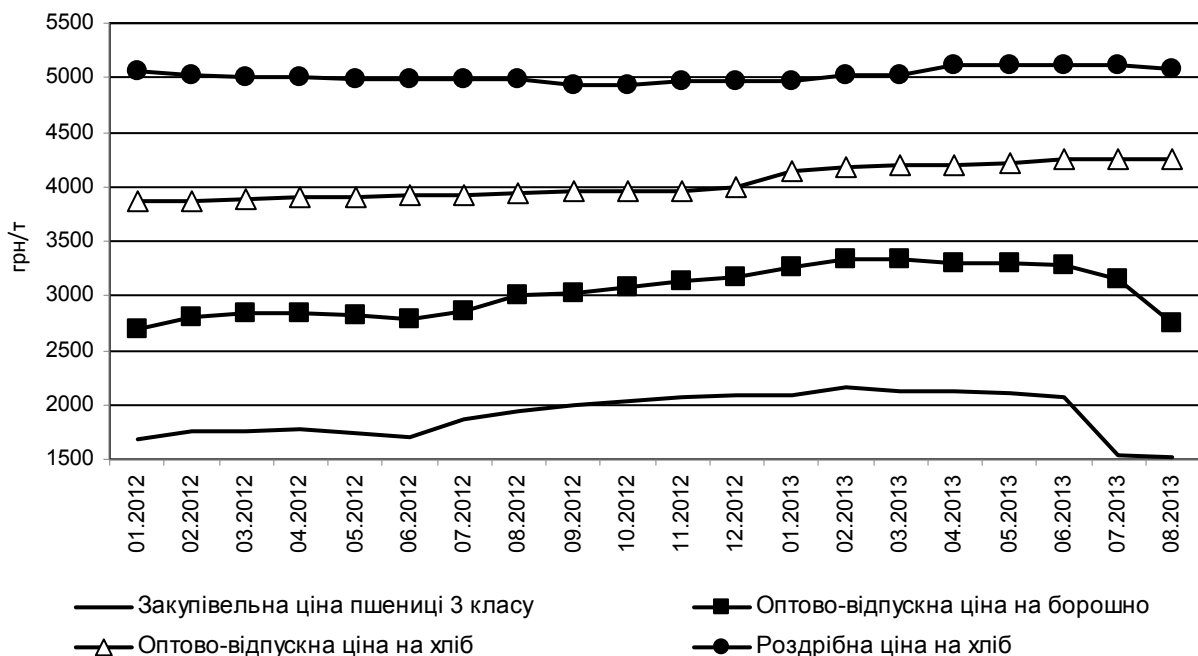

Рис. 2. Динаміка цін у суміжних ланках продовольчого ланцюга «зерно-борошно-хліб»

Джерело: Дані Державної служби статистики України.

Місцеві органи влади регулюють граничні торговельні (постачальницько-збутові) надбавки до оптової ціни виробника на бо-

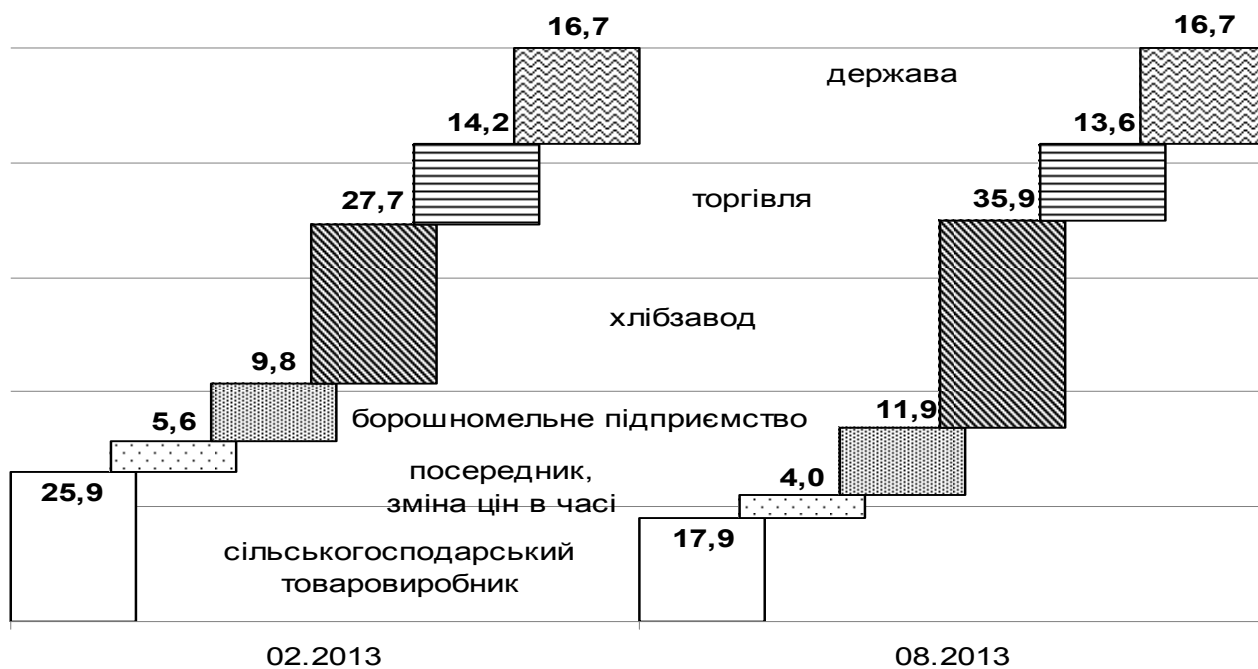
рошно та хліб; граничні рівні рентабельності їх виробництва; оптово-відпускні ціни на борошно декларуванням їхньої зміни. З ме-

тою забезпечення стабільної цінової ситуації на ринку хліба і хлібобулочних виробів в окремих областях укладаються Меморандуми порозуміння з основними хлібопекарськими підприємствами для утримання оптово-відпускних цін на хліб масових сортів. Надмірна зарегульованість хлібної галузі призвела до того, що більшість хлібопекарських підприємств працюють у «тіні» [2].

На відміну від інших видів сільськогосподарської продукції, продовольче зерно, зокрема пшениця, не може бути направлене на переробку в борошно одразу після збирання. Зерну необхідний час для «дозрівання». Проте незмінність цінової ситуації на ринку хліба й борошна при знижувальних тенденціях на ринку зерна дає змогу провес-

ти об'єктивний аналіз зміни частки кожного з учасників ланцюга «зерно-борошно-хліб» за умов цінової ситуації 2013 року.

Аналіз структури роздрібної ціни хліба показує, що у 2013 році в умовах обвалу цін на зернові культури відбувся перерозподіл часток на користь переробних підприємств і посередників, які працюють у цій ланці. Так, станом на лютий 2013 року частка товаровиробників зерна становила 25,9% (рис. 3), а в період обвалу цін вона знизилася до 17,9%, що свідчить про збитковість виробництва пшениці в сільськогосподарських підприємствах. На нашу думку, оптимальним співвідношенням роздрібної ціни хліба до вартості зерна у зазначеній ціні є 1-0,35.

Рис. 3. Динаміка структури роздрібної ціни хліба пшеничного з борошна вищого ґатунку у 2013 році, %

Джерело: Власні дослідження, дані Державної служби статистики України.

Важливо також те, що обіг оборотних фондів у зерновій галузі відбувається один раз в рік, тоді як на хлібозаводі – щоденно. Враховуючи соціальний аспект ціни хліба й необхідність відновлення техніко-технологічного рівня зернового виробництва, цілком виправданим було б встановлення тісного зв'язку між зміною ціни хліба та ціни зерносировини.

Зростання частки хлібопекарських підприємств у роздрібній ціні хліба в серпні 2013 року до 35,9% порівняно з 27,7% у лютому доводить про уникнення збитковості виробництва хліба. Слід відзначити, що при надмірній зарегульованості ціни кінцевого продукту в умовах значних цінових коливань у початковій ланці відбувається перерозподіл прибутку і часто в межах фіксо-

ваного рівня, що зумовлює збитковість тієї чи іншої ланки.

Частка мережевої торгівлі є завищеною (13,6%), оскільки тут встановлюється торговельна надбавка у розмірі 20%, що вище, ніж встановлений місцевими органами влади граничний рівень – 15%.

Одним із факторів, що визначає особливості ціноутворення та формування взаємовідносин у ланцюгах, де сировиною для виробництва продовольства є молоко й м'ясо, є значна диверсифікація виробників сільськогосподарської продукції. Вона існує як за їх кількістю, так і за організаційно-правовими формами – від великих агропромислових формувань до дрібних особистих селянських господарств (ОСГ). Останні – це 4301,8 тис. господарств, які територіально розпорошені по всій Україні з приблизно однаковим виробничим набором сільськогосподарської продукції та продовольства з деякими регіональними традиційними відхиленнями.

В обсягах виробництва певних видів аграрної продукції, в тому числі соціально-значимих, частка ОСГ є переважною, зокрема м'яса ВРХ – 73,4%, м'яса свиней – 50,1, молока – 77,7, картоплі – 96,7, овочів – 85,7%. Ці господарства забезпечують власні споживчі потреби у сільськогосподарській продукції, а надлишок реалізують переробним підприємствам на договірних засадах або ж на ринку. Зазначимо, що фактичні обсяги втрат виробників сільськогосподарської продукції залежать від ступеня монополізації тих галузей, з якими вони вступають в обмінні відносини. До того ж, об'єктивною тенденцією є збільшення зловживань із боку організацій, які займаються збутом продукції [4, с. 19].

Така диверсифікація виробництва зумовлює специфіку формування пропозиції на ринку, що визначається рядом факторів: відсутністю реєстрації товарних потоків, наявністю неформальних зв'язків, натурального обміну, непоінформованості виробників тощо. За таких умов діяльність посередників, особливо первинної ланки (між виробником і посередником) значно активізується. Не рідко посередницьку функцію беруть на се-

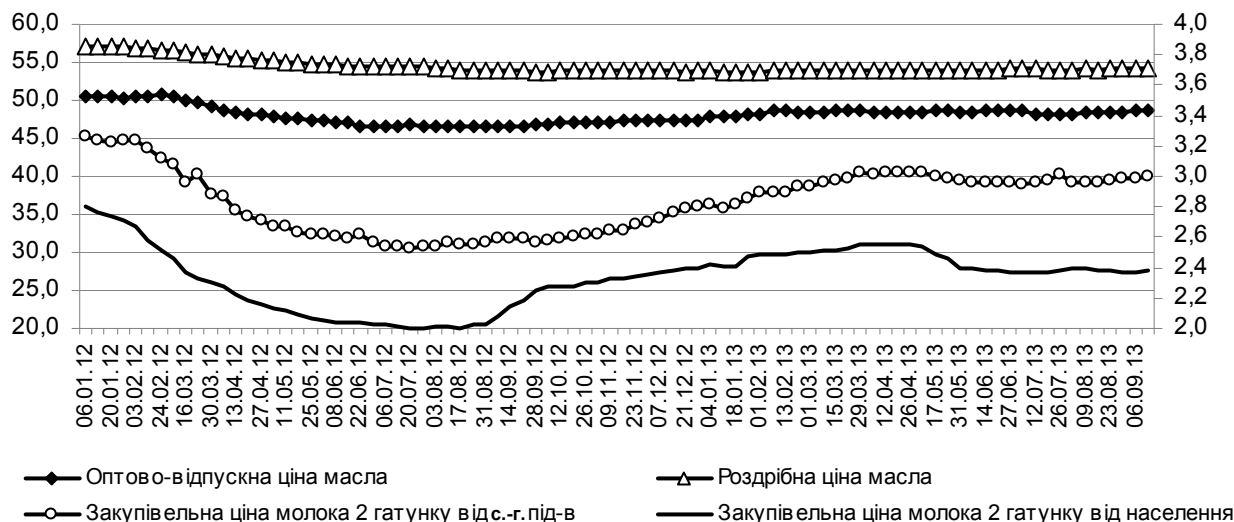
бе самі власники ОСГ, які закупають у своїй місцевості сільськогосподарську продукцію за заниженими цінами для її подальшої реалізації часто також посередникам. Фактично безпосередній виробник продукції знаходиться поза ринком. Водночас у Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року важливим завданням передбачено входження малих та середніх товаровиробників в організований ринок [10].

У цілому наявність посередників є об'єктивною умовою функціонування сучасного ринку, які в даному випадку розв'язують логістичні проблеми, формують оптові партії продукції й ін. Проте вони часто не виправдано занижують рівень закупівельних цін на сільськогосподарську продукцію, що призводить до недоодержання прибутку, в першу чергу особистими селянськими господарствами. Також значна кількість посередників призводить до подорожчання кінцевої продукції, що викликає невдоволення кінцевого споживача. Міністерство аграрної політики та продовольства України останнім часом неодноразово наголошує на необхідності запровадження скороченого маркетингового ланцюга реалізації продукції, оминаючи посередницькі структури.

Частку кожного з учасників у продовольчому ланцюзі, в якому сировиною для виробництва кінцевого товару є молоко, розглянемо на прикладі масла, що є продуктом порівняно глибокої переробки.

Аналіз динаміки цін у суміжних галузях показує, що цінові коливання на молоко, зумовлені сезонністю виробництва, не відтворюються в оптовій і роздрібній торгівлі маслом. Якщо коливання оптово-відпускної ціни масла між максимальними й мінімальними значеннями становить 4%, то коливання у закупівельній ціні молока – близько 30% (рис.4).

Різниця між закупівельними цінами на молоко відповідного сорту для сільськогосподарських підприємств і особистих селянських господарств з урахуванням бюджетних дотацій коливається від 14 до 26%.

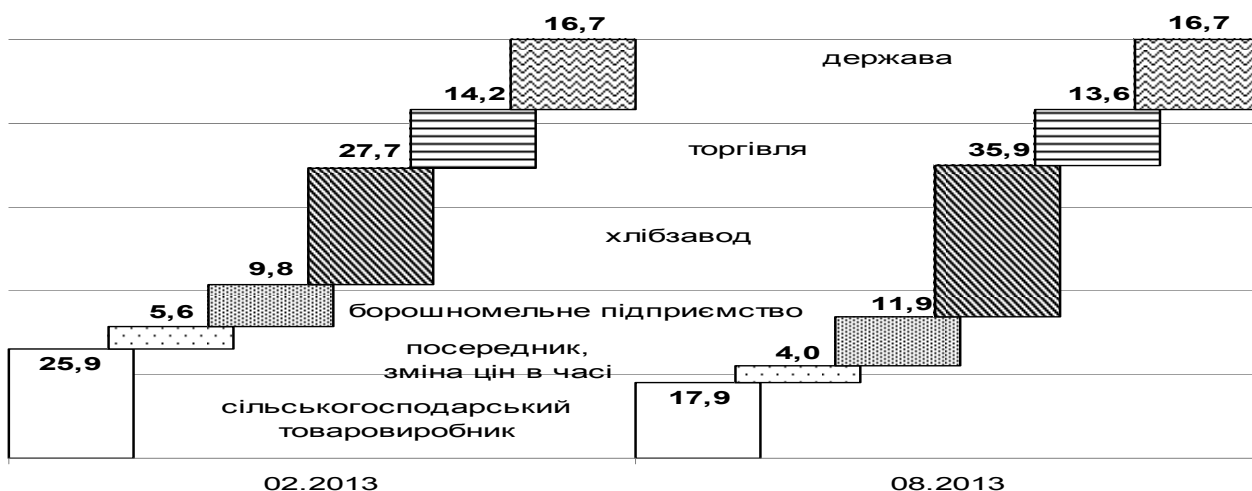

Рис. 4. Динаміка цін у суміжних ланках продовольчого ланцюга «молоко-масло», грн за 1 кг

Джерело: Дані Державної служби статистики України.

Частка сільськогосподарського товаровиробника у роздрібній ціні масла також має

значні коливання. Залежно від сезону виробництва вона становить 40-47% (рис. 5).

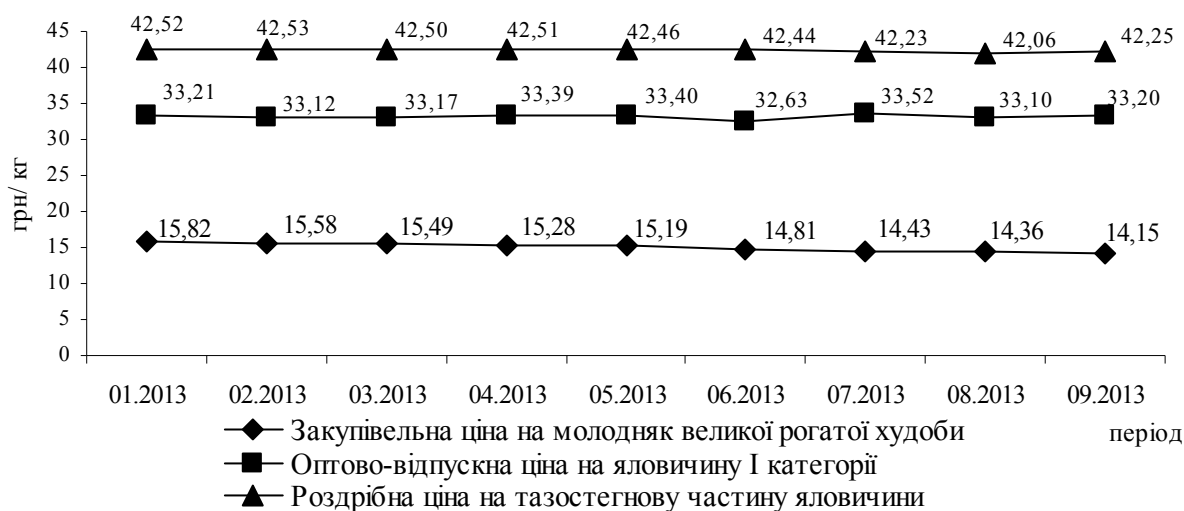
Рис. 5. Динаміка структури роздрібної ціни масла вершкового, %

Джерело: Власні дослідження, дані Державної служби статистики України.

Проте проблемою є не лише нестабільність цієї величини, але й занижений її рівень. Зокрема, у США частка сільськогосподарського товаровиробника у роздрібній ціні масла без урахування урядових платежів дорівнює не менше 50% [14].

При формуванні цін на яловичину і продукти її переробки класичні механізми ринкового ціноутворення не діють, а основним фактором ціноутворення є монопольне становище окремих суб'єктів на ринку, які й встановлюють «правила гри». Ціни на яловичину у роздрібній мережі досягли рівня

європейських, а власники великої рогатої худоби (основні товаровиробники) продовжують скорочувати поголів'я [5]. Це вказує на недосконалість механізму ціноутворення та нееквівалентний розподіл доходів між суб'єктами маркетингового ланцюга: товаровиробник – переробник – торгова мережа (рис. 6), де найбільш незахищеними залишаються основні виробники продукції – особисті селянські господарства, які без об'єднання не в змозі поодинокі відстоювати свої інтереси.

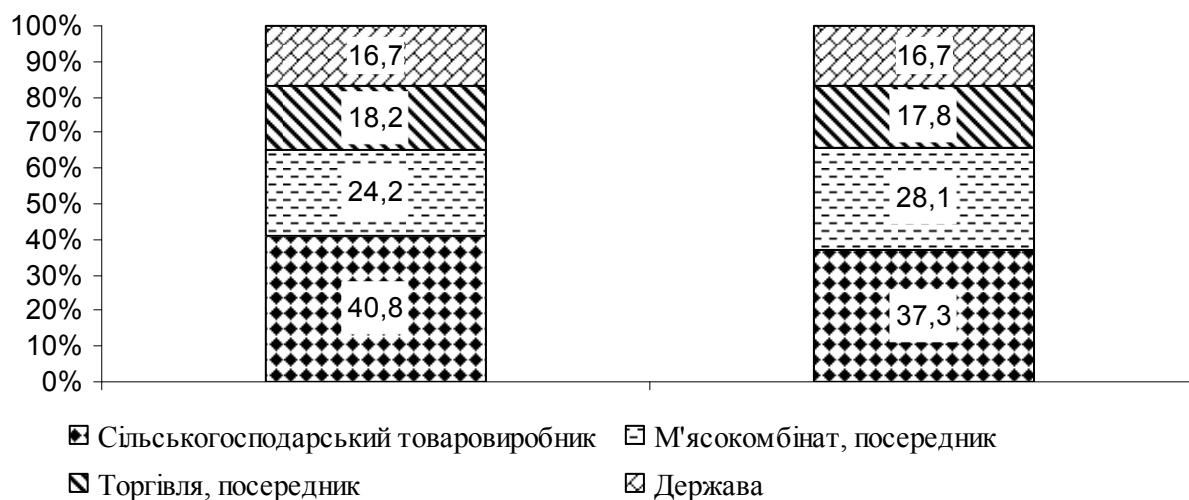
Рис. 6. Динаміка формування цін у ланцюгу “велика рогата худоба-яловичина”, грн/кг

Джерело: Дані Державної служби статистики України.

У 2013 році на ринку яловичини склалася доволі парадоксальна ситуація: при незмінному попиту та незначному збільшенні пропозиції маємо зниження закупівельних цін на велику рогату худобу на 10,6%. При цьому суттєве зниження цін відбулося саме в

особистих селянських господарствах, а ціни у суміжних галузях за 9 міс. 2013 року залишилися на рівні початку року.

Частка сільськогосподарського товаровиробника у роздрібній ціні яловичини значно коливається (рис. 7).

Рис. 7. Структура роздрібної ціни на яловичину, %

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

За існуючих умов виробники м'яса змушені шукати канали збуту на стихійних ринках або продавати її посередникам прямо з двору. Остання схема ділових стосунків упродовж кількох років набула особливого поширення, проте на цьому неофіційному каналі збуту втрачає і держава, й виробник.

Розмір торговельної надбавки, особливо в літній період, перевищує встановлений дер-

жавою граничний рівень 15%. Мають місце факти, коли торговельні фірми висувають фінансові вимоги до виробників продукції, вимагаючи від своїх потенційних партнерів сплатити так звану «плату за вхід», що стягується за розміщення товарів у магазинах мережі, плату за кожну товарну позицію, «плату за полицю» – за розміщення товарів на найвигідніших місцях.

Досі неврегульованими питаннями залишаються терміни розрахунку за продукцію. Мають місце відстрочення платежів за поставлену та реалізовану продукцію, які зазвичай є неодмінною вимогою торговельників при укладенні договорів на постачання. Строк здійснення розрахунків між торговельними організаціями й переробними підприємствами, зокрема за поставлену молочну продукцію, становить 25-45 днів, а в окремих випадках – до 60 днів із дня поставки продукції. Законодавче обмеження цього терміну створює проблему вимивання обігових коштів переробних підприємств, що в кінцевому рахунку може призвести до підвищення цін на продукцію в роздрібній мережі. Існуючий нині термін створює проблему розрахунків із сільськогосподарськими товаровиробниками.

Уникненню зловживань при русі продукції від виробника до споживача сприятиме створення оптових ринків сільськогосподарської продукції. За словами Міністра аграрної політики та продовольства України: „На сьогодні є певний ціновий конфлікт споживача та виробника. На оптові ринки не слід пускати перекупників, які заповнили продовольчі ринки у багатьох українських містах” [7]. Ще у 2009 році планувалося звести 25 оптових ринків у кожній області країни. З цією метою Кабінет Міністрів України розробив спеціальну програму [9], виконати яку завадила світова фінансова криза. Нині статус оптових ринків одержали лише 11 об’єктів, з яких фактично побудовано тільки три. Один із них – «Столичний» – у Києві [6]. Розробляється техніко-економічне обґрунтування щодо створення нової системи ринків, що формуватиметься в рамках Національного проекту «Зелені ринки – створення мережі регіональних оптових продовольчих ринків».

Одним із напрямів усунення посередників на шляху сільськогосподарської продукції від виробника до переробника, особливо щодо овочів, молока й м’яса, є створення сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів – це сільськогосподарський кооператив, що утворюється об’єднанням фізичних та/або юридичних осіб – виробників сільськогосподарської продукції для органі-

зації обслуговування, спрямованого на зменшення витрат та/або збільшення доходів членів цього кооперативу під час провадження ними сільськогосподарської діяльності та на захист їхніх економічних інтересів [3]. Вони є одночасно його власниками і клієнтами, але при цьому залишаються самостійно господарюючими суб’єктами. За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України кількість сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів станом на 1 січня становила у 2009 році – 496, у 2010 – 645, у 2011 – 583, у 2012-му – 774. Станом на 01.07.2013 року в Україні було 562 діючих обслуговуючих кооперативів, серед яких найбільше у Вінницькій області – 85, Івано-Франківській – 60, в АР Крим – 60 кооперативів. За напрямками спеціалізації кооперативи розділилися так: молочних – 32,2%, м’ясних – 3,7, плодоовочевих – 9,6, зернових – 4,6, з обробітку землі – 21,4 й інші – 27,2%. Основними проблемами, що стримують розвиток кооперативів, є: недосконале правове забезпечення, неузгодженість інтересів учасників кооперації, відсутність загального розуміння необхідності їхнього розвитку, недостатня державна підтримка тощо. За оцінками експертів необхідна кількість кооперативів повинна становити: у середньому один обслуговуючий кооператив на 2-3 населених пункти, що забезпечить роботою 50 тис. осіб у сільській місцевості, реалізацію на внутрішньому аграрному ринку через кооперативи не менше 20% продукції від їх загального товарообігу [12, с.34]. Крім того, за рахунок нових підприємств активізується конкуренція на аграрному ринку та відбудеться усунення посередницьких структур, які нині закуповують вироблену продукцію у сільського населення.

Висновки. На державному рівні слід здійснити ряд заходів, які б регулювали взаємовідносини виробників, продавців і споживачів соціально-значимих продуктів харчування.

1. Сукупна гранична торговельна надбавка (націнка) на соціально-значимі продукти харчування встановлюється не вище 20% оптово-відпускної ціни виробників соціально-значимих харчових продуктів до кінце-

вого споживача з урахуванням витрат на їх транспортування.

2. Розрахунки підприємств оптової й роздрібною торгівлі продовольчими товарами з виробниками соціально-значимих продуктів харчування за реалізовану продукцію здійснюються у строк не пізніше 30 календарних днів із дня одержання продукції. Строк розрахунків із товаровиробниками (постачальниками) соціально-значимих продуктів харчування, які швидко псуються, встановлюється не вищим, ніж термін їх реалізації.

3. Незалежно від умов одержання продукції підприємствами оптової та роздрібною

торгівлі для подальшої реалізації споживачам забороняється: одержання продавцем у будь-якій формі будь-яких платежів від виробника соціально-значимих харчових продуктів (у тому числі платежів: за надання будь-яких послуг, включаючи маркетингові, або за розміщення продукції в певному місці та/або на певній полиці (полицях) об'єкта торгівлі тощо; продавцю реалізовувати споживачам продукцію, на яку встановлено державні регульовані ціни, за цінами, що їх перевищують.

Список використаних джерел

1. Андрійчук В.Г. Агропромислові формування нового типу в контексті стратегії розвитку вітчизняного сільського господарства / В. Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2013. – № 1. – С. 3-15.
2. Боднар О.В. Особливості ціноутворення у зернопродуктовому підкомплексі України / О.В. Боднар // Економіка ринкових відносин. – 2013. – № 11. – С. 127-133.
3. Закон України №469/97-ВР від 17 лип. 1997 р. „Про сільськогосподарську кооперацію” (із змінами) // Відом. Верх. Ради України (ВВР), 1997. – № 39. – Ст. 261.
4. Козак О.А. Формування міжгалузевих відносин та еквівалентність обміну в аграрній сфері / О.А. Козак, Л.М. Малік // Економіка АПК. – 2012. – № 8. – С. 17-21.
5. Копитець Н.Г. Стан виробництва м'яса в умовах ринкової економіки / [М.В. Гладій, П.Т. Саблук, Н.Г. Копитець та ін.] ; за ред. М.В. Гладія // Розвиток м'ясопродуктового підкомплексу України: моногр. – К. : ННЦ ІАЕ, 2012. – С. 70-131.
6. Копитець Н.Г. Стратегічні напрями розбудови оптових ринків сільськогосподарської продукції / Н.Г. Копитець // Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: Зб. матер. Чотирнадцятих річних зборів Всеукр. конгр. вчених економістів-аграрників. – К., 16-17 жовт. 2012 р. / Редкол.: Ю.О. Луценко, П.Т. Саблук та ін. – К.: ННЦ “ІАЕ”, 2013. – С. 645-649.
7. На оптових ринках можна побачити реальну ціну на сільськогосподарську продукцію. Прес-служба Міністерства аграрної політики та продовольства України. – 18 жовтня 2013 р. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/uk/node/9665>.
8. Пасхавер Б.Й. Виклики і шляхи агропродовольчого розвитку / [Б.Й. Пасхавер, О.В. Шубравська, Л.В. Молдаван й ін.] ; за ред. Б.Й. Пасхавера. моногр. – К.: Ін-т економ. та прогноз., 2009. – 432 с.
9. Постанова Кабінету Міністрів України № 562 від 03.06.2009 р. „Про затвердження Державної цільової програми створення оптових ринків сільськогосподарської продукції” [Електронний ресурс] – Режим доступу: zakon.rada.gov.ua.
10. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 жовтня 2013 р. № 806-р „Про схвалення Стратегії розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року” [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon.rada.gov.ua>.
11. Стратегічні виклики XXI століття суспільству та економіці України. В 3-х т. / за ред. акад. НАН України В.М. Гейця, акад. НАН України В.П. Семиноженка, чл.-кор. НАН України Б.Є. Кваснюка. – К. : Фенікс, 2007.
12. Стратегічні напрями розвитку підприємництва і кооперації в сільському господарстві на період до 2020 року / [Ю.О. Лупенко, М.Й. Малік, В.М. Заяць та ін.] ; за ред. М.Й. Маліка. – К. : ННЦ ІАЕ, 2013. – 50 с.
13. Ушачев И.Г. Продовольственная безопасность России в рамках глобального партнерства / Ушачев И.Г. – М.: ГНУ ВНИИЭСХ, 2013. – 330 с.
14. Формування витрат виробництва сільськогосподарської продукції та їх моніторинг у передових країнах світу; за ред. академіка НААН України О.М. Шпичака. – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 204 с.
15. Balmann, A, Larsen, K., Mußhoff, O. (2013): Investment Reluctance in Supply Chains: An Agent-Based Real Options Approach, *Journal of Mathematical Finance*, No. 3, pp.1-10.
16. The State of Food and Agriculture 2013: Food systems for better nutrition [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.fao.org.
17. Valentinov, V. (2012): Toward a holistic nonprofit economics: insights from institutionalism and systems theory, *Journal of Bioeconomics*, Vol. 14, No. 1. – P. 77-89.

Стаття надійшла до редакції 20.11.2013 р.

* * *

УДК 338.246.027:[631.15:330.36]

*О.В. ОЛІЙНИК, доктор економічних наук, професор,
проректор з наукової роботи*

Т.В. КАЛАШНІКОВА, кандидат економічних наук, докторант

О.В. КЛЄПЧЕВА, здобувач

Харківський національний аграрний університет ім. В.В. Докучаєва

Державна підтримка у забезпеченні економічної стійкості сільськогосподарських підприємств

Постановка проблеми. Стратегією розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року, схваленою у жовтні 2013 року, передбачено збільшення обсягу валової сільськогосподарської продукції в 1,3 раза; щорічне нарощування обсягів експорту вітчизняної сільськогосподарської продукції на 3-4%; зростання розміру середньомісячної заробітної плати працівників сільського господарства до середнього за галузями економіки [15]. Реалізація стратегічних цілей потребує забезпечення економічної стійкості як окремих суб'єктів господарювання, так і збалансованого та стабільного розвитку аграрної галузі в цілому, а одним із пріоритетних напрямів їх досягнення визначено застосування державної підтримки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання державної підтримки сільського господарства ґрунтовно досліджували такі провідні вчені, як П.Т. Саблук, М.Я. Дем'яненко [7], О.М. Бородіна [8], О.М. Варченко, О.Є. Гудзь [6], А.Д. Діброва, С.М. Кваша, В.М. Онегіна [13], Т.О. Осташко, Б.Й. Пасхавер, П.А. Стецюк П.А. та ін. [2-7]. Попри значну увагу до даної проблеми, не вирішеним залишається ряд питань, пов'язаних із визначенням ролі й місця державної підтримки у забезпеченні економічної стійкості сільськогосподарських підприємств.

Мета статті – обґрунтувати методичні засади оцінки впливу державної підтримки на економічну стійкість сільськогосподарських підприємств; проаналізувати вплив державної підтримки на результати діяльності та економічну стійкість сільськогосподарських підприємств Харківської області за 2007-2012 роки.

Виклад основних результатів дослідження. В основу методичного підходу при проведенні дослідження за заявленою темою нами було покладено ряд принципових позицій. Зокрема, розв'язання стратегічного завдання щодо перетворення аграрного сектору на високоефективний і конкурентоспроможний на внутрішньому й зовнішньому ринках сектор економіки потребує реалізації тактичних цілей на середньострокову перспективу [9], важливе місце серед яких, на наш погляд, займає забезпечення економічної стійкості сільськогосподарських підприємств.

Ознайомлення із рядом публікацій, присвячених визначенню сутності економічної стійкості [2-4, 10, 16, 17], дало змогу сформулювати авторський підхід до трактування даної категорії. Під економічною стійкістю сільськогосподарського підприємства пропонується розуміти його здатність протистояти внутрішнім і зовнішнім соціальним, екологічним, природно-кліматичним, фінансовим діям або чинникам; уміння дотримувати стратегічної траєкторії свого розвитку, направленою на забезпечення прибутковості та конкурентоспроможності підприємств.

ва, зростання величини його власного капіталу. Оцінка ж економічної стійкості являє собою комплекс дій, що уможлиблює виявити здатність підприємства підтримувати основні показники діяльності на заданому рівні під впливом зовнішніх і внутрішніх факторів.

Державна підтримка є дієвим зовнішнім фактором економічної стійкості суб'єктів господарювання, вплив якого потребує ґрунтовної оцінки. Якщо для досягнення цілей продовольчої безпеки як основного критерію при виділенні державної підтримки нами обстоюється застосування показника нарощування обсягів виробництва необхідних видів сільськогосподарської продукції [12], то для забезпечення економічної стійкості суб'єктів господарювання, поряд із традиційними показниками ефективності діяльності (прибуток, рівень рентабельності тощо), пропонується використання показника чистої продукції. Чиста продукція як "новостворена вартість, найважливіша складова виробленої валової продукції підприємства, що характеризує економічну ефективність виробництва" [1, с.169], має надзвичайно важливе значення саме як основа забезпечення відтворювального процесу, бо включає в себе фонди споживання та нагромадження. При визначенні обсягу виробництва чистої продукції ми виходили з того, що до її складу входять оплата праці з відрахуваннями, прибуток (збиток) від реалізації продукції й орендна плата за земельні паї.

Інформаційною базою дослідження впливу державної підтримки на економічну стійкість підприємств слугували офіційні дані головного управління статистики у Харківській області, а об'єктом дослідження обрано землезабезпечені сільськогосподарські підприємства області, які складають форму 50-сг. Як бачимо, зміна величини таких показників ефективності діяльності підприємств як рівень рентабельності, прибуток і чистий дохід із розрахунку на одиницю площі недостатньою мірою пов'язана зі зміною обсягів державної підтримки в наведених групах підприємств (табл. 1). Проте зростання державної підтримки супроводжується стабільним нарощуванням величини чистої продукції. При цьому в групах

підприємств із обсягом підтримки до 1600 грн на 1 га угідь темпи нарощування новоствореної вартості відстають від темпів зростання державної підтримки, й лише в групі з найвищим рівнем підтримки (понад 3200 грн на 1 га) темпи зростання чистої продукції удвічі вищі. Слід зазначити, що дана тенденція має місце як у цілому по сільськогосподарському виробництву, так і окремо в рослинництві та тваринництві, що підтверджує доречність вибору показника чистої продукції при проведенні даного дослідження.

Виходячи з того, що вивчення економічної стійкості потребує аналізу процесів у динаміці, було досліджено показники діяльності окремих груп сільськогосподарських підприємств області, які протягом 2007-2012 років щороку одержували, або взагалі не одержували державну підтримку. Нами виявлено суттєві відмінності в динаміці показників чистої продукції та її складових у даних групах підприємств (рис.). Так, у підприємствах, до яких щороку надходила державна підтримка, спостерігається рівномірніше нарощування обсягів чистої продукції з розрахунку на одиницю площі та на одного працюючого, прибутку, орендної плати за земельні паї, тоді як у підприємствах, що взагалі не користувалися державною підтримкою, рівномірніше зростає оплата праці працівників.

Із метою визначення тенденцій зміни наведених показників у групах підприємств залежно від користування державною підтримкою було здійснено математичне вирівнювання даних за рівнянням прямої лінії. Одержані рівняння дають змогу стверджувати, що темпи зростання показників чистої продукції, прибутку й орендної плати за земельні паї в групі сільськогосподарських підприємств, які постійно одержували державну підтримку, значно перевищують відповідні показники в групі підприємств, що нею не користувалися. Так, щорічне зростання чистої продукції з розрахунку на 1 га угідь у підприємствах, що мали підтримку, становить 447,6 грн, тоді як у тих, що її не одержували, – 259 грн; чистої продукції з розрахунку на 1 працюючого – 17,2 тис. грн. проти 6,8 тис. грн, прибутку на 1 га угідь –

269 грн і 7 грн відповідно (табл. 1). Отже, можна стверджувати, що за постійної підтримки держави сільськогосподарські під-

приємства вищими темпами нарощують ефективність діяльності.

1. Вплив державної підтримки на показники діяльності сільськогосподарських підприємств Харківської області у 2012 році

Групи підприємств за державною підтримкою на 1 га с.-г. угідь, грн	Кількість підприємств	Державна підтримка на 1 га с.-г. угідь, грн	С.-г.угідь на 1 підприємство, га	Вироблено чистої продукції з розрахунку на		Одержано на 1 га с.-г. угідь, грн		Рівень рентабельності, %
				1 га с.-г. угідь, грн	1 працівника, тис.грн	прибутку	чистого доходу	
Усього по сільському господарству								
0	140	0	1568	2139	142,3	1171	5997	24,3
0 – 200,00	64	71	4012	1824	78,9	622	5507	12,7
200,01-400,00	104	305	2598	1897	101,3	784	4978	18,7
400,01-800,00	136	586	4249	2419	125,7	1068	5718	24,8
800,01-1600,00	51	1032	2435	2714	157,5	1751	7291	31,6
1600,01-3200,00	11	1792	2272	2452	78,6	1481	10273	16,8
Понад 3200,00	9	7379	310	20532	42,7	9714	73674	15,2
У середньому	515	393	2337	2198	108,3	1091	5978	22,3
У рослинництві								
0	184	0	2172	2022	133,9	1104	4952	28,7
0 – 200,00	34	89	4048	1391	121,0	550	4400	14,3
200,01-400,00	101	310	2471	1581	131,0	696	4132	20,3
400,01-700,00	114	541	2145	2240	156,7	1274	4909	35,1
700,01-1100,00	43	852	2580	2529	219,7	1634	6289	35,1
Понад 1100,00	31	1773	1791	3764	127,3	2522	11537	28,0
У середньому	507	346	2363	2030	142,7	1105	5138	27,4
У тваринництві								
0	74	0	2588	53	13,7	- 56	543	-9,3
0 - 25,00	34	13	3343	3	0,4	-162	468	-25,7
25,01 – 325,00	67	106	3795	301	18,3	-123	1906	-6,0
325,01 – 625,00	8	455	3439	506	21,2	-204	3335	-5,8
Понад 625,00	9	905	1790	1573	25,4	585	6834	9,4
У середньому	192	92	3141	209	17,2	-94	1399	-6,3

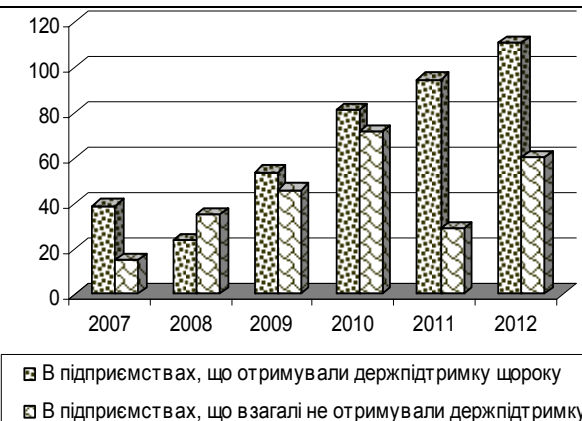
Джерело: Складено авторами за даними Головного управління статистики у Харківській області [Електронний ресурс]. – Доступний з <<http://kh.ukrstat.gov.ua>>.

Однак оплата праці в підприємствах за відсутності державної підтримки щорічно зростала на 3,1 тис. грн, тоді як у тих, що її одержували, – лише на 1,6 тис. грн, або майже удвічі менше. Як бачимо, між оплатою праці та її продуктивністю існує доволі слабкий зв'язок. Зокрема, в групі підприємств із державною підтримкою, де щорічні темпи зростання чистої продукції на працівника у 2,5 раза вищі, ніж в іншій групі, тем-

пи зростання оплати праці удвічі повільніші. Практично мова йде про відсутність соціальної відповідальності суб'єктів господарювання, які мають постійну фінансову підтримку держави, перед своїми робітниками, що породжує ряд проблем у соціальній сфері (від зниження купівельної спроможності працездатної частини сільського населення до відсутності мотивації до підвищення ефективності праці).

Динаміка чистої продукції на
1 га с.-г. угідь, грн

Динаміка прибутку на
1 га с.-г. угідь, грн

Динаміка чистої продукції
на 1 працівника, тис. грн

Динаміка річної оплати праці
1 працівника, тис. грн

Динаміка орендної плати
на 1 га с.-г. угідь, %

Джерело: Складено авторами за даними Головного управління статистики у Харківській області [Електронний ресурс]. – Доступний з <<http://kh.ukrstat.gov.ua>>

Динаміка показників чистої продукції та її складових у сільськогосподарських підприємствах Харківської області за 2007-2012 рр. залежно від одержання державної підтримки

2. Тенденції зміни та коефіцієнти залишкової варіації показників діяльності сільськогосподарських підприємств Харківської області у 2007-2012 рр.

Показник		Групи підприємств, що протягом 2007-2012 рр.	
		одержували державну підтримку -31	не одержували державну підтримку - 8
Державна підтримка на 1 га с.-г. угідь, грн	тенденції зміни	$Y=113,26x + 75,459$	-
	к-т залишкової варіації	7,7%	
Чиста продукція – всього, тис. грн	тенденції зміни	$Y=37829x + 66347$	$Y=2493,3x + 6122,6$
	к-т залишкової варіації	16,6%	31,5%
Чиста продукція з розрахунку на: 1 га с.-г. угідь, грн	тенденції зміни	$Y=447,6x + 396,5$	$Y=259,05x + 413,33$
	к-т залишкової варіації	18,8%	30,8%
1 працівника, тис. грн	тенденції зміни	$Y=17,186x + 7,204$	$Y=6,781x + 19,176$
	к-т залишкової варіації	14,7%	35,4%
Прибуток на 1 га с.-г. угідь, грн	тенденції зміни	$Y=269,5x + 86,634$	$Y=7,217x + 333,56$
	к-т залишкової варіації	33,9%	110,7%
Річна оплата праці 1 працівника, тис. грн	тенденції зміни	$Y=1,592x + 8,451$	$Y=3,098x + 5,520$
	к-т залишкової варіації	13,5%	87,3%
Орендна плата за земельні паї на 1 га с.-г. угідь, грн	тенденції зміни	$Y=75,347x + 19,477$	$Y=3,098x + 5,520$
	к-т залишкової варіації	18,1%	23,5%

Джерело: Складено авторами за даними Головного управління статистики у Харківській області [Електронний ресурс]. – Доступний з <<http://kh.ukrstat.gov.ua>>.

Водночас, розвиваючи тему соціальної відповідальності аграрного бізнесу, розглянемо тенденції зміни величини орендної плати за земельні паї. Незаперечним є факт, що в підприємствах, які користуються державними преференціями, розмір виплат орендної плати як в абсолютному, так і відносному вимірюванні значно вище й щороку зростає на 75 грн, тоді як підприємства, що їх не одержують, практично не змінюють розміру виплат на 1 га угідь (з урахуванням фактора інфляції) – зростання становить лише 3 грн щороку. Розглядаючи дану проблему під кутом зору врахування інтересів власників земельних паїв слід мати на увазі, що вони є переважно немолодими людьми. За даними опитування, проведеного Центром соціальних експертиз Інституту соціології НАН України, середній вік власників паїв становить 57 років [14]. Отже, надання державної підтримки створює передумови для стабільного зростання доходів соціально-незахищених верств передусім сільського населення, що є власниками земельних паїв. У зв'язку з цим до факторів, що визначають розмір орендної плати, названих А.М. Москаленко, а саме розміри та спеціалізація сільськогосподарських підприємств, фактори інтенсивності й ефективності виробництва [11], вважаємо за необ-

хідне віднести до них одержання ними державної підтримки.

Для оцінки стійкості тенденцій зміни досліджуваних показників було використано коефіцієнт залишкової варіації, який визначає рівень коливання фактичних показників від умовного їх значення, розрахованого за рівнянням тренду. Даний показник характеризує на скільки відсотків у середньому відхиляються фактичні дані динамічного ряду від визначеної лінії тренду. Розрахунок коефіцієнтів залишкової варіації основних економічних показників по виділених групах сільськогосподарських підприємств Харківської області показує, що державна підтримка не лише забезпечує переважаючі темпи зростання показників ефективності виробництва (прибуток, чиста продукція всього, з розрахунку на одиницю площі угідь і на одного працюючого), орендної плати за земельні паї, а й знижує рівень їх коливання (табл. 2). Так, рівень коливання фактичних даних динамічного ряду чистої продукції з розрахунку на 1 га угідь від обраної лінії тренду в групі підприємств, що одержували державну підтримку, становить 18,8%, без підтримки – 30,8%; з розрахунку на одного працюючого – відповідно 14,7 і 35,4%; по орендній платі за земельні паї – 18,1 та 23,5% й особливо суттєвими є розбіжності у коливанні розміру прибутку з розрахунку на

одиницю площі – 33,9 і 110,7%. Зокрема, перевищення коефіцієнтом залишкової варіації значення 60% доводить про вкрай нестабільну ситуацію з формуванням основного власного джерела фінансових ресурсів і створює передумови економічної нестійкості підприємств за відсутності державної підтримки. Водночас при вищих темпах нарощування оплати праці в даній групі підприємств рівень коливання її фактичних даних по відношенню до лінії тренду становить 87,3%, що значно вище, ніж у підприємствах, які користуються державною підтримкою (13,5%).

Висновки. Узагальнюючи результати проведених досліджень доходимо до таких висновків: 1) державна підтримка є одним із пріоритетних напрямів реалізації стратегічного розвитку та забезпечення економічної стійкості сільськогосподарських підприємств. Одержання державної підтримки по-

зитивно впливає на економічну стійкість сільськогосподарських підприємств, оскільки забезпечує переважаючі темпи зростання показників ефективності виробництва й знижує рівень їх коливання; 2) для аналізу забезпечення економічної стійкості суб'єктів господарювання поряд із традиційними показниками ефективності діяльності (прибуток, рівень рентабельності тощо) рекомендовано використовувати показник чистої продукції; 3) з огляду на слабкий зв'язок між продуктивністю праці та її оплатою, низькі темпи нарощування оплати праці в підприємствах, що постійно користуються державною підтримкою, вважаємо за необхідне посилити контроль з боку держави за виконанням соціальних стандартів у таких підприємствах, застосовувати відповідні стимули і (або) санкції аж до відмови у виділенні фінансової підтримки.

Список використаних джерел

1. Андрійчук В.Г. Економіка аграрних підприємств: підруч. – 2-ге вид, доповн. і переробл. / В.Г.Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2002. – 624 с.
2. Ансофф И. Стратегический менеджмент / И. Ансофф. – СПб.: Питер, 2011. – 344 с.
3. Ареф'єва О.В. Методичний підхід до оцінки та механізм моніторингу економічної стійкості підприємства / О.В. Ареф'єва, Д.М. Городинська // Формування ринкових відносин в Україні. – 2006. – № 6 (61). – С. 57-61.
4. Брянцева И.В. Экономическая устойчивость предприятия: сущность, оценка, управление / И.В. Брянцева. – Хабаровск: Хабаровский госуд. технич. ун-т, 2007. – 150 с.
5. Викилики і шляхи агропродовольчого розвитку / [Пасхавер Б.Й., Шубравська О.В., Молдаван Л.В. та ін.]; за ред. акад. УААН Б.Й. Пасхавера; НАН України; Ін-т екон. та прогноз. – К., 2009. – 432 с.
6. Гудзь О.Є. Фінансові ресурси сільськогосподарських підприємств: моногр. / О.Є. Гудзь. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 578 с.
7. Дем'яненко М.Я. Державна політика фінансової підтримки розвитку аграрного сектору АПК: моногр. [Дем'яненко М.Я., Саблук П.Т., Скупий В.М. та ін.]; за ред. М.Я. Дем'яненка. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 372 с.
8. Державна підтримка агросфери: еволюція, проблеми / Бородіна О.М., Киризьок С.В., Попова О.Л. та ін.; за ред. О.М. Бородіної. – К.: Ін-т екон. та прогноз. НАНУ, 2008. – 264 с.
9. Діброва А.Д. Державне регулювання сільськогосподарського виробництва: теорія, методологія, практика / А.Д. Діброва. – К.: ВРД "Формат", 2008. – 488 с.
10. Колобов А.А. Стратегическое управление организационно-экономической устойчивостью фирмы. Логистико-ориентированное проектирование бизнеса / А.Д. Канчавели, А.А. Колобов, И.Н. Омельченко и др.; ред. А.А. Колобов, И.Н. Омельченко. – М.: Изд-во МГТУ им. Н.Э. Баумана, 2001. – 600 с.
11. Москаленко А.М. Особливості формування орендної плати в сільськогосподарських підприємствах зони Полісся / А.М.Москаленко // Економіка АПК. – 2013. – № 12. – С.19-25.
12. Олійник О.В. Критерії державної підтримки сільськогосподарських підприємств/ О.В.Олійник, Т.В.Калашнікова // Економіка АПК. – 2013. - № 2. – С.49-53.
13. Онегіна В.М. Державне регулювання цін і доходів сільськогосподарських товаровиробників: моногр. / В.М. Онегіна. – К.: ННЦ ІАЕ, 2007. – 590 с.
14. Соціальний портрет українського землевласника // Аграрний тиждень [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.a7d.com.ua/agropolitika>.
15. Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року/ <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/806-2013-p#n7>.
16. Promoting Sustainable Agriculture and Rural Development [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unep.org/Documents.Multilingual/Default.asp?DocumentID=52&ArticleID=62>
17. Goldratt E.M. What Is This Thing Called Theory of Constraints, and How Should It Be Implemented? Croton-on-Hudson. NY: ASQC Quality Press, 1997.

Стаття надійшла до редакції 11.12.2013 р.

*

*О.М. СУМЕЦЬ, кандидат технічних наук, доцент
Харківський національний технічний університет
сільського господарства імені Петра Василенка*

Розвиток форм інвестування оновлення техніко-технологічної бази логістичних систем

Постановка проблеми. Функціонування у сучасних умовах будь-якого сільськогосподарського підприємства неможливе без створення належної техніко-технологічної бази (ТТБ) та ефективного використання всіх її складових елементів. Під ТТБ логістичної системи (ЛС) сільськогосподарського підприємства розуміємо системну сукупність найбільш активних елементів, що визначають технологічний спосіб одержання агропродукції, її складування й зберігання, а також доставки її до кінцевого споживача з визначеним рівнем і змістом сервісу (за необхідності) за допомогою машинної техніки, устаткування, пристроїв, апаратів та інформаційних засобів, які організовані певним чином у технологічні системи.

Дослідження підприємств аграрного сектору України дають змогу констатувати, що їхня ТТБ, зокрема та, що структурно належить до ЛС, у своїй більшості знаходиться у незадовільному стані. При цьому значна частка її «активних елементів» як фізично, так і морально зношена, що не дає можливості аграрним виробникам відповідати високим вимогам сучасності.

Фондозабезпеченість у сільському господарстві України значно відстає від розвинутих країн та не відповідає технологічній потребі. Наприклад, у середньостатистичних господарствах Німеччини на 1 га сільгоспугідь припадає в 11-12 разів більше основних засобів, ніж в аграрних підприємствах України. Останніми роками порівняно з 1990 роком оснащеність окремими видами техніки (яка є одним із ключових активних елементів ТТБ) знизилася в 2,7-5,2 раза. Крім того, аграрними виробниками через

фізичне зношення й технічні несправності щорічно не використовується третина наявної сільськогосподарської техніки [1, с. 98]. Саме тому питання оновлення ТТБ сільськогосподарських підприємств, зокрема технікою та устаткуванням для переробки й зберігання агропродукції, нині є актуальними для агропромислового комплексу України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. За умови виникнення необхідності оновлення ТТБ підприємств аграрного сектору, а також з метою економічного обґрунтування рішень, що пов'язані з розвитком їх ремонтно-експлуатаційної інфраструктури, завжди виникає питання вибору такої форми інвестування, яка найбільше зберігає капітал. Природно, що при цьому в більшості випадків зіставляються (порівнюються) такі форми інвестування, як лізинг або кредит [2–5; 9–12]. При цьому за критерій вибору одного із конкуруючих варіантів обирається або витратний, або результатний. Так, автори роботи [5, с. 164] як критерій прийняли результатний – чистий грошовий потік (ЧГП), при розрахунку якого умовно припустили: у разі, якщо при лізингу підприємство не платить, наприклад за транспортний засіб (ТЗ), це еквівалентно припливу грошових надходжень у нульовому році в розмірі вартості даного ТЗ. Аналогічно розглядається й приплив позикових засобів. Однак тут слід вказати, що це штучний прийом, оскільки реального припливу коштів при лізингу не було, а при кредиті вони відразу ж були витрачені на купівлю необхідних елементів ТТБ, наприклад устаткування чи транспортних засобів (ТЗ). Таким чином, використання цієї та багатьох інших методик для прийняття інноваційно-інвестиційних рішень при оновленні ТТБ сільськогосподарського підприємства є не завжди коректним.

Повернемося до роботи [5]. Її автори припускаються кількох методичних помилок: 1) авансовані платежі у лізинговому контракті являють собою частину капіталовкладень, тобто не повинні включатися в поточні витрати, а тому не можуть мати так званий «податковий захист» (іншими словами, податкові пільги) по лізингових платежах; 2) у розрахунках не врахована дисконтована вартість майна, що викупується лізингоодержувачем, і яка належить до відливу грошових надходжень, тобто розрахунковий період дорівнює, як передбачено російським законодавством, терміну лізингового контракту. В Україні таке положення не діє: цей період, відповідно до Закону України «Про лізинг», для фінансового лізингу дорівнює терміну, за який основні засоби амортизовані не менше, ніж на 60%; 3) у розрахунках порівняльного економічного ефекту фактично визначаються витратні показники у вигляді поточної вартості за варіантами розвитку, а для оцінки використовується ЧГП, тобто показник результатного виду; 4) у показниках грошового потоку різних років включена вартість так званих «втрачених» податкових пільг, що являють собою очікувану зміну не реальних, а умовних грошових вигід і до того ж не вказано – «втрачені» податкові пільги порівняно з якими умовами господарювання; 5) у розрахунках ЧГП за умови придбання транспортного засобу одним із способів, що розглядаються, не враховані амортизаційні відрахування й чистий прибуток від експлуатації останнього, а також не визначена амортизація лізингоодержувача після викупу ТЗ і при купівлі його в кредит.

З урахуванням сказаного вище слід вважати, що методи, методики та підходи до вибору альтернативного джерела фінансування оновлення чи розвитку ТТБ підприємств АПК повинні не тільки відбивати специфіку українського законодавства, але й ґрунтуватися на методичних принципах і підходах, що викладені в раніше опублікованих працях [4, 6, 7].

Отже, можна констатувати, що на нинішній час все ж існує проблема грамотного в економічному сенсі обґрунтування рішень щодо вибору економічних джерел фінансу-

вання при оновленні ТТБ ЛС підприємств аграрного сектору України.

Мета статті – дослідження теоретичних основ і результатів останніх досліджень російських та вітчизняних науковців щодо вибору економічних варіантів залучення грошових надходжень для оновлення й розвитку підприємств різної галузевої належності зумовлює постановку такої мети: формалізувати методику оперативного оцінювання ефективного варіанта залучення грошових надходжень для оновлення техніко-технологічної бази ЛС підприємств агропромислового комплексу.

Виклад основних результатів дослідження. У публікаціях [2, 3, 4] зроблено доволі простий висновок щодо вибору ефективного варіанта залучення коштів для розвитку підприємств. Сутність даного висновку полягає у наступному: можна і без попередніх розрахунків стверджувати, що при здійсненні суб'єктом господарювання операцій купівлі технічних об'єктів за власні кошти або оренди, або купівлі в кредит, або лізингу, купівля за власні кошти при інших рівних умовах є найвигіднішою, а лізинг – це найкоштовніша із названих варіантів операція фінансування розвитку підприємства, оскільки типові співвідношення між поточними витратами в розрахунковому періоді (році) такі: $A < ОП < П_{кр} < ЛП$, де A – амортизаційні відрахування; $ОП$ – орендна плата; $П_{кр}$ – відсотки за користування кредитом; $ЛП$ – лізингові платежі.

Орендна плата включає амортизацію й прибуток орендатора, лізинговий платіж – амортизацію, відсотки за кредит, прибуток лізингодавця, страхові платежі. Якщо це відомо, то навіщо виконувати порівняльні розрахунки? Причини їх такі: по-перше, інвестор, і це природно, прагне обрати ті варіанти позикового фінансування, при яких він набуває право власності на основні засоби; по-друге, одержати довгостроковий кредит не завжди можливо й просто, а за умови його одержання необхідно виплатити суттєві відсотки за його користування. При лізингу майно, яке орендується, дає гарантію повернення засобів лізингодавцю за наявності форс-мажорних обставин, а орендатору зменшує виробничі та фінансові ризики. Наз-

вані чинники можна врахувати при оцінці інвестиційних альтернатив.

Усі розрахунки абсолютного і порівняльного ефектів ґрунтуються на концепції грошового потоку ($ГП$) як фінансового результату діяльності підприємства. Він дорівнює алгебраїчній сумі надходжень (припливів) коштів на розрахунковий рахунок підприємства та витрат (відплив) коштів у розрахунковому періоді [2; 3, с. 58-62]. Графічне зображення грошових потоків, запропоноване німецьким професором Г. Шмаленом [8], являє собою часову вісь, під якою перераховані роки інвестиційного циклу від нульово-

го (початок підрахунку часу, тобто поточна оцінка витрат) до останнього (T), а над віссю вказані грошові потоки кожного року: припливи зі знаком «+» і відпливи зі знаком «-» [3, с. 59].

Графічне зображення грошових потоків (рис. 1) дає змогу компактно викласти формалізовану сутність задачі, що вирішується. На такому рисунку можна представити не тільки кінцеву суму змін річного грошового потоку t -го року $\Delta ГП_t$, але і конкретні його складові – як припливи, так і відпливи коштів у t -му році.

$-I_0$	$\Gamma\Pi_1$	$\Gamma\Pi_2$	$\Gamma\Pi_3$	...	$\Gamma\Pi_T$	
0	(E, %)	1	2	3	...	T

Рис. 1. Графічне зображення грошових потоків [3]

I_0 – інвестиції нульового року; Е, % – ставка дисконтування.

За умови відсутності інформації про припливи грошових надходжень критерієм вибору альтернативного варіанта фінансування є мінімум поточної вартості витрат кори-

стувача майна (техніки, устаткування тощо). Зобразимо для наочності графіки руху грошових потоків (рис. 2) в умовах витратного критерію варіантів фінансування:

1) $\frac{-K_0}{0 \quad 1 \quad \dots \quad T}$	2) $\frac{-ОП \quad \dots \quad -ОП}{0 \quad 1 \quad \dots \quad T}$
3) $\frac{-A_B \quad -ЛП \quad \dots \quad -ЛП \quad -K_{Зал.}}{0 \quad 1 \quad \dots \quad T_{вик.}}$	4) $\frac{-Пкр \quad \dots \quad -Пкр \quad -Вкр}{0 \quad 1 \quad 2 \quad \dots \quad T}$

Рис. 2. Витрати інвестора при різних варіантах фінансування

Джерело: Розробка автора.

1) купівля за власні кошти – тут мають місце разові капіталовкладення в так званому нульовому році ($-K_0$);

2) оренда – за цим варіантом щорічно, з першого по останній рік розрахункового періоду (T), споживач майна сплачує орендні платежі ($-ОП$);

3) за умови фінансового лізингу з викупом майна за його залишковою вартістю ($-K_{зал.}$) до закінчення терміну дії контракту

($T_{вик.}$) лізингоодержувач, крім разового авансового платежу (A_B), щорічно сплачує лізингоодавцю лізингові платежі ($-ЛП$), що визначаються за спеціальною методикою;

4) при користуванні кредитом щорічно покупцем майна сплачуються відсотки за кредит ($-П_{кр}$) і повертається сума кредиту ($-В_{кр}$), що залежить від умов кредитування.

При порівнянні варіантів фінансування та їх графічному зображенні нами прийняті

такі припущення й спрощення: орендні та лізингові платежі постійні за роками розрахункового періоду, кредит оформлено на два роки і сплачується він у кінці другого року, тобто відсотки за кредит так само як орендні

й лізингові платежі являють собою ануїтети. Поточні вартості витрат (TC_i) за порівнюваними варіантами фінансування визначаються як:

$$TC_1 = -K_0; \quad TC_2 = -ОП \cdot k_{д.ан}; \quad TC_3 = -ЛП \cdot k_{д.ан} - K_{зал.} \cdot k_{д.вик.} - A_B; \\ TC_4 = -П_{кр1} \cdot k_{д1} - П_{кр2} \cdot k_{д2} - \dots - B_{кр} \cdot k_{д.вик.}, \quad (1)$$

де $k_{д.вик.}$, $k_{д.вик.}$ – відповідно, коефіцієнти дисконтування для тих років, у яких викуповується майно і сплачується кредит;

$k_{д1}$, $k_{д2}$ – коефіцієнт дисконтування грошового потоку першого, другого років.

Якщо є можливість визначити значення припливів грошових засобів, то їх вказують

на графіку грошових потоків. Наприклад, при відомих значеннях чистого прибутку $Пр_q$ та амортизації A для першого варіанта – купівлі за власні кошти, наприклад ТЗ, – графік руху грошових потоків матиме вигляд, схема якого подана на рисунку 3.

	$Пр_q$	$Пр_q$	...	$Пр_q$
	A	A	...	A
$-K_0$				
0	1	2	...	T

Рис. 3. Грошові потоки при купівлі транспортних засобів

Джерело: Розробка автора.

Чистий грошовий потік у цьому випадку визначається за формулою:

$$ЧГП_1 = (Пр_q + A) \cdot k_{д.ан} - K_0. \quad (2)$$

Орендна плата, лізинговий платіж і відсотки за кредит відповідно до чинного в Україні нормативного документа включаються в собівартість продукції й зменшують прибуток до оподаткування та збільшують чистий прибуток як складову грошового потоку. Таким чином, ОП, ЛП і $П_{кр}$ для алгебраїчного підсумовування їх (або їх величин зміни) з чистим прибутком (або їх величин зміни) повинні бути приведені до зіставленого з чистим прибутком (або її величини зміни) виду – обкладенням вказаних витрат (або величиною їх зміни) податком на прибуток. Цю операцію можна виконати множенням вказаних витрат на коефіцієнти оподаткування прибутку $k_{под.}$. Множення на цей коефіцієнт будь-якого із вказаних платежів означає адекватне збільшення суми чистого прибутку (або його приросту) на суму подат-

кових пільг (ПП). Наприклад, при оренді податкова пільга становитиме:

$$ПП = ОП \cdot C_{под.} / 100, \quad (3)$$

де $C_{под.}$ – ставка податку на прибуток.

При використанні оренди капіталовкладення у споживача майна відсутні, а амортизація не враховується в складі ЧГП, оскільки належить орендодавцю. Якщо орендар майна одержує чистий прибуток від його експлуатації в розмірі $Пр_q$, економічний ефект орендаря дорівнюватиме:

$$ЧГП_2 = (Пр_q - ОП \cdot k_{под.}) \cdot k_{д.ан}. \quad (4)$$

За умови фінансового лізингу з викупом майна за його залишковою вартістю лізингові платежі сплачуються до закінчення терміну дії контракту й викупу майна Твик., а потім лізингоодержувач, крім чистого прибутку, привласнюватиме як власник майна амортизацію останнього. У цьому випадку економічний ефект визначається за формулою:

$$ЧГП_3 = (Пр_q \cdot k_{д.ан} - ЛП \cdot k_{под.} \cdot k_{д.ан.вик.} - K_{зал.} \cdot k_{д.вик.} + \sum_{t=T_{вик.}}^{t=T} (Пр_q + A) \cdot k_{д.t} - A_B, \quad (5)$$

де $k_{\text{д.ан.вик.}}$ – коефіцієнт дисконтування анuitету, що відповідає заданій ставці дисконту та року викупу майна;

A_6 – авансовий платіж до початку дії лізингового контракту.

Розрахунок економічного ефекту від використання того ж, наприклад транспортного засобу чи визначеної одиниці технологічного устаткування при використанні креди-

$$\text{ЧГП}_4 = (\text{Прч} + A) \cdot k_{\text{д.ан}} - \text{Пкр} \cdot k_{\text{нод.}} \cdot k_{\text{д.ан.3}} - \text{Вкр} \cdot k_{\text{д.3}}, \quad (6)$$

де $k_{\text{д.ан.3}}$ – коефіцієнт дисконтування анuitету третього року;

$k_{\text{д.3}}$ – коефіцієнт дисконтування грошового потоку третього року.

Викладену методику розрахунку показників при використанні критеріїв мінімуму поточної вартості й максимуму чистого грошового потоку (тобто витратного і результатного критеріїв) розглянемо на умовному прикладі, який має таку умову: необхідно обґрунтувати ефективніший спосіб залучення коштів для оновлення транспортної складової ТТБ сільгосппідприємства, якщо на даний період в останнього відсутні необхідні грошові надходження. Планується закупити ТЗ певного найменування для перевезення агропродукції.

За вихідні дані до розрахунку приймемо такі: вартість ТЗ, що планується закупити $K=70$ тис. грн; амортизація транспортного засобу рівномірна за нормою $H=15\%$; розрахунковий період (інвестиційний цикл) $T=7$ років; річна орендна плата за умови найму також ТЗ в оренду $ОП=14,7$ тис. грн/рік; умови лізингового контракту: сума авансу $A_6=25\%$ вартості ТЗ; річний лізинговий платіж $ЛП=23\%$ вартості ТЗ; об'єкт лізингу викуповується лізингоодержувачем за залиш-

$$\text{ТС}_2 = -АП \cdot k_{\text{д.ан}} = -14,7 \cdot 3,605 = -52,99 \text{ тис. грн.}$$

Для визначення поточної вартості витрат при лізингу розрахуємо річну амортизацію (A) та залишкову вартість ($K_{\text{зал.}}$) ТЗ, що викуповуватиметься через $T_{\text{вик.}} = 4$ роки (знос ТЗ становитиме, як вимагається законом про лізинг, 60%):

$$\begin{aligned} \text{ТС}_3 &= -A_6 - ЛП \cdot k_{\text{нод.}} \cdot k_{\text{д.ан}} - K_{\text{зал.}} \cdot k_{\text{д.4}} = \\ &= -17,5 - 16,1 \cdot 0,78 \cdot 2,589 - 28,0 \cdot 0,482 = -63,51 \text{ тис. грн.} \end{aligned}$$

ту відрізняється від варіанта купівлі тільки відсотками за кредит і поверненням самого кредиту. Прийmemo, що кредит оформлено на три роки з погашенням його в кінці третього року. При цьому варіанті фінансування оновлення ТТБ ЛС підприємства економічний ефект визначатиметься за формулою:

ковою вартістю після терміну, за який амортизується не менше 60% вартості лізингового майна; є можливість одержання короткострокового кредиту на 2 роки під $p=18\%$ річних з разовим поверненням кредиту в кінці терміну погашення; ставку дисконту прийняти рівною $E=20\%$, а податок на прибуток – $C_{\text{нод.}}=22\%$ (коефіцієнт оподаткування прибутку $k_{\text{нод.}}=0,78$); при розрахунку економічного ефекту річний прибуток від використання нового ТЗ прийняти рівним $Пр = 40$ тис. грн/рік.

Наведемо рішення сформульованої задачі.

Спочатку, використовуючи інформацію тільки про складові витрат, що змінюються, оберемо найефективніший із конкуруючих варіантів фінансування на основі використання витратного критерію – мінімуму поточної вартості витрат за варіантами, що аналізуються.

За умови купівлі нового ТЗ за власні кошти поточна вартість дорівнює $\text{ТС}_1 = -K = -70$ тис. грн.

Оренда нового ТЗ припускає відсутність первісних капіталовкладень ($K=0$) і виплату орендодавцю упродовж розрахункового періоду орендних платежів. При цьому поточна вартість становитиме:

$$A = K \cdot H/100 = 70 \cdot 0,15 = 10,5 \text{ тис. грн/рік};$$

$$K_{\text{зал.}} = K - A \cdot T = 70 - 10,5 \cdot 4 = 28,0 \text{ тис. грн}$$

Тоді поточна вартість витрат при лізингу така:

При використанні кредиту для купівлі нового ТЗ річні відсотки за кредит:

$$P_{кр} = Kp / 100 = 70,0 \cdot 18 / 100 = 12,6 \text{ тис. грн/рік.}$$

Поточна вартість витрат при кредитуванні купівлі нового ТЗ:

$$TC_4 = -P_{кр} \cdot k_{нод.} \cdot k_{д.ан} - K \cdot k_{д2} = -12,6 \cdot 0,78 \cdot 1,528 - 70,0 \cdot 0,694 = -63,60 \text{ тис. грн}$$

Виконані розрахунки дають змогу стверджувати, що за критерієм мінімуму поточної вартості витрат, які відповідають варіантам придбання ТЗ, перевагу слід віддати оренді.

Вибір варіанта придбання ТЗ за критерієм результатного типу, яким є максимум еко-

номічного ефекту, передбачає складання суми дисконтованих вигід із сумарними дисконтованими витратами. За умови купівлі ТЗ за власні кошти припливами в грошовому потоці будуть чистий прибуток (PP_u) і амортизація (A), а тому:

$$ЧПП_1 = (Pr \cdot k_{нод.} + A) \cdot k_{д.ан} - TC_1 = (40 \cdot 0,78 + 10,5) \cdot 3,605 - 70,0 = 80,33 \text{ тис. грн.}$$

За умови оренди ТЗ амортизація в складі грошового потоку не враховується, оскільки є власністю орендодавця, а тому:

$$ЧПП_2 = Pr \cdot k_{нод.} \cdot k_{д.ан} - TC_2 = 40 \cdot 0,78 \cdot 3,605 - 52,99 = 59,49 \text{ тис. грн.}$$

За умови лізингу, до викупу ТЗ за залишковою вартістю, амортизація упродовж 4-х років належить лізингодавцю, після викупу

— підприємству. Економічний ефект при цьому варіанті такий:

$$\begin{aligned} ЧПП_3 &= Pr \cdot k_{нод.} \cdot k_{д.ан} + \sum_{t=5}^{t=7} A_t \cdot k_{д.t} - TC_3 = \\ &= 40 \cdot 0,78 \cdot 3,605 + 10,5 \cdot 0,402 + 10,5 \cdot 0,335 + 10,5 \cdot 0,279 - 63,51 = 59,63 \text{ тис. грн.} \end{aligned}$$

Економічний ефект при купівлі ТЗ у кредит визначається тими ж припливами грошових надходжень, що й при купівлі за вла-

сні кошти, але за такої схеми необхідно повертати борг інвестору по кредиту:

$$ЧПП_4 = (Pr \cdot k_{нод.} + A) \cdot k_{д.ан} - TC_4 = (40 \cdot 0,78 + 10,5) \cdot 3,605 - 63,60 = 86,73 \text{ тис. грн.}$$

Зіставлення значень економічних ефектів за наведеними варіантами показує, що в даному прикладі найбільш вигідна купівля в кредит, оскільки економічний ефект, що одержить покупець ТЗ, буде максимальним. Якщо б на умови купівлі в кредит накладалося обмеження виплати кредиту тільки за рахунок одержуваного від використання придбаної техніки чистого прибутку, то значення $ЧПП_4$ змінилося б, що вплинуло б на вибір варіанта фінансування купівлі ТЗ.

Аналогічний висновок впливає також на основі використання критерію максимуму значення порівнюваного економічного ефекту, одержаного в процесі зіставлення абсолютних економічних ефектів із обраним базовим варіантом фінансування оновлення ТТБ ЛС сільськогосподарського підприємства.

Висновки. Наведені міркування й елементарні практичні розрахунки уможливають зробити такі висновки: 1) результати вибору ефективного варіанта залучення коштів для оновлення техніко-технологічної бази ЛС підприємств, у даному випадку аграрного сектору, залежать від виду використовуюваного критерію, оскільки висновки при оцінці за витратним і результативним критеріями можуть не збігатися; 2) співвідношення між поточними вартостями витрат та порівнюваними економічними ефектами суттєво залежать від ставок дисконту, орендної плати, лізингових платежів, податку на прибуток і умов кредитування угоди.

Одержані результати та рекомендації щодо вибору ефективного варіанта залучення коштів для оновлення техніко-технологічної бази ЛС підприємств будуть

використані у подальших дослідженнях з розробки оперативного інструментарію прийняття логістичних рішень з удосконалення ЛС підприємств аграрного сектору України в технічному аспекті, розробці за-

ходів щодо економії коштів при здійсненні господарської діяльності агровиробниками, коригуванні стратегії їхнього розвитку тощо.

Список використаних джерел

1. *Непочатенко А.В.* Кореляційно-регресивний аналіз зміни кількості техніки у сільськогосподарських підприємствах України за період 2000-2010 рр. / А.В. Непочатенко, В.А. Непочатенко // 36. наук. праць «Економіка та управління АПК». – Вип. 7(93). – Біла Церква: Білоцерків. нац. аграр. ун-т, 2012. – С.98-101.
2. *Пелихов Е.Ф.* Оценка экономической эффективности логистических решений / Е.Ф. Пелихов // Логистика: проблемы и решения. – 2005. – № 1. – С. 90-97.
3. *Пелихов Е.Ф.* Экономическая эффективность инноваций : [моногр.] / Е.Ф. Пелихов. – Х.: Изд-во НУА, 2005. – 172 с.
4. *Пелихов Е.Ф.* Экономическое обоснование выбора альтернативных вариантов новой техники и форм инвестирования при обновлении технико-технологической базы логистических систем / Е.Ф. Пелихов, А.М. Сумец // Логистика: проблемы и решения. – 2007. – № 2. – С. 32-46.
5. *Перевозка экспортно-импортных грузов. Организация логистических систем.* – 2-е изд., доп. и перераб.; под ред. А.В. Кириченко. – СПб.: Питер, 2004. – 506 с.
6. *Сумец А.М.* Экономическое обоснование выбора альтернативных вариантов новой техники / А.М. Сумец // Вісн. Донецького інституту автомобільного транспорту. – 2007. – № 1-2. – С.51-56.
7. *Сумец А.М.* Логистика: теория, ситуации, практические задания / А.М. Сумец. – К.: «Хай-Тек Пресс», 2008. – 320 с.
8. *Шмален Г.* Основы и проблемы экономики предприятия / Г. Шмален. – М.: Финансы и статистика, 1996. – 512 с.
9. *Birman G.* The economic analysis of investment projects / G. Birman, S. Schmidt. – New York : Elsevier Science, 1994. – 620 p.
10. *Northcott D.* Adoption of decisions invnstitsionnyh / D. Northcott. – New York : W.W. Norton, 1990. – 342 p.
11. *Solnik B.* International Investments / Bruno Solnik. – Reading, MA : Addisson-Wesley, 1991. – 402 p.
12. *Sharpe W.F.* Invetments / W.F. Sharpe, G.J. Alexander, J.V. Bailey. – New Jersey : Hrentice Hall International, Inc., 1995. – 1024 с.

Стаття надійшла до редакції 07.10.2013 р.

*

УДК 631.145:631.151.61

*В.С. НІЦЕНКО, кандидат економічних наук, доцент
Одеський державний аграрний університет*

Теоретичні засади функціонування вертикально-інтегрованих структур в агропромисловому комплексі

Постановка проблеми. Агропромисловий комплекс – сукупність (система) взаємозв'язаних підприємств сировинної, переробної, збутової, агросервісної та інших сфер господарювання, що забезпечують ефективний розвиток національного господарства країни та сталий розвиток економіки зокрема.

Оскільки багато галузей національної економіки розвиваються не ізольовано, то можна стверджувати, що сільське господар-

ство є основою добробуту й основним джерелом зростання інших сфер діяльності, у т.ч. сільгоспмашинобудування, виробників мінеральних добрив, засобів захисту рослин, послуг агротехсервісу, переробних підприємств, торгівлі тощо.

Тому вважаємо за потрібне розгляд вищенаведених взаємозв'язків у рамках одного комплексу – вертикально-інтегрованого підприємства, що містить усі ознаки таких взаємовідносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання вертикальної інтеграції роз-

© В.С. Ніценко, 2014

глядаються вченими з різних боків. Так, М. Войнаренко [4], М. Кропивко [10] та інші досліджують формування та розвиток кластерних об'єднань; М. Малік [11], Г. Черевко [1], Ю. Ушкаренко [1] – коопераційні основи інтеграції; Ю. Нестерчук [12] – загальні проблеми вертикальної інтеграції в АПК; І. Пінкевич [13], М. Ушвицький [16] – галузеві особливості розвитку вертикально-інтегрованих підприємств. Однак у зв'язку з розвитком міждержавних торгово-економічних відносин, глобалізаційних процесів, входженням України до СОТ, низьким рівнем прибутковості аграрних формувань дане питання потребує додаткового розгляду.

Мета статті – оцінка існуючих концептуальних підходів до функціонування вертикально-інтегрованих структур в АПК.

Виклад основних результатів дослідження. У результаті проведених досліджень К. Харріген визначає вертикальну інтеграцію як спосіб збільшення доданої вартості при створенні продукту та просуванні його до кінцевого споживача [19]. З чим ми повністю погоджуємося.

Основними мотивами, що спонукають до побудови вертикальної інтеграції, є підвищення прибутковості, посилення конкурентних позицій, диверсифікація виробництва, зниження ступеня залежності від зовнішніх джерел сировини (постачальників), поглиблення спеціалізації тощо.

Дж. Стакі й Д. Уайт виділяють чотири обґрунтовані причини для вертикальної інтеграції [22]:

1) надто ризикований та ненадійний ринок (спостерігається «провал» або «неспроможність» вертикального ринку);

2) у компаній, що працюють у суміжних ланках виробничого ланцюга, більше ринкової влади, ніж у вас;

3) інтеграція дасть компанії ринкову владу, оскільки компанія зможе встановлювати високі входні бар'єри в галузь і проводити цінову дискримінацію в різних сегментах ринку;

4) ринок ще остаточно не сформувався, й компанії необхідно вертикально «інтегруватися вперед» для його розвитку, або ринок перебуває в занепаді та незалежні гравці йдуть із суміжних виробничих ланок.

Важливим завданням інтеграції є визначення цілей, функцій і принципів її побудови.

На думку І. Пінкевича, є такі можливі цілі інтеграції господарюючих суб'єктів, що діють у ринкових умовах: закріплення господарських зв'язків; зниження трансакційних витрат; посилення стимулів для одержання найвищого кінцевого результату; концентрація ресурсів по найперспективніших напрямках технічної політики; використання ефективнішої системи взаєморозрахунків, у тому числі застосування розрахункових цін; підвищення конкурентоспроможності виробників на зовнішньому ринку; ефективніше використання виробничої та соціальної інфраструктури [13].

У науковій літературі розкриваються такі функції інтеграційних зв'язків між підприємствами [7, с. 72; 9, с. 15, 17]: погодження й об'єднання зусиль у вирішенні завдань, що являють загальний інтерес партнерів; вирішення неузгоджень між ними; удосконалення структури асортименту та поліпшення якості продукції, що випускається; доведення виробленої продукції до підприємства-споживача; засіб, що дає змогу повністю задіяти з високою віддачею наявний господарський і науково-технічний потенціали; інструмент корпоративного будівництва, планування й управління; важіль розподілу і перерозподілу засобів виробництва, праці та капіталів по галузях і підприємствах; знаряддя збалансованих конкретних потреб замовника та ресурсних можливостей виробників, встановлення пропорцій між виробником і споживачем; стимулятор науково-технічного прогресу й інноваційного потенціалу та ін.

А. Попов деталізує функції інтеграційних зв'язків, висуваючи організаційну, стимулюючу, погоджувальну та засіб усунення протиріч і розглядаючи їх на мікро-, мезо- й макрорівні [14, с. 27]. Наведені функції дають змогу розкрити різні рівні, специфіку та відобразити основні властивості інтеграції господарюючих суб'єктів. Від того, наскільки ефективно вони реалізуються, залежить ефективність інтеграції господарюючих суб'єктів.

Основними принципами, що лежать в основі створення агропромислових інтегрова-

них формувань, є такі: добровільність, цілісність, «провідна ланка», підтримка і сприяння з боку адміністративних органів.

Принцип добровільності полягає в тому, що рішення про вступ підприємств та організацій в агропромислове формування приймається відповідно до їх статутів: за рішенням зборів акціонерів (в акціонерних товариствах), вкладників (у товариствах з обмеженою відповідальністю), членів (у кооперативах). На практиці агропромислові формування створюються часто за ініціативою органів управління АПК. Звідси дуже важливо, щоб процес агропромислової інтеграції здійснювався на принципах не примусової, а переконаної добровільності, щоб він не зводився до чергового витка реформування підприємств АПК.

Принцип цілісності припускає, що при організації й діяльності агропромислових формувань повинна бути чітка узгодженість між усіма ланками (учасниками) інтеграційного процесу. У міру створення матеріально-технічних і фінансових умов можливий перехід від простих до складніших форм інтеграції (від горизонтальних структур – до вертикальних, від виробничих – до виробничо-торгових).

Принцип «провідної ланки» – підприємства-інтегратора. При становленні інтегрованого агропромислового формування виникає питання про вибір підприємства-інтегратора, функції якого може виконувати стійке у фінансовому плані підприємство зі збереженим виробничим потенціалом. Підприємство-інтегратор як головне підприємство повинно не тільки випереджати за рівнем розвитку, але й стати в організаційно-технологічному відношенні лідером серед учасників інтегрованого формування. Наприклад, при створенні агропромислових формувань м'ясної спеціалізації залежно від їх структури та рівня масштабності функції підприємства-інтегратора виконує спеціалізоване тваринницьке або переробне підприємство (як правило, м'ясокомбінат чи підприємство хлібопродуктів).

Принцип підтримки і сприяння з боку адміністративних органів. Успішна діяльність агропромислового формування багато в чому зумовлена характером взаємин керівни-

ків підприємств – потенційних учасників агропромислового формування з районними та обласними адміністративними органами.

Практика показує, що в тих регіонах, де інтегрованим господарським структурам надається необхідна державна матеріально-фінансова (стартова) допомога, вони функціонують ефективніше.

Перераховані принципи належать до всіх форм агропромислових формувань. Водночас практичні рішення, як організаційні, так і економічні, що приймаються на їх основі, залежно від конкретних умов можуть істотно різнитися.

Реалізація вертикальної інтеграції здійснюється різними способами й методами, які визначають форму і типи її реалізації. А. Попов виділяє два види циклів розвитку економічної інтеграції: 1) цикл кількісно-якісних перетворень – поширення «вшир»: включення нових суб'єктів; 2) цикл якісних перетворень – інтеграція «вглиб»: трансформація суб'єктів господарювання, перехід до нових якісних їх характеристик [15].

У свою чергу, Г. Гольдштейн розглядає вертикальну інтеграцію як метод, яким компанії створює (інтегрує) свої власні вхідні етапи технологічного ланцюжка (задня інтеграція) або вихідні її етапи (передня інтеграція) [5]. Тобто задня інтеграція передбачає придбання сировини і виготовлення на її основі продукції, а передня інтеграція – розподіл та реалізацію продукції.

Необхідно зазначити, що наведені підходи авторів збігаються, що підтверджується їхніми концептуальними розробками.

У своїх дослідженнях О. Аксьонова доходить висновку, що при співпраці вертикально-інтегрованих підприємств АПК визначається інтегратор, тобто центр усієї економіко-технологічної системи об'єднання. Як показує практика, в більшості випадків ним є переробне підприємство, яке координує всі дії інтеграційного процесу, здійснює контроль над усіма стадіями виробництва, переробки і збуту агропромислової продукції. Результатом таких налагоджених тісних взаємовідносин між усіма організаційними ланками є безперервність відтворювального технологічного процесу, а саме від виробництва сільськогосподарської сировини до

доставки готової продукції кінцевому споживачу [2, с. 24].

Як зазначає Л. Пернер, одним із результатів вертикальної інтеграції є ефект синергії, тобто ситуація, коли сума двох активів може дати більше, ніж сума їхніх частин [21].

У свою чергу, А. Хорташу й Ч. Сіверсон, вивчаючи питання вертикальної інтеграції у ході емпіричних досліджень, дійшли висновку, що в межах вертикально-інтегрованих структур кореляційні зв'язки сильніші, ніж у горизонтально-інтегрованих [20].

В основу способів інтеграції підприємств агропромислового комплексу можуть бути покладені різні групувальні критерії:

географічне охоплення (внутрішньогалузеві, міжгалузеві, регіональні, міжрегіональні, транснаціональні);

форма власності (державна, приватна, спільна та ін.);

характер правовідносин (зі створенням / без створення додаткової юридичної особи);

організаційно-правова форма (публічне акціонерне товариство, господарське това-

риство, товариство з обмеженою відповідальністю, асоціація, кооператив тощо);

галузева спеціалізація сільськогосподарських виробників (інтеграторів) і підприємств харчової промисловості;

статус самостійності (повна, часткова або ж повна втрата).

У вітчизняній практиці господарювання склалися такі організаційні форми агропромислової інтеграції: агропромислове підприємство; агропромисловий комбінат; агропромислове об'єднання; агрофірма; агрохолдинг.

В Україні згідно з Господарським кодексом [6] до інтеграційних належать об'єднання підприємств. Серед останніх виділяють асоціації, корпорації, консорціуми, концерни, промислово-фінансові групи, холдинги.

Вищенаведені підприємства можуть бути створені за допомогою різних форм інтеграції, характеристики яких наведені у таблиці.

Форми інтеграції в ринковій економіці

Форми інтеграції	Зміст форми
Злиття	У разі злиття суб'єктів господарювання усі майнові права та обов'язки кожного з них переходять до суб'єкта господарювання, що утворений внаслідок злиття [6]
Приєднання (поглинання)	У разі приєднання одного або кількох суб'єктів господарювання до іншого суб'єкта господарювання до цього останнього переходять усі майнові права й обов'язки приєднаних суб'єктів господарювання [6]
Спільне підприємство	Контрактна угода, за якою дві або кілька сторін здійснюють економічну діяльність, яка підлягає спільному контролю [18]
Контрактна	Здійснюється укладенням довгострокових договорів, які дають змогу формувати стабільні зв'язки між фірмами [17]
Альянс	Союз, об'єднання підприємств на основі формальних або неформальних договірних зобов'язань [3]
Кластер	Це галузеве, територіальне та добровільне об'єднання підприємницьких структур, які тісно співпрацюють із науковими (освітніми) установами, громадськими організаціями й органами місцевої влади з метою підвищення конкурентоспроможності власної продукції та сприяння економічному розвитку регіону [4]

Джерело: Дослідження автора.

Типи інтеграції в агропромисловому комплексі поділяють на контрактні й майнові.

Перший з них являє собою взаємодію самостійних організацій та/або індивідуальних підприємців у рамках якого-небудь господарського договору.

Особливістю контрактної форми інтеграції, за Н. Корневою, є те, що її учасники повністю зберігають самостійність й права юридичної особи і водночас підпорядковують свою діяльність інтересам досягнення високих кінцевих результатів усього технологічного ланцюга. Безперечними перевага-

ми контрактної інтеграції є її висока гнучкість, мобільність та оперативність. При недержавних формах власності на засоби виробництва в сучасних ринкових умовах дуже важко створити господарську одиницю, до якої входили б усі технологічні ланки. Контрактна форма інтеграційних зв'язків присутня, коли переробні підприємства налагоджують такі економічні відносини з виробниками продукції – сільськогосподарськими виробниками усіх форм власності. Така форма інтеграційних відносин дає можливість зберігати економічну самостійність

як переробному підприємству, так і виробникам сировини при поліпшенні кінцевих результатів виробництва [8, с. 75].

У такий спосіб інтеграції, по-перше, становище сільськогосподарського підприємства не поліпшується, і, по-друге, переробники сировини в різний спосіб намагаються підвищити свою частку прибутку від кожної угоди, знижуючи закупівельні ціни.

Майновий тип інтеграції передбачає розширення прав власності на дві й більше стадій виробництва та збуту продовольчої продукції. Вона полягає у тому, що фірма-інтегратор одержує у власність частину (або всі) активів інтегрованих агентів [16, с. 101].

Інтеграція власності дає змогу:

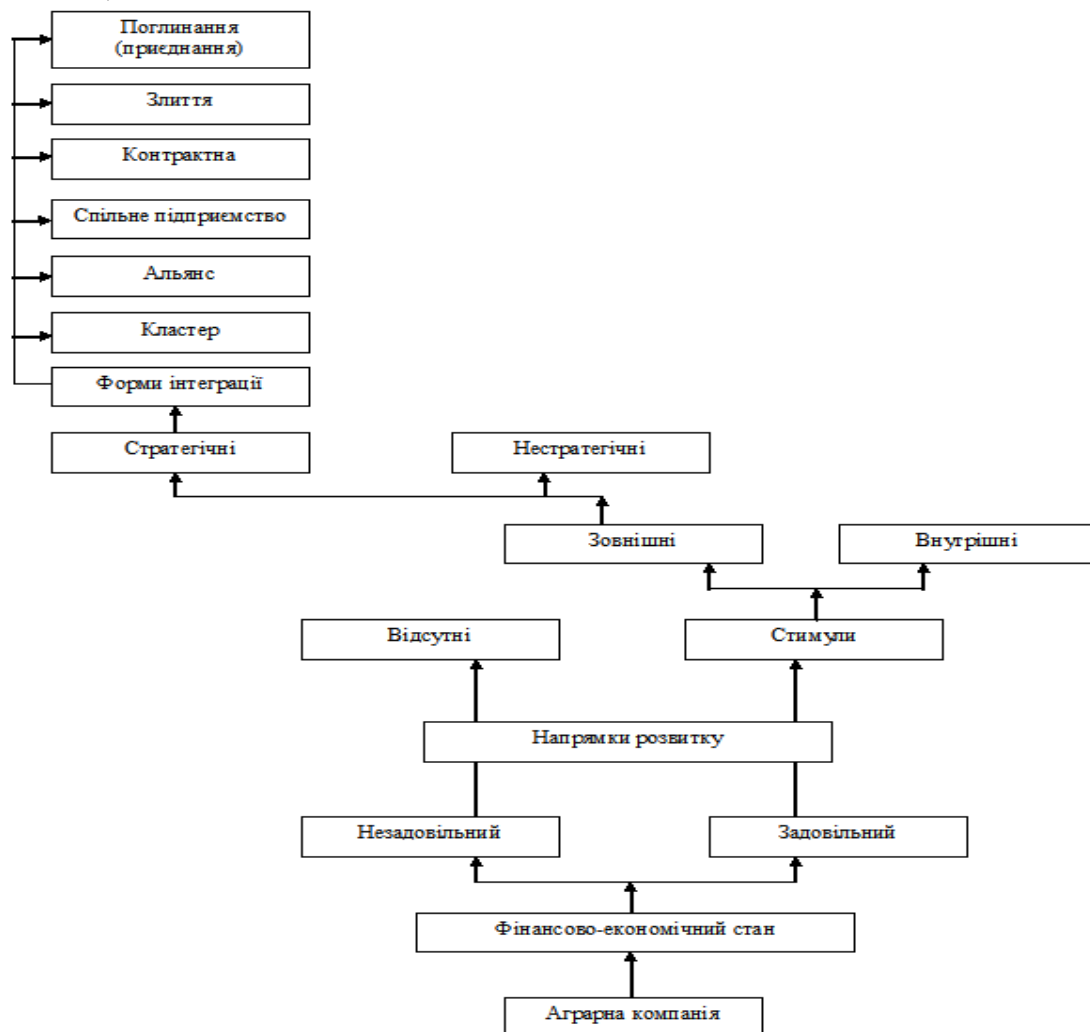
1) об'єднувати в єдине ціле виробництво, переробку і торгівлю сільгосппродукцією, відновлюючи управління агропромисловим виробництвом;

2) оздоровлювати фінанси підприємств та організацій агропромислового комплексу, акумулювати фінансові ресурси для реалізації пріоритетних напрямів розвитку сільського господарства й обслуговуючих його галузей;

3) використовувати конкурентоспроможність сільськогосподарських товаровиробників на внутрішньому і зовнішньому ринках;

4) застосовувати прогресивні технології, високопродуктивну техніку, новітні досягнення науки;

5) розв'язувати соціальні проблеми сільської місцевості створенням нових робочих місць, збільшенням податкових надходжень до місцевих бюджетів, розвитком інфраструктури.

Модель побудови вертикальної інтеграції в АПК

Джерело: Розроблено автором.

Розглянуті особливості побудови вертикальної інтеграції в АПК наведені на рисунку. Суб'єктом інтеграції в нашому випадку є сільськогосподарське підприємство, фінансово-економічний стан якого може бути задовільним (прибутковим, рентабельним) і незадовільним (збитковим). Збитковість ведення справ призводить до відсутності прямого розвитку, що негативно позначається на кінцевих результатах господарювання й як один із можливих варіантів – банкрутство або поглинання підприємствами АПК. Внаслідок підприємство може втратити самостійність і бути ліквідованим юридично як суб'єкт господарювання.

Якщо ж підприємство процвітає, працює ефективно (рентабельно), воно може поглибити спеціалізацію не лише виробляючи продукцію у вигляді сировини, а й зайнятися її переробкою та збутом. Даний напрям можна розвивати самостійно, або використати відповідну форму інтеграції. Створене таким чином агропромислове об'єднання

підприємств зможе зміцнити свої конкурентні позиції, одержати постійний ринок збуту, підвищити фінансово-економічні результати господарювання тощо.

Висновки. В результаті проведених досліджень встановлено, що в Україні вертикально-інтегровані структури формуються і функціонують залежно від мотивів, цілей та функцій інтеграції, принципів її побудови, способів і методів, типів інтеграції й організаційних форм. Найпоширенішими варіантами є створення і діяльність даних формувань у вигляді товариств із обмеженою відповідальністю, публічних акціонерних товариств, сільськогосподарських виробничих кооперативів. На даному етапі найрозвиненішою формою вертикальної інтеграції є агрохолдинги з повним циклом виробництва, що й буде наступним об'єктом наших досліджень.

Список використаних джерел

1. Агробізнес: проблеми, сучасний стан та перспективи розвитку: [Кол. моногр.]; за заг. ред. Г.Є. Жуйкова, В.С. Ніценка. – Книга 3. – Одеса: ТОВ «Лерадрук», 2013. – 578 с.
2. Аксьонова О. Контрактація інтеграційної структури та його особливості в АПК / О. Аксьонова // Економічний аналіз. – 2011. – Вип. 8. – Ч. 2. – С. 23-27.
3. Альянс [Електронний ресурс] // Вікіпедія. – Режим доступу: <http://ru.wikipedia.org/wiki/%C0%EB%FC%FF%ED%1>.
4. Войнаренко М.П. Механізми адаптації кластерних моделей до політико-економічних реалій України / М.П. Войнаренко // Світовий та вітчизняний досвід запровадження нових виробничих систем (кластерів) для забезпечення економічного розвитку територій / Матер. конф. 1-2 листоп. 2001р. – К.: Спілка економістів України, 2001. – С. 25-33.
5. Гольдштейн Г.Я. Стратегический менеджмент: [учеб. пособ.]. / Г.Я. Гольдштейн. – Таганрог: Изд-во ТРТУ, 2003.
6. Господарський кодекс України: Кодекс від 16.01.2003 № 436-ІВ // Відомості Верх. Ради України (ВВР). – 2003. – № 18,19-20, 21-22. – Ст. 144.
7. Калашникова Н.И. Хозяйственные связи между предприятиями: содержание, функционирование, управление / Н.И. Калашникова. – Саратов: Изд-во Саратов. ун-та, 1988. – 112 с.
8. Корнева Н.О. Роль інтеграційних процесів у формуванні організаційної структури тваринницько-продуктового комплексу / Н.О. Корнева // Вісн. СНАУ [Серія «Економіка та менеджмент»]. – 2006. – Вип. 3-4 (20-21). – С. 74-77.
9. Котов А.А. Финансово-промышленные группы в переходной экономике России: автореф. дис. канд. экон. наук / А.А. Котов. – Воронеж: Воронежский гос. ун-т, 2000. – 24 с.
10. Кропивко М.Ф. Концептуальний підхід до кластерної організації та управління розвитком агропромислового виробництва / М.Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2010. – № 11. – С. 3-13.
11. Малік М.Й. Науково-методичне забезпечення розвитку кооперації в аграрній сфері економіки / М.Й. Малік // Економіка АПК. – 2010. – № 12. – С. 103-108.
12. Нестерчук Ю.О. Організаційно-економічні моделі міжрегіональної аграрно-промислової інтеграції / Ю.О. Нестерчук // Економіка АПК. – 2005. – № 12. – С. 17-24.
13. Пинкевич И.К. Виды и особенности интеграционных процессов в агропромышленном комплексе России / И.К. Пинкевич // Проблемы современной экономики – 2010. – № 1 (33).
14. Попов А.А. Интеграция хозяйствующих субъектов: сущность, функции, основные противоречия / А.А. Попов // Вестник ВГУ [серия «Экономика и управление»]. – 2004. – № 2. – С. 22-30.
15. Попов А.И. Экономическая теория: [учеб. для вузов] / А.И. Попов. – 4-е изд. – СПб.: ЗАО Издательский дом «Питер», 2006. – 474 с.
16. Ушвицкий М.Л. Объективная необходимость углубления интеграции в агропромышленном комплексе / М.Л. Ушвицкий // Сб. науч. тр. СевКавГТУ [Серия «Экономика»]. – 2006. – №3. – С. 101.

17. Формирования ОСУ стратегического типа [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://managemate.ru/obespechenie-strategicheskogo-upravlenija/formirovanija-osu-strategicheskogo-tipa/587-vhozhdenie-naprimer-v.html>.
18. Частки у спільних підприємствах: Міжнар. стандарт бухгалтерського обліку 31. IASB; Стандарт, Міжнар. документ від 01.01.2012 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/929_040.
19. *Harrigan, K.R.* Vertical Integration and corporate strategy / K.R. Harrigan // *The Academy of Management Journal*, 1985. – V. 28. # 2. – pp. 397-425.
20. *Hortaçsu Ali.* Vertical Integration and Production: Some Plant-Level Evidence / Ali Hortaçsu, Chad Syverson. – University of Chicago and NBER, 2007. – 48 p.
21. *Perner L.* Food Marketing / L. Perner [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://go6internet.appspot.com/www.consumerpsychologist.com/food_marketing.html.
22. *Stuckey John.* When and when not to vertically integrate / John Stuckey, David White // *The McKinsey Quarterly*, 1993. – # 3. – pp. 71-83.

Стаття надійшла до редакції 21.10.2013 р.

* * *

Новини АПК

Україна та Німеччина проведуть засідання спільного аграрного комітету

Україна планує поглибити співпрацю з Німеччиною у сферах біоенергетики, сільгоспмашинобудування, насінництва та охорони прав на сорти рослин. Про це йшлося на зустрічі заступника Міністра аграрної політики та продовольства України Олександра Сеня з Парламентським державним секретарем Федерального міністерства харчування, сільського господарства та захисту прав споживачів ФРН Петером Блейзером. Переговори відбулися напередодні офіційного відкриття міжнародної виставки-ярмарку «Зелений тиждень 2014» у Берліні. Сторони також обговорили можливість проведення 12 засідання українсько-німецького Аграрного комітету влітку цього року.

«Україна зацікавлена у розвитку двостороннього співробітництва з Німеччиною у сфері сільського господарства. І ми бачимо, що подібні виставки лише сприяють налагодженню партнерських відносин. Багато вітчизняних сільгоспвиробників представлять свою продукцію на цьому заході, і ми сподіваємося, що тут вони знайдуть нових ділових партнерів», – зазначив Олександр Сень на зустрічі.

З ним погодився Петер Блейзер, який наголосив, що ФРН розглядає Україну як одного зі стратегічних партнерів. А свідченням ефективної співпраці є робота українсько-німецького Аграрного комітету.

Під час зустрічі Олександр Сень заявив, що українська сторона хотіла б поглибити співпрацю в такому напрямі, як біоенергетика. Країни вже мають досвід подібної співпраці – українсько-німецький Коопераційний проект «Сприяння використанню відновлюваних джерел в енергетичних цілях». У його межах проведено гармонізацію українського законодавства в галузі біоенергетики до законодавства ЄС, навчання спеціалістів, надано допомогу в сертифікації біомаси, яка експортується з України, відповідно до вимог ЄС.

Перспективним напрямом для співпраці є сільгоспмашинобудування. Протягом 2013 року, завдяки сприянню Міністра аграрної політики та продовольства України Миколи Присяжнюка, були проведені зустрічі з представниками таких іноземних компаній, як CLAAS, John Deere, які зацікавлені в налагодженні співпраці в галузі сільгоспмашинобудування. Третім перспективним напрямом для співпраці між Україною та Німеччиною є сфера насінництва та охорони прав на сорти рослин.

Нагадаємо, що на кінець 2013 року сума товарообігу сільськогосподарської продукції між Україною та Німеччиною становила 843,3 млн дол., що на 108 млн дол. більше, ніж за аналогічний період 2012 року. З них сума експорту – понад 210 млн дол., що майже на 86 млн дол. більше, ніж за аналогічний період 2012 року.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 631.115 (075.8)

Т.П. КАЛЬНА-ДУБІНЮК, доктор економічних наук

А.М. ЛИТОВЧЕНКО, здобувач

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Оцінка ефективності інформаційно-консультаційного забезпечення поширення інноваційних біотехнологій в умовах ризику та невизначеності

Постановка проблеми. Успішність агробізнесу в цілому залежить від ефективності базової галузі аграрного виробництва – рослинництва, конкурентоспроможність якого значною мірою визначає формування цін на сільськогосподарську продукцію на внутрішньому й зовнішньому ринках. Потужним резервом сталого росту врожайності основних польових культур, крім сучасних біотехнологічних елементів (мікроелементів, біостимуляторів, мікробіологічних і комплексних біопрепаратів), є інформаційно-консультаційна діяльність. Ефективні консультаційні заходи мають ґрунтуватися на економічно обґрунтованих та статистично перевірених результатах випробувань інноваційних елементів у різних ґрунтово-кліматичних зонах України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні підходи до поширення інноваційних технологічних рішень щодо питань формування ефективної інформаційно-консультаційної діяльності та впливу її на підвищення загальної ефективності сільськогосподарського виробництва висвітлені в наукових працях відомих зарубіжних і українських учених, серед яких А. Ван ден Бен, С. Джонсон, Д. Козарі, В. Кошелев, М. Кропивко, М. Малік, В. Рів'єра, В. Рябоконь, П. Саблук, О. Ульянченко та інші [7–14].

Мета статті – провести оцінку основних економічних показників впливу інноваційних біотехнологічних елементів на врожайність озимої пшениці, визначити надійність одержаних результатів, їхню статистичну достовірність із метою формування подальших ефективних рекомендацій для виробників в умовах ризику й невизначеності.

Виклад основних результатів дослідження. Оцінку ефективності дії інноваційних біостимуляторів росту проводили на підставі даних, одержаних у 2010–2012 роках для озимої пшениці. Як експериментальні використовували досліди, проведені в системі НААН України в Харківській, Одеській та Черкаській областях. Площа кожної ділянки варіювалася в межах від 0,5 до 1,3 га згідно з вимогами методики [1]. У кожному регіоні проводили випробування трьох біопрепаратів і контрольного варіанта. Всього було закладено 28 ділянок, з контрольними за традиційною технологією, 21 ділянка, де було використано сучасні біостимулятори Біолан, Біосил та Радостим, які є елементами інноваційних технологій. Вихідна інформація щодо одержаної врожайності наведена в таблиці 1.

1. Урожайність озимої пшениці на дослідних ділянках та за умов використання різних технологічних елементів, ц/га

Ділянка	1.1-1.4	2.1-2.4	3.1-3.4	4.1-4.4	5.1-5.4	6.1-6.4	7.1-7.4	8.1-8.4
Біолан, y_1 20 мл/т	27,6	34,8	25,9	31,6	25,4	32,2	34,2	25,4
Біосил, y_2 20 мл/т	28,8	33,4	26,4	32,0	26,3	33,1		
Радостим, y_3 250 мл/т	27,2	32,1	24,8	30,7	25,3	31,6	32,8	
Контроль, y_0	26,3	27,6	21,8	28,0	24,3	23,9	29,2	

Джерело: <http://www.agrobiotech.com.ua/ru/statii/item/63-biotechnology>

Позначимо врожайність від використання традиційної, першої, другої та третьої технологій – відповідно: y_0, y_1, y_2, y_3 . Для кожного з елементів здійснюється оцінка середнього показника врожайності та незміщена оцінка дисперсії за формулами:

$$\bar{y}_i = \sum_{j=1}^{n_i} y(j) / n_i; n_0 = 7; n_1 = 8; n_2 = 6; n_3 = 7 \quad (1)$$

$$s_i^2 = \frac{\sum_{j=1}^{n_i} y^2(j) - \bar{y}_i^2 \cdot n_i}{n_i - 1}; i = 0, 1, 2, 3. \quad (2)$$

Для кожної з технологій і контрольного варіанта розраховуються довірчі інтервали (95 %) для очікуваних значень урожайності та коефіцієнт варіації:

$$\mu_i \subseteq \bar{y}_i \pm t_{ni-1;0,25} \frac{s_i}{\sqrt{n_i}}, \quad (3)$$

$$V_i = \frac{s_i}{y_i} 100\%, \quad (4)$$

де $t_{ni-1;0,25}$ – квантиль розподілу Стюдента з $n_i - 1$ ступенями свободи, на рівні значущості 0,25.

У таблиці 2 наведено оцінки середнього показника врожайності для кожної з технологій, середньоквадратичні відхилення, довірчі інтервали для математичного очікування й коефіцієнти варіації [2].

2. Статистичні показники при порівнянні врожайностей для чотирьох технологічних елементів

Технологічні елементи	y_0	y_1	y_2	y_3
$\bar{y}_i$ (ц)	24,4	29,6	30,0	29,2
s_i^2 (s_i)(ц)	12,6(3,5)	18,5(4,3)	10,7(3,3)	12,3(3,5)
μ_i (ц)	(21,2;27,6)	(26;33,2)	(26,6;33,4)	(26;32,4)
V_i (%)	14,3	14,5	11,0	12,0
t		2,53	2,95	2,92
$t_{кр}$		$t_{13;0,025} = 2,18$	$t_{11;0,01} = 2,72$	$t_{12;0,01} = 2,68$

Джерело: Розраховано А.М. Литовченко.

Дані таблиці 1 не уможливають зробити висновок щодо існування стабільної різниці між результатами з використанням інноваційних технологій та без них. Для цього потрібно розрахувати поєднану дисперсію, яка у випадку порівняння нульового (контрольного) й першого варіанта визначається за формулою:

$$s_p^2 = \frac{(n_1 - 1)s_1^2 + (n_0 - 1)s_0^2}{n_1 + n_0 - 2}. \quad (5)$$

На наступному етапі розраховується значення параметра t , яке у подальшому порівнюється зі значенням квантиля розподілу Стюдента з $\nu = n_1 + n_0 - 2$ ступенями свободи:

$$t = \frac{(\bar{y}_1 - \bar{y}_0) - (\mu_1 - \mu_0)}{\sqrt{\frac{s_p^2}{n_1} + \frac{s_p^2}{n_0}}}. \quad (6)$$

Далі проводиться перевірка гіпотези надійності результатів і відсутності різниці між реальними значеннями врожайності з використанням інноваційних технологій та без їх використання ($\mu_1 - \mu_0 = 0$). Спочатку розраховується оцінка поєднаної дисперсії відповідно до виразу (5), а потім, підставивши цю оцінку до виразу (6), одержимо значення параметра t (табл. 2). В таблиці 2 наведено також критичні значення розподілу Стюдента. На підставі порівняння значень параметра t і критичних значень розподілу Стюдента зроблено висновок, що різниця між середніми показниками врожайності при використанні інноваційних технологій та традиційної технології достовірна. Надійність результатів має показник достовірності, більший за 99%, у двох випадках (друга й третя технології) та 97,5 % – для першої технології.

При цьому надзвичайно важливо з'ясувати, якою ціною досягається успіх, тобто скільки коштує використання інноваційних технологій. Для цього розрахуємо показник рентабельності запровадження новачій і визначимо його як функцію традиційних витрат та витрат на інновацію у вигляді звичайного дробу:

$$\rho(z) = \frac{py(z) - z}{z}, \quad (7)$$

де p – стала ціна 1 ц пшениці;

$y(z)$ – урожайність, що залежить від витрат z , що включають витрати на інновацію.

Тоді приріст рентабельності визначається (не проводячи проміжні розрахунки) за формулою:

$$\Delta\rho = \frac{p\Delta y - \Delta z p y}{z^2} = \frac{p y}{z} \left(\frac{\Delta y}{y} - \frac{\Delta z}{z} \right), \quad (8)$$

де Δz – приріст ціни, що зумовлений інновацією;

Δy – приріст урожайності.

На підставі формули 6 можна зробити висновки, що для одержання позитивного ефекту від інновації необхідно, щоб відносний приріст урожайності перевищував відносний приріст собівартості. На підставі формул 7 і 8 приріст рентабельності матиме вигляд:

$$\Delta\rho = (\rho_0 + 1)(\Delta y / y - \Delta z / z), \quad (9)$$

де ρ_0 – показник рентабельності без використання інновацій.

За останній можна прийняти середньостатистичний показник для озимої пшениці, що в 2011 році дорівнював 22% (0,22). Витрати на інновацію не перевищують 3–5% від загальних витрат технології. Приріст урожайності від використання інновації становить близько 15–20%. Тоді відповідно до формули 9 ріст рентабельності від застосування інноваційних елементів у середньому становитиме від 35 до 40%. Це означає, що початкова рентабельність практично збільшується вдвічі.

Розглянемо, як може позначитися процес впровадження інноваційних технологій на валовому зборі пшениці в найближчому майбутньому.

Наведемо динаміку валового збору пшениці, його традиційний та інноваційний прогноз (рис. 1) у вигляді формули:

$$y = 2,43 \ln(t - 1954) + 9,4; \quad (10)$$

$$R^2 = 0,1524.$$

Звертає увагу суттєва варіативність цього процесу, що відбувається внаслідок непередбаченого впливу різних факторів, передусім природних чинників, при досить низькому рівні капіталізації процесу виробництва.

Використання інноваційних біотехнологій може не тільки позитивно вплинути на сталий ріст урожайності, але й суттєво зменшити залежність від впливу зовнішнього середовища (погодний та кліматичний ризики).

Ризики й невизначеність мають надзвичайно велике значення для адаптації інновацій в аграрній сфері. Проте тільки емпіричних досліджень щодо впливу невизначеності та ризику на прийняття рішень відносно інновацій недостатньо. Огляд літературних джерел вказує на досить обережне ставлення до запровадження інновацій в аграрному секторі. Тут виникає питання формування ефективних механізмів поширення інновацій.

Вибір і адаптація інновації пов'язані з рішенням, що приймається під суттєвим впливом ризику й невизначеності [3]. Ступінь ризику визначається тим, що в процесі адаптації з'являються випадкові зміни, а невизначеність виникає внаслідок обмеження інформації. Крім того, рішення щодо адап-

тації інновації приймається за обмежений проміжок часу та, як правило, за наявності дефіциту ресурсів на її запровадження. Внаслідок цього особа, яка приймає рішення, повинна розглядати більшість параметрів

інновації, як випадкові зміни, навіть якщо вони такими не є. Також важливими є відмінності у сприйнятті ризику інновації та ставлення до ризику керівника, який приймає рішення.

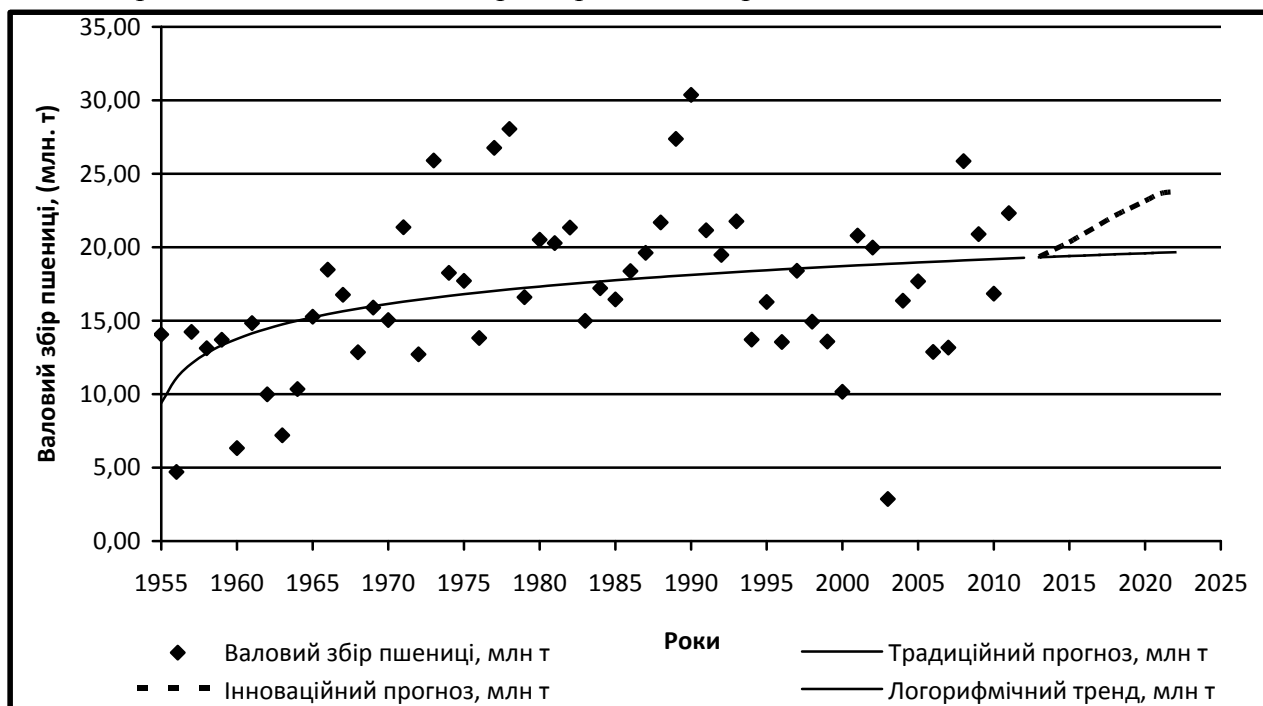

Рис. 1. Валовий збір пшениці

Джерело: <http://www.agroscience.com.ua/plant/istoriya-ta-poshyrennya-ozymoi-pshenytsi>.

Дослідження щодо ставлення до ризику фермерів показало, що більшість із них не схильні ризикувати. Це реалізується в тому, що вони обирають проекти з менш очікуваним прибутком, але і з меншим ступенем ризику.

Головним інструментом, що використовується при прийнятті рішень, є *теорія очікуваної корисності*. Головна особливість прийняття рішення відповідно до теорії корисності – особа, яка приймає рішення, більшу увагу приділяє випадкам, що призводять до значних збитків, ніж випадкам, що зумовлюють значні прибутки.

Для відображення ставлення до ризику використовується *поняття еквівалентності визначеності*, де корисність випадкової події порівнюється з корисністю детермінованої події. Для фермера, не схильного до ризику, корисність інноваційного проекту менша, ніж корисність очікуваного від цього проекту прибутку.

Враховуючи те, що інновації можна запроваджувати використовуючи будь-які

джерела інформації (не тільки консультації дорадника), більшість респондентів відзначає значну вартість і високі ризики запровадження інновацій.

Розглянемо запровадження інновацій в аграрному секторі на підставі функції корисності. Власник підприємства має два варіанта вкладення коштів, перший з яких пов'язаний з використанням традиційних технологій (I_0), другий – з інноваціями (I_1). Власник вважає, що використання інноваційного продукту пов'язано з більшим ризиком та нестачею коштів ($\Delta I = I_1 - I_0$), які можна запозичити у банківській системі під відсоток r , при цьому прибутковість (рентабельність) інноваційного проекту буде вища ($\rho_1 > \rho_0$).

Як для традиційного, так й інноваційного підходу розглянемо два можливих варіанта: реалізація проекту з ймовірностями p_0 – для традиційного підходу і p_1 – для інноваційного ($p_1 < p_0$) підходу, або повна втрата інвестицій. Звідси очікувану корис-

ність першого проекту (традиційне землеробство) визначимо за формулою:

$$E_0(U) = p_0 U(I_0 \rho_0) + (1 - p_0) U(-I_0), \quad (11)$$

а очікувану корисність інноваційного проекту з урахуванням запозичених коштів – за формулою:

$$E_1(U) = p_1 U(I_1 \rho_1 - \Delta I r) + (1 - p_1) U(-I_1 - \Delta I r). \quad (12)$$

У першому наближенні перевага інноваційному проекту може бути віддана за умови, що впливає із формул 11 та 12:

$$p_1 U(I_1 \rho_1 - \Delta I r) > p_0 U(I_0 \rho_0). \quad (13)$$

Звідси, враховуючи зростаючий характер функції корисності й співвідношення ймовірностей p_1 і p_0 , повинно виконуватися співвідношення:

$$I_0 \rho_0 < I_1 \rho_1 - \Delta I r. \quad (14)$$

Тобто очікуваний прибуток проекту з урахуванням сплати відсотків по кредиту повинен перевищувати очікуваний прибуток традиційного проекту. Тоді вираз (14) можна представити в іншому вигляді:

$$\rho_1 > d_1 \rho_0 + d_2 r, \quad (15)$$

де $d_1 = \frac{I_0}{I_1}$ – частка власних коштів в ін-

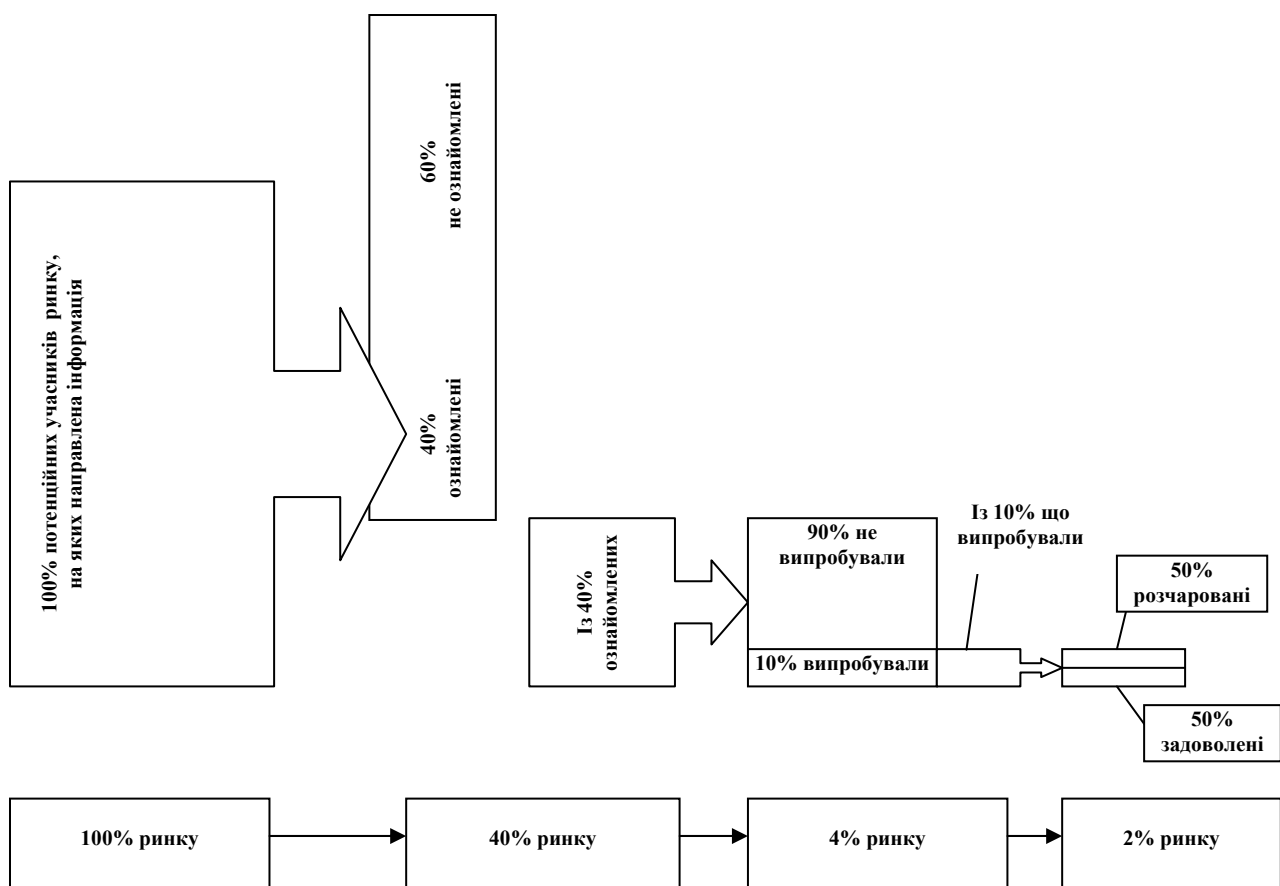
новаційному проекті;

$d_2 = \frac{\Delta I}{I_1}$ – частка запозичених коштів в

інноваційному проекті.

Однак остання умова є тільки необхідною, але недостатньою, оскільки не враховує вплив інших членів правих частин (формули 11 і 12), які залежать від відношення особи, яка приймає рішення, до можливих боргів, що виникають унаслідок провалу проекту.

Фермер – це людина консервативна й не схильна до ризику, тому поширення інновацій відбувається повільно [4]. На рисунку 2 наведено схему сприйняття інновацій виробником, яка дає умовне уявлення про швидкість процесу.

Рис. 2. Поширення інформації про інноваційний продукт із погляду сприйняття її споживчим ринком (абсолютні значення на кожному етапі)

Джерело: Розраховано А.М. Литовченко.

Отже зі 100% умовно охоплених інформацією про нововведення фермерів її сприймає тільки 40% із них. Водночас випробовує інновацію тільки 10% із тих фермерів, хто сприйняв інформацію, а це найбільш схильні до ризику керівники підприємств – новатори. Із тих фермерів, хто випробував інновацію, тільки 50% у середньому мають можливість відстежити результат і визначити його. Тобто маємо всього 2% фермерів-новаторів, які уже в перший рік ознайомлення з новацією одержують ре-

зультат та економічний ефект. Тому якщо проводити регіональні інформаційно-консультаційні заходи з ознайомлення виробників із новацією, то за один сезон можна охопити 3–4 регіони (області), а щоб одержати ефект на національному рівні, потрібно 8–10 років чітко спланованих послідовних інформаційно-консультаційних заходів.

На підставі вищевикладеного нами побудовано інноваційний прогноз валового збору пшениці на 2013–2022 роки (табл.3).

3. Прогноз валового збору пшениці на 2013 – 2022 рр.

Прогноз	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Базисний, млн т	19,3	19,3	19,4	19,4	19,5	19,5	19,6	19,6	19,6	19,7
Із використанням інноваційних технологій, млн т	19,35	19,85	20,35	20,95	21,55	22,15	22,65	23,15	23,65	23,8

Джерело: Розраховано А.М. Литовченко.

Висновки. Можна констатувати, що ефективність інноваційних біотехнологічних елементів, які ґрунтуються на економічних розрахунках у поєднанні зі спланованими інформаційно-консультаційними заходами для їх адаптації, є ключовим фактором впливу на позитивну оцінку споживача інформації – фермера. Економічно обґрунто-

вані інноваційні рекомендації позитивно впливають на формування загальної стратегії високорентабельного рослинництва й дають можливість одержати сталий ріст урожайності та показників валового збору пшениці в умовах ризику і невизначеності ринкової економіки сільськогосподарського виробництва.

Список використаних джерел

1. Трибель С.О. Методичні рекомендації до проведення лабораторних занять для підготовки студентів із напрямку 095.105 – «Захист рослин» / С.О. Трибель, А.Г. Бабич, О.А. Бабич. – К.: Видавничий центр НУБіП України. – 2011. – С. 54.
2. Dowdy S. Statistics for research / S.Wearden. – 1983. – Sons Inc., US. – P.186–191.
3. Камінський А.Б. Економічний ризик та методи його вимірювання / А.Б. Камінський. — К.: Козаки, 2002. — 120 с.
4. Кальна-Дубінюк Т.П. Економічні аспекти застосування інноваційних біотехнологій в рослинництві та їх консультаційне забезпечення для вирішення проблем продовольчої безпеки України / Т.П. Кальна-Дубінюк, А.М. Литовченко // Науковий вісник НУБіП України, 2009. – №141. – С. 137.
5. Пономаренко С.П. Біотехнології для озимих культур / С.П. Пономаренко // МНТЦ «Агробіотех», 2013 // www.agrobiotech.com.ua/ru/statii/item/63-biotechnology.
6. www.agroscience.com.ua/plant/istoriya-ta-poshyrennya-ozymoi-pshenytsi.
7. Кропивко М.Ф. Організація інформаційно-консультаційної діяльності: навч. посіб. / [М. Ф. Кропивко, Т. П. Кальна-Дубінюк, М.Ф. Безкровний та ін.]. – М.: Агроконсалт, 2004. – 362 с.
8. Саблук П.Т. Підприємство в аграрній сфері економіки / П.Т. Саблук, М. Й. Малік, В.П. Рябоконь. – 2-ге вид. – К.: ІАЕ УААН, 1998. – 514 с.
9. Ульянов О. В. Роль информационных технологий в формировании конкурентных преимуществ сельскохозяйственных предприятий / О.В. Ульянов, Л.А. Евчук // Молодой ученый. – Чита. – 2012. – № 8 (43). – С. 146–149.
10. Badcock B.A. Risk Management and the Environment: Agriculture in Perspective / B.A.Badcock, R.W. Fraser, J.N. Lekasis // Kluwer Academic Publisher Dordrecht, Netherlands, 2011. – P. 115–125.
11. Kalna-Dubinyuk T.P. The Development of Extension Service in Ukraine and the Worldwide Experience. Text-book / T. P. Kalna-Dubinyuk, S. R. Johnson – Kyiv: Agrarna nauka, 2005. – 200 с.
12. Kozári J. The Role of Extension in the Technical Improvement of Agricultural Enterprises / J. Kozári, K. Tyth // Науковий вісник НУБіП України. Серія «Економіка, аграрний менеджмент, бізнес». – 2011. – Вип. 168, ч.3. – С.34–39.
13. Leeuwis Cees. Communication for rural innovation: rethinking agricultural extension/ Cees Leeuwis, Anne van den Ban// Third edition, Blackwell Science, 2004.
14. Rivera W.M. Contracting for Agricultural Extension / W.M.Rivera, W.Zijp. – CAB International 2002. – 189 p.

Стаття надійшла до редакції 10.11.2013 р.

*

*І.І. ТАРАСОВА, кандидат економічних наук, доцент
Вінницький торговельно-економічний інститут КНТЕУ*

Інноваційний процес у науці та освіті при формуванні економіки знань

Постановка проблеми. Знання є найважливішим фактором, що визначає економічне зростання країни і рівень життя її населення. Результатами науково-освітнього процесу є: ефективніший державний сектор, зміцнення громадянського суспільства, виробництво конкурентоспроможних товарів та послуг, інституційний потенціал і поліпшення інвестиційного клімату.

Вагомою складовою трансформації науки й освіти при формуванні економіки знань є відповідна якість вищої освіти і наукових досліджень. Завдяки адекватній системі вищої освіти та динаміки економіки знань відбувається постійне удосконалення галузей науки й техніки промислово розвинутих країн. Доступність вищої освіти та ефективних національних систем інновації можуть сприяти у розвитку прогресу країни у напрямі сталого досягнення цілей, пов'язаних з інноваційним забезпеченням аграрної сфери.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Серед наукових праць, в яких досліджуються теоретичні основи інноваційного процесу в науці та освіті, необхідно назвати дослідження таких зарубіжних учених, як М. Башин, Ф. Кодама, Г. Менш, К.І. Імаї Нонака, Такеучи, Б. Твісс, К. Фрімен, Й. Шмуклер й ін.

Вагомий внесок у розвиток концепції інноваційного процесу зробили також вітчизняні вчені: С. Володін, П. Гайдучий, В. Геєць, М. Зубець, Л. Курило, П. Саблук, В. Семиноженко, О. Шпикуляк та ін.

Мета статті – висвітлити теоретичні основи й практичні результати запровадження інноваційного процесу в науці та освіті при формуванні економіки знань.

Виклад основних результатів дослідження. Кабінетом Міністрів України розроблено й затверджено Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [1]. Стратегія розвитку освіти забезпечує правове регулювання питань функціонування системи освіти, всіх її рівнів і підсистем, діяльності навчальних закладів різних типів та форм власності, організації різних форм навчання. Національна стратегія конкретизує основні шляхи реалізації концептуальних ідей і поглядів розвитку освіти, визначених Національною доктриною розвитку освіти.

Функціонування системи науки та освіти як складової частини економіки також розглядається в контексті інноваційного розвитку аграрної сфери й держави в цілому. Інновації в освіті є ключовою умовою якості та конкурентоспроможності системи науки й освіти в нових економічних і соціокультурних умовах, прискорення інтеграції України у міжнародний освітній простір.

Розвиток системи освіти в зазначеному напрямі ґрунтується на:

рекомендаціях Нової стратегічної програми європейського співробітництва в галузі освіти та навчання «Освіта і навчання 2020», спрямованої на розбудову інформаційно зорієнтованих європейських суспільств та перетворення навчання протягом життя на реальність;

забезпеченні пріоритетності розвитку науки й науково-технічного потенціалу вищих навчальних закладів шляхом виділення коштів із державного бюджету на перспективні наукові проекти і скорочення кількості розпорядників бюджетних коштів у сфері науки;

створенні ефективної системи методологічного, науково-методичного супроводження модернізації національної освіти,

прогнозуванні тенденцій інноваційного розвитку системи освіти з використанням результатів моніторингових досліджень; генеруванні інноваційних ідей, їх визначенні, відборі та забезпеченні запровадження; формуванні відкритої інформаційно-аналітичної бази новачій у всіх підсистемах освіти;

осучасненні тематики основних напрямів наукових досліджень у вищих навчальних закладах і наукових установах освітньої галузі, у системі післядипломної педагогічної освіти, виконанні й відборі на конкурсних засадах проєктів комплексних наукових досліджень і розробок, що здійснюються за кошти державного бюджету та залучених інвестицій;

проведенні практико-орієнтованих психолого-педагогічних досліджень з актуальних проблем розвитку освіти, застосуванні нових концептуально-методологічних підходів до розроблення державних стандартів освіти;

розробленні інваріантної складової навчання з кожного предмета на основі компетентнісного підходу до навчання й норм психофізичного розвитку дитини, а також відповідних педагогічних технологій;

вивченні потреб та забезпеченні розвитку обдарованих дітей, розробленні індивідуальних методик організації їх навчання й соціалізації, проєктуванні особистісно-розвивального середовища обдарованих дітей і молоді;

розробленні ефективних моделей інтеграції в суспільство дітей та молоді з особливими освітніми потребами шляхом сучасного науково-методичного забезпечення змісту корекційної й інклюзивної освіти;

створенні нормативно-правового, методологічного, науково-методичного, навчально-технічного забезпечення системи освіти, що враховує оцінювання якості та результативності навчальної й виховної діяльності навчальних закладів, системи консультування і наукових експертиз;

створенні системи мотивацій, стимулювання та заохочення інноваційної діяльності у сфері освіти, розробленні нових концептуальних моделей удосконалення окремих підсистем освіти;

розробленні системи нівелювання ризиків негативних наслідків інноваційної діяльності в системі освіти [1].

Незважаючи на посилену увагу з боку держави, питання інноваційного розвитку системи освіти в Україні недостатньо розкриті. Запровадження Національної стратегії розвитку освіти таких її ключових елементів, як: активізація інноваційного процесу в освіті; формування відкритої інформаційно-аналітичної бази новачій у всіх підсистемах освіти; генерування інноваційних ідей; запровадження у навчально-виховний процес загальноосвітніх навчальних закладів інформаційно-комунікаційних технологій "Сто відсотків" на період до 2015 року [2]; створення системи мотивацій, стимулювання й заохочення інноваційної діяльності у сфері освіти – все це окремі заходи, які повною мірою не розв'язують конкретизованих проблем щодо становлення інноваційного процесу в освіті. Можна зробити висновок, що основними напрямками політики України щодо стратегічного розвитку освіти є інноваційна діяльність, яка трактується загалом і включає всю послідовність дій – від «генерації» ідей до її втілення. Сама інноваційна система подана як сукупність суб'єктів та об'єктів інноваційної діяльності, які діють у межах визначеної державної реформи.

У даному випадку зміст інноваційної діяльності являє собою послідовний процес, який включає велику кількість суб'єктів і здійснюється поетапно:

1. Фундаментальні дослідження. На даному етапі відбувається відтворення знань та пошуково-дослідницька діяльність у Національній академії наук України, інших академіях, університетах та інститутах країни.

2. Прикладні дослідження, технічні розробки та їх впровадження у виробництво. Здійснюють реалізацію даного завдання наукові центри та організації.

3. Виробництво сільськогосподарської та промислової продукції з врахуванням критеріїв конкурентоспроможності та інноваційності.

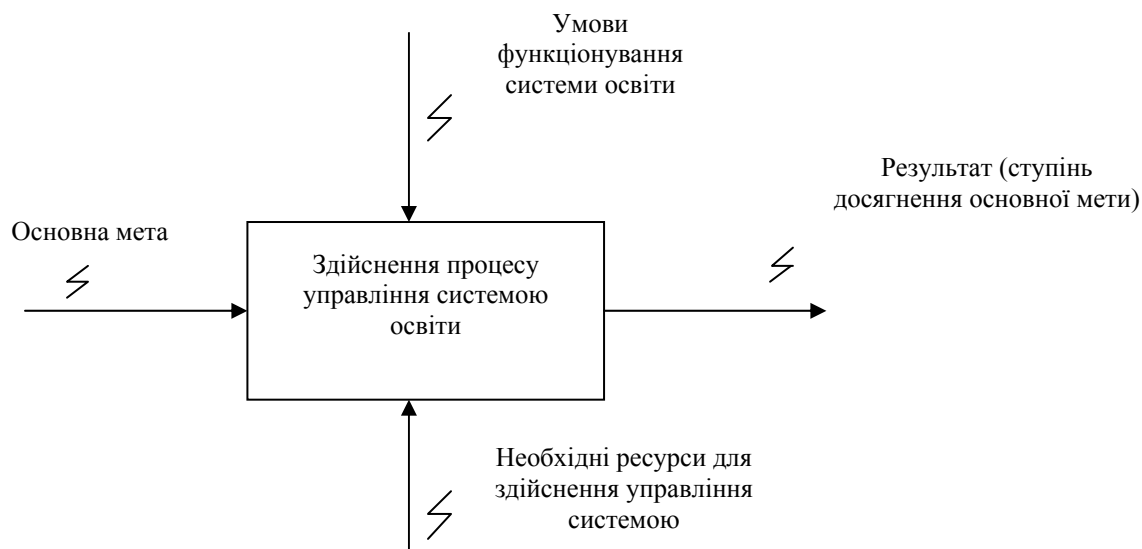
4. Розвиток інноваційної системи, її інфраструктури.

5. Підготовка кваліфікованих спеціалістів у галузі організації та управління інноваційною діяльністю.

Визначена послідовність здійснення інноваційної діяльності показує, що результат формується в процесі перетворення ідеї на інновацію. Актуальним залишається питання про те, коли саме, на якому етапі результат одного з видів діяльності інноваційного процесу перетворюється на інновацію. Від відповіді на дане запитання залежать економічна й фінансова складова інноваційного процесу: як відокремити інновацію з одержаних результатів; які види діяльності необхідно виділяти для ефективного здійснення інноваційної економіки; яка норма втрати ресурсів вважається нормальною, при якій

інноваційній діяльності; що робити, якщо інновація не є такою. Велике навантаження припадає на взаємозв'язану систему науки та освіти, її інноваційну діяльність, підвищення якості освіти на інноваційній основі. Необхідно відзначити важливу роль при здійсненні інноваційної діяльності ефективного управління системою освіти.

Поняття «управління», яке досліджено багатьма авторами [3–8], має схожість у тому, що управління є діяльністю, спрямованою на прийняття рішень у процесі взаємодії суб'єкта й об'єкта управління. На основі методології функціонального моделювання [9–12] процес управління може бути поданий у вигляді схеми (рис.).

Загальна схема процесу управління системою освіти

Із даного схематичного зображення видно, що основна мета є мотивом, досягнення якої забезпечує діяльність усього процесу. Відповідно результатом може бути ступінь досягнення основної мети. Також для здійснення процесу управління необхідне забезпечення системи ресурсами та умовами функціонування (набір норм, правил, вимог й ін.). Таким чином, представлена схема відображає процес управління разом із процесом функціонування системи освіти.

Управління освітою в країні здійснюється на основі законів, постанов Верховної Ради України, наказів, розпоряджень Президента, Кабінету Міністрів України, досягнень пси-

холого-педагогічної науки і передового педагогічного досвіду [1,2].

До прикладів генерації освіти для економіки знань належить робота Світового банку. Світовий банк (The World Bank) – міжнародна фінансова організація, створена з метою надання фінансової та технічної допомоги країнам, що розвиваються. У процесі свого розвитку Світовий банк зазнавав різних структурних змін, тому під терміном «Світовий банк» на певних етапах розуміли різні організації. Нині під Світовим банком фактично розуміють дві організації: Міжнародний банк реконструкції та розвитку і Міжнародна асоціація розвитку [13].

Одна з основних функцій Світового банку – підтримка країн, що розвиваються. Це прагнення даної організації допомогти у створенні й відновленні висококваліфікованого людського капіталу. На рівні проекту підтримка Світового банку охоплює широкий спектр зусиль, у тому числі допомога:

у середній освіті, що закладає основу здорової, кваліфікованої робочої сили, здатної до навчання та сприйняття нових навиків у міру необхідності;

у вищій освіті, що створює інтелектуальний потенціал для виробництва й використання знань;

протягом усього життя, що сприяє вихованню впродовж життєвого циклу і допомагає країнам адаптуватися до мінливих вимог ринку;

у науці, техніці та розвитку інноваційного потенціалу, який постійно оцінюється, адаптується і використовує нові технології;

в інформаційно-комунікаційних технологіях (ІКТ), які пропонують доступ до навчання для людей, які найбільше їх потребують (наприклад, школи молоді та дітей з обмеженими можливостями) і що поліпшує якість викладання й результати навчання [14].

Зусилля, спрямовані на формування економіки знань, змінюють роль держави у сфері освіти (від єдиного навчального провайдера до гаранта якості), визначаючи варіанти сталого фінансування освіти, зміцнюючи зв'язки між освітою і потребами ринку праці.

Висновки. Здатність виробляти і використовувати знання стала одним із основних факторів сьогодення. Насправді ця здатність має вирішальне значення для порівняльних переваг нації. Наявний попит на середню й вищу освіту в аграрній сфері надає можливість здійснювати, з одного боку, постійну

підготовку та перепідготовку спеціалістів-аграріїв, а з іншого – генерувати зростання в економіці країни, заснований на знаннях.

На нашу думку, для ефективного розвитку аграрного сектору на основі формування економіки знань необхідні поліпшення в галузі науки й освіти. Основними завданнями щодо здійснення мети мають бути:

1. Створення міцної бази людського капіталу аграрного сектору. Розвиток на основі знань необхідних систем освіти, які надають навички вищого рівня для більшої частки робочої сили. Ці системи повинні сприяти безперервному навчанню, особливо серед існуючих працівників аграрної сфери, які не мають вищої або середньої освіти.

2. Побудова національних інноваційних систем (НІС). Національна інноваційна система – чітко сформульована мережа фірм, науково-дослідних центрів, університетів і дослідницьких центрів, які працюють разом, щоб скористатися знаннями асиміляції й адаптації її до місцевих потреб та потреб галузі, таким чином створюючи нові технології. У процесі ефективного формування аграрної сфери система вищої освіти займає чільне місце. Вона є центром фундаментальних і прикладних досліджень, створюючи при цьому конкурентні переваги інтенсивного наращування знань кваліфікованої робочої сили.

Отже, безперервне навчання має вирішальне значення для професійної підготовки спеціалістів, у тому числі аграрної галузі, та їхньої здатності конкурувати в глобальній економіці. Але важливо й також поліпшувати рівень освіти з метою спроможності людей функціонувати як членів своїх громад, підвищення підготовки соціальної згуртованості, зниження рівня злочинності й поліпшення розподілу доходів.

Список використаних джерел

1. Указ Президента України від 25.06.2013 № 344/2013. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/344/2013#n10>.
2. Постанова Кабінету Міністрів України від 13.04.2011 № 494. Про затвердження Державної цільової програми впровадження у навчально-виховний процес загальноосвітніх навчальних закладів інформаційно-комунікаційних технологій "Сто відсотків" на період до 2015 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/494-2011-p>.
3. Тарасова І.І. Розвиток інтелектуального забезпечення процесу управління підприємством: моногр. / І.І. Тарасова. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2013. – 234 с.
4. Харченко В.А. Системний підхід до стратегічного управління підприємством / В.А. Харченко // Економічний вісн. Донбасу. – 2013. – № 1 (31). – С. 157-161.

5. Духота Ю.А. Основы управления циклом наука – производство – реализация продукции новых поколений / Ю.А. Духота. – К.: Урожай, 1992. – 100 с.
6. Freeman C. Technical Innovation, Diffusion and Long Wave / C. Freeman // The Long Wave Debate, 1987 – 125 p.
7. Kline S., Rosenberg N. An Overview of Innovation. The Positive Sum Strategy / S. Kline, N. Rosenberg // Landau and Rosenberg (Eds.). Washington, 1986 – 220 p.
8. Multinational management strategies // Multinational business. – L., 1990. – N 3. – P. 56.
9. Методология моделирования бизнес-процессов [Электронный ресурс]. – Режим доступа : www.piter-soft.ru/automation/more/glossary/process/metodologiya-modelirovaniya-biznes-processov.
10. Методология функционального моделирования SADT [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.info-system.ru/disigning/methodology/sadt/theory_sadt.html.
11. Методология ARIS [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.r-p-c.ru/solution/metodologiya-aris.
12. Методология IDEF (Integrated DEFinition) моделирования бизнес-процессов [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.r-p-c.ru/solution/metodologiya-idef-integrated-definition-modelirovaniya-biznes-processov.
13. Вільна енциклопедія [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ru.wikipedia.org/wiki/Всесвітній_банк.
14. Education for the Knowledge Economy. Офіційний сайт The World Bank [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://web.worldbank.org/WBSITE/EXTERNAL/TOPICS/EXTEDUCATION/0,,contentMDK:20161496~menuPK:540092~pagePK:148956~piPK:216618~theSitePK:282386,00.html>.

Стаття надійшла до редакції 05.12.2013 р.

* * *

Новини АПК

Державні інструменти фінансової підтримки довели свою ефективність

Для того щоб забезпечити аграріїв необхідними коштами у періоди весняних і осінніх польових робіт, а також жнив, Уряд запровадив спеціальні фінансові інструменти. Вже кілька років поспіль сільгоспвиробники одержують безвідсоткові кошти, беручи участь у форвардних програмах. Крім того, вони можуть скористатися механізмом складських розписок. Про це в інтерв'ю програмі «Соціальний статус» на телеканалі «Тоніс» повідомив Міністр аграрної політики та продовольства України Микола Присяжнюк.

«За дорученням Президента вже кілька років поспіль Мінагрополітики шукає оптимальні шляхи залучення фінансів для аграріїв. Зрозуміло, що кредити, які пропонують комерційні банки, є обтяжливими для виробників, а міжнародні зернотрейдери не поспішають фінансувати майбутній урожай. І тому держава бере на себе ці зобов'язання. Зокрема, продовжується відпрацювання механізму фінансування АПК у найбільш пікові періоди – весняні та осінні польові роботи, а також жнива», – зазначив Міністр.

«Щороку близько 1 млн т зернових закуповує Аграрний фонд за форвардним механізмом. На що витрачає 1 млрд грн. Державна продовольчо-зернова корпорація, маючи кредити та зобов'язання перед КНР, теж проводить форвардні закупівлі. Тут сільгоспвиробник одержує близько 2 млрд грн без відсотків. Уряд ініціював, а Верховна Рада України ухвалила закон «Про складські розписки».

Це є світовим досвідом, що дає змогу комерційним банкам надавати кредити під дещо нижчі відсотки», – повідомив глава відомства. У 2014 році Уряд підтримуватиме програми державного лізингу сільгосптехніки. Це значно зменшить фінансове навантаження на аграріїв.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 330.341.2:338.49

*І.Г. КОСТИРКО, доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри бухгалтерського обліку і аудиту
С.В. ТИМОФІВ, аспірант*
Львівський національний аграрний університет*

Досконалість інституційної інфраструктури та її оцінка: теоретичний аспект

Постановка проблеми. В економічній науці часто доводиться стикатися з категоріями досконалості: ринок досконалої конкуренції, досконалий конкурент, досконало еластична крива попиту і т. п. Економічні категорії такого типу – це теоретичні моделі поєднання ідеальних економічних умов та оптимальних способів взаємодії економічних суб'єктів у цих умовах. Абсолютної досконалості досягнути неможливо, однак наявність таких теоретичних моделей допомагає урядам держав і управлінським структурам визначати вектор спрямування зусиль щодо розвитку економіки.

Досконалість є ключовим орієнтиром розвитку будь-яких сфер національного господарства та складових елементів економічного механізму. Не винятком є досконалість інституційної інфраструктури. Проте на відміну від інших економічних категорій, які стосуються досконалості, категорія досконалості інституційної інфраструктури нині досліджена недостатньо.

Інституційна інфраструктура виконує важливу функцію в економічній системі. Більше того – можна з упевненістю сказати, що одну з ключових, оскільки інституційна інфраструктура – це фактично «скелет» економічної системи; конструкція із інститутів та інституцій, у межах якої здійснюються економічні відносини. Інституційна інфраструктура формує рамки, в яких відбуваєть-

ся економічна взаємодія, визначаючи таким чином характер цієї взаємодії й опосередковано впливаючи на загальний стан економічної системи.

Досконалість інституційної інфраструктури характеризує якість конструкції інститутів та інституцій у межах економічного середовища (конструктивний показник) і значною мірою визначає ефективність функціонування цієї конструкції в реальних економічних умовах (результатний показник).

Для аграрного сектору економіки України, де ще тривають процеси поглибленої інституціоналізації, досконалість інституційної інфраструктури є вкрай актуальним питанням, оскільки низка фундаментальних проблем, присутніх тут на даному етапі (незавершеність трансформаційних процесів, недосконала система управління, неефективне функціонування окремих інституцій тощо), великою мірою пов'язана з якістю інституційної інфраструктури та ефективністю її функціонування. Недостатня дослідженість питань досконалості інституційної інфраструктури спричиняє неповноту розуміння останньої як економічної категорії й має наслідком недосконалість методів державного регулювання розвитку даного виду інфраструктури в аграрному секторі економіки. Внаслідок цього проблеми галузі, вказані вище, залишаються нерозв'язаними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На інституційній інфраструктурі економіки, інституційній архітектоніці концентрували увагу зарубіжні вчені Р. Коуз [1],

---

*Науковий керівник – І.Г. Костирко, доктор економічних наук, професор.

© І.Г. Костирко, С.В. Тимофіїв, 2014

Д. Норт [2], О. Вільямсон [14], Т. Веблен [3], а також вітчизняні – В. Голіков, В. Геєць [5], А. Гриценко [4], В. Якубенко [15]. У своїх працях ці вчені досліджують ефективність функціонування тих чи інших інституцій, проблеми трансформації інституційного середовища, співвідношення між формальними і неформальними інститутами в економіці.

У сфері досліджень інституційного середовища та інституційної інфраструктури аграрного сектору слід відзначити роботи Ю. Лопатинського [9], М. Маліка, О. Шпикуляка [10], П. Саблука [13]. Однак учені концентрують увагу в основному на ефективності функціонування інституційної інфраструктури, тоді як дослідження досконалості інституційної інфраструктури як економічної категорії залишається поза увагою.

Мета статті – дослідити поняття досконалості інституційної інфраструктури й можливості оцінки останньої в контексті удосконалення методів управління розвитком інституційної інфраструктури аграрного сектору економіки.

Виклад основних результатів дослідження. У сучасній науковій літературі трапляється низка визначень інституційної інфраструктури. У найпростішому вигляді вона трактується як сукупність інститутів, необхідних для управління економікою і суспільним життям [12].

Згідно з іншим визначенням, інституційна інфраструктура – це сукупність установ та інститутів, що забезпечують визначеність дій індивідів на ринку [7].

Однак, на нашу думку, ці визначення недостатньо чітко описують суть інституційної інфраструктури як складової економічної системи.

Російський дослідник С. Кірдіна у своїх працях використовує категорію «інституційної матриці» – стійкої, історично сформованої системи базових інститутів, що регулюють взаємозв'язане функціонування основних суспільних підсистем – економічної, політичної й ідеологічної [6].

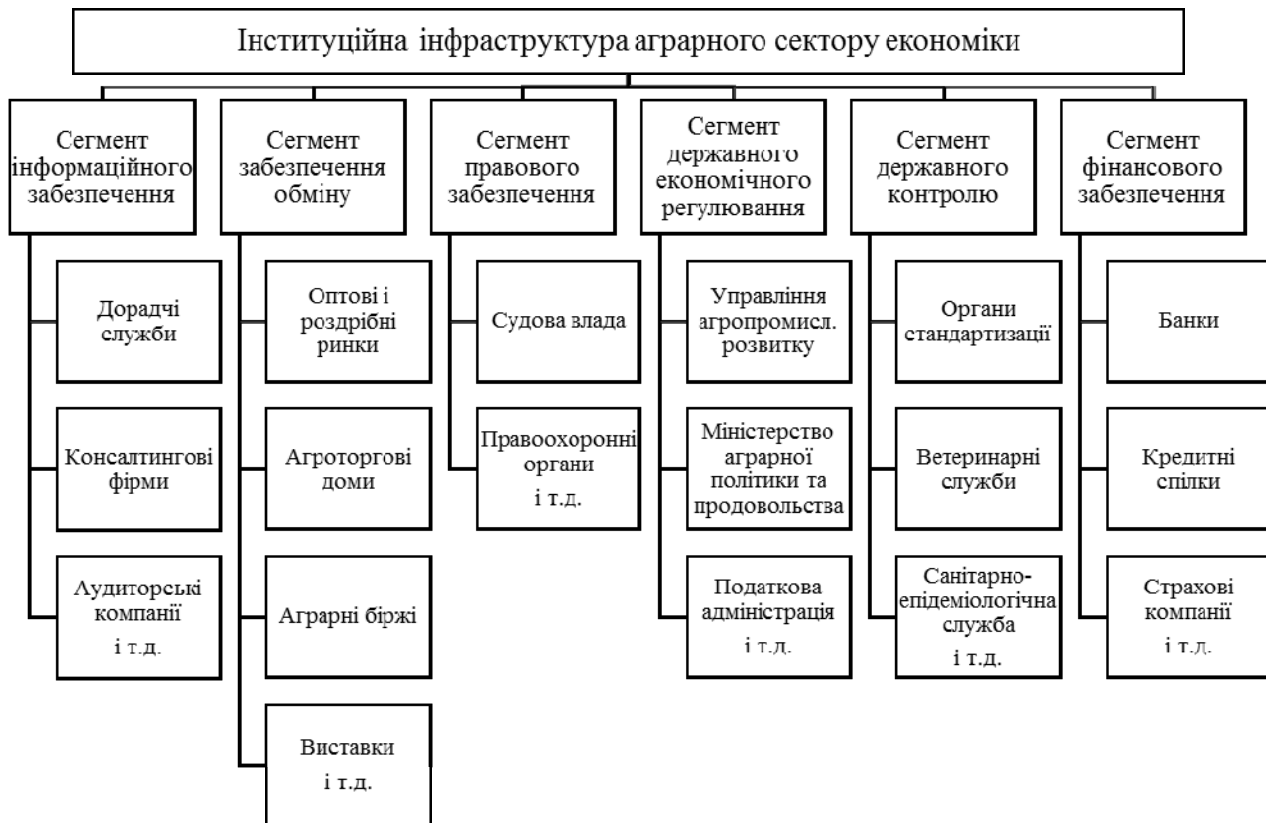
На підставі такого трактування можемо зробити висновок, що інституційна матриця

є основою, каркасом інституційної інфраструктури, однак не єдиним її складовим елементом. Адже базові інститути, які формують інституційну матрицю, знаходяться у нерозривній єдності з комплементарними інститутами, похідними від базових, а також інституціями, і в сукупності вони формують інституційну інфраструктуру економічного середовища. Тому загальне визначення цього поняття, на нашу думку, можна трактувати іншим чином.

Інституційна інфраструктура – це складова економічного механізму; комплекс базових і комплементарних інститутів, а також інституцій як носіїв їхніх функцій, який визначає характер взаємодії економічних агентів у економічному середовищі та в межах якого ця взаємодія відбувається.

Варто зазначити, що під інститутами маємо на увазі набір правил, норм, звичаїв, усталених у суспільстві, які визначають поведінку економічних агентів у економічному середовищі (інститут: конкуренції; обміну; найманої праці; приватної власності; земельних відносин; права; державного регулювання економіки тощо). Інституції розглядаються нами як матеріальні носії функцій інститутів (організації та установи), які реалізують ці функції в економічному житті (оптові й роздрібні ринки, аграрні біржі, агроторгові домівки, страхові компанії, аграрні дорадчі служби, правоохоронні органи, органи управління агропромислового розвитку тощо).

У складі інституційної інфраструктури можна виділити окремі функціональні частини – сегменти. Під сегментом інституційної інфраструктури розуміємо сукупність інституцій, які виконують в економічному середовищі однотипні функції. Згідно з результатами наших досліджень, інституційна інфраструктура аграрного сектору економіки України може бути представлена як шість основних функціональних сегментів, кожен з яких включає низку інституцій, взаємозв'язане функціонування яких визначає роль сегмента у формуванні економічного середовища галузі (рис.).

Інституційна інфраструктура аграрного сектору економіки України

Джерело: Розробка авторів.

В умовах теоретичного ідеального інституційного середовища (якому характерні прозорість, повна довіра між партнерами, відсутність опортуністичної поведінки тощо) інституційна інфраструктура постійно буде досконалою, тобто оптимальною для кожного конкретного моменту часу, оскільки інститути безперервно вдосконалюються, неефективні з них відмирають, замінюючись новими.

Проте в реальному житті формальні й неформальні інститути, які формують інституційну інфраструктуру, не завжди забезпечують якнайкращий стан економічного середовища, для якого характерними є справедливі економічні відносини. Завжди одночасно співіснують ефективні інститути та інституції й неефективні, тобто ті, які гальмують економічний розвиток, однак не можуть миттєво зникнути через певні обставини.

На нинішній час у вітчизняному аграрному секторі функціонують інститути та інституції, притаманні ринковому типу господарювання. Водночас на економічне життя продовжують впливати інститути-рудименти соціалістичного минулого – зокрема, у

свідомості людей частково зберігся радянський спосіб економічного мислення (виконання робочих обов'язків «для галочки», сприйняття корупції й використання знайомств як нормального способу розв'язання проблем, мовчазна згода на дрібні розкрадання майна підприємства працівниками тощо). Поряд із цим інституційна матриця є неповною, і в Україні досі відсутній ринок земель сільськогосподарського призначення; процес орендних відносин характеризується нееквівалентністю вигод орендаря та орендодавця; невиразно простежується стимулююча й гіпертрофована є фіскальна функція податків.

Поряд з цим навіть ефективні (з погляду ролі в економіці) інститути можуть не реалізовувати адекватно свої функції в економічному середовищі через недосконалість інституцій, які їх виражають. Наприклад, інститут права, базовий в інституційній інфраструктурі, має бути ефективним за будь-яких умов, оскільки проблема забезпечення справедливості в економічних відносинах залишається актуальною завжди. Однак в економіках транзитивного типу, що особли-

во характерно для сучасної України, інституції, які уособлюють інститут права, функціонують неефективно через присутність в економічному середовищі явищ корупції, політичного тиску, недосконалості законодавства тощо. Внаслідок поширення таких негативних явищ вплив інституту права на економіку викривляється, спотворюючи ринкову суть економічних відносин і деформуючи розподіл суспільного доходу. Як наслідок, багато керівників сільськогосподарських підприємств стикаються з проблемою неможливості законного відстоювання своїх інтересів навіть за умов власної юридичної правоти. Спостерігається неоднаковість конкурентних умов, нерівність доступу підприємств до ринків фінансів, ринків збуту та експортної діяльності.

Тож чи можна вести мову про досконалість інституційної інфраструктури як про реально можливе явище? Адже, виходячи з описаного вище, складається враження, що така досконалість є суто теоретичною моделлю.

Ми вважаємо, що можна. Для цього слід розмежувати два аспекти: «досконала інституційна інфраструктура» і «досконалість інституційної інфраструктури». Для кращого їх розмежування слід глибше вникнути у суть поняття «досконалість».

Із погляду філософії досконалість – це поняття, що виражає ідею вищого зразка, з яким співвідносяться цілі та результати докладених людиною зусиль; стан абсолютної якості будь-чого [11]. Процес досягнення досконалості фактично є процесом розвитку, прогресу, а останній, і це очевидно, не має меж, які можна було б визначити як кінцеву точку перебігу цього явища. Тому аналізуючи зазначені трактування, доходимо до думки, що досягнення досконалості в абсолютному вигляді є об'єктивно неможливим, має місце тільки постійне наближення до досконалості, розвиток у чітко визначеному напрямі.

Згідно з таким підходом вважаємо, що *досконала інституційна інфраструктура* – це теоретична модель, в якій всі інституції й інститути: 1) знаходяться у складі та співвідношенні, які є оптимальними для конкретних умов і конкретного часу; 2) максимально ефективно реалізують притаманні їм функції.

Досконалість інституційної інфраструктури, на наш погляд, – це міра відповідності інституційної інфраструктури, що сформувалась у певному економічному середовищі у конкретний момент часу, ідеальній теоретичній моделі.

Чим досконалішою є інституційна інфраструктура, тим повніше вона забезпечує ефективність відтворювального процесу – стабільність, пропорційність економічного розвитку, рівноправність та взаємовигідність економічних відносин.

Недосконала інституційна інфраструктура є негативним явищем, яке спотворює зміст відтворювального процесу, стримує розвиток економіки, і, як встановлено за результатами наших попередніх досліджень [8], є одним з чинників зростання рівня сукупних витрат в аграрному секторі економіки. Зважаючи на це, оперування категоріями «досконала інституційна інфраструктура» та «досконалість інституційної інфраструктури» в економічному аналізі, на нашу думку, може мати важливе значення для вдосконалення методів державного регулювання розвитку інституційної інфраструктури, зокрема в аграрній галузі, з позицій підвищення ефективності відтворювального процесу. Перша з категорій визначатиме бажаний результат, на досягнення якого повинні бути націлені управлінські рішення; друга – характеризуватиме поточний стан інституційної інфраструктури й результативність застосованих методів регулювання.

Економічні дослідження досконалості реально діючої інституційної інфраструктури, у тому числі в аграрному секторі, об'єктивно вимагають окреслення теоретичної моделі, ідеальної для конкретно взятих умов, щоб забезпечити можливість порівняння з еталоном.

Однак розробка такої моделі можлива лише у випадку проведення масштабного дослідження із залученням значного обсягу матеріальних і людських ресурсів. А той факт, що через безперервну зміну економічних умов, викликаних трансформаційними чинниками, із плином часу громіздка та витратна модель відповідатиме лише одному конкретному моменту минулого і тому буде неактуальною для цілей аналізу й прогнозу-

вання в майбутньому, ставить під сумнів саму можливість проведення досліджень такого типу.

У зв'язку з цим для уникнення необґрунтованих труднощів і надмірних витрат при аналізі досконалості інституційної інфраструктури пропонуємо:

1) замість побудови масштабної теоретичної моделі інституційної інфраструктури виділити тільки окремі параметри та характеристики цієї моделі, найсуттєвіші для оцінювання досконалості інституційної інфраструктури;

2) сформуванню низку критеріїв і систему показників до них, які дадуть змогу оцінити, наскільки вибрані параметри й характеристики досліджуваної інституційної інфраструктури відповідають досконалості.

Під параметрами інституційної інфраструктури розуміємо визначальні особливості її структури (комплекс інститутів та інституцій, співвідношення між формальними й неформальними інститутами, суттєвість впливу окремих інститутів та інституцій на економічне середовище, взаємозв'язки між інститутами тощо), за рахунок яких інституційна інфраструктура набуває такого або іншого вигляду.

Характеристики інституційної інфраструктури розуміються нами як особливості її функціонування, які є результатом певним чином скомбінованих параметрів інституційної інфраструктури у конкретному економічному середовищі (рівень трансакційних витрат, динамічність інституційної інфраструктури, її стабільність тощо).

Критерій досконалості інституційної інфраструктури – це ознака, за якою можна робити висновок про досконалість тих чи інших параметрів і характеристик інституційної інфраструктури.

Система показників як виразників критеріїв у цифровому вигляді забезпечить можливість однозначного трактування ступеня досконалості вибраних параметрів та характеристик інституційної інфраструктури. Доцільніше розраховувати такі показники за формулами.

Проілюструємо вищесказане прикладом. Для цього розглянемо таку характеристику інституційної інфраструктури, як динаміч-

ність – здатність реагувати на зміни умов економічного середовища, – і проаналізуємо можливість діагностування з позицій стану інституційної інфраструктури в аграрному секторі економіки.

Досконалість інституційної інфраструктури з погляду зазначеної характеристики оцінюватимемо на підставі однойменного критерію (критерій динамічності), який стосується швидкості реакції інституційної інфраструктури на зміни в економічному середовищі.

Показники, відповідні цьому критерію, слід обчислювати таким чином, щоб у кінцевому результаті вони чітко відображали, наскільки швидко інституційна інфраструктура реагує на зміни в економічному середовищі та пристосовується до них. Враховуючи те, що досконала інституційна інфраструктура реагує на зміни миттєво, про вищий ступінь досконалості досліджуваної інституційної інфраструктури показуватиме вища швидкість реакції, пропорційна масштабом змін, які відбулися.

Встановлення ступеня досконалості інституційної інфраструктури аграрного сектору економіки за критерієм динамічності дасть змогу:

оцінити швидкість відмирання застарілих інститутів і таким чином визначити приблизний термін завершення трансформаційного етапу за умов збереження поточних тенденцій;

з'ясувати, недосконалість яких сегментів інституційної інфраструктури перешкоджає формуванню цивілізованого ринку землі;

спрогнозувати темпи реалізації ефекту від здійснення реформ, що стосуються вдосконалення орендних відносин, експортно-імпорتنих операцій;

виявити інституції, неадекватне функціонування яких стримує темпи інституційних змін;

знайти відповіді на низку інших важливих питань, які пояснюють процеси та явища, що мають місце в аграрному секторі.

Висновки. Досконалість інституційної інфраструктури – це міра її відповідності теоретичній моделі абсолютно досконалої інституційної інфраструктури, тобто моделі оптимального поєднання інститутів й інсти-

туцій в економічному середовищі у конкретний момент часу і максимально ефективної реалізації ними своїх функцій.

Модель абсолютно досконалої інституційної інфраструктури є недосяжним на практиці явищем, однак вона виконує роль своєрідного еталону, який визначає напрям прикладення зусиль органів регулювання економіки щодо вдосконалення існуючої інституційної інфраструктури.

Оцінка досконалості інституційної інфраструктури в економіці в цілому та в окремих її галузях, зокрема в аграрному секторі, можлива за умови формування низки критеріїв, на підставі яких можна судити про досконалість, і розробки відповідних цим критеріям показників, які вказуватимуть, наскільки параметри й характеристики інституційної інфраструктури, відображені у критеріях, відповідають стану досконалості у конкретний момент часу. Сукупна інформація за критеріями та показниками дасть змо-

гу оцінити стан досконалості інституційної інфраструктури в цілому.

Наявність чітко окресленої методології оцінки досконалості інституційної інфраструктури має особливо важливе значення для аграрного сектору економіки України, оскільки незавершеність процесів інституціоналізації, наявність застійних явищ і періодичне виникнення криз внаслідок нееквівалентного обміну зумовлюють необхідність використання нових підходів у регулюванні галузевого розвитку. Застосування такої методології на практиці уможливить поглибити наукове розуміння особливостей функціонування економічного механізму галузі та вдосконалити методи його регулювання з позицій вимірювання і управління трансакційними витратами.

Розробка методології оцінки досконалості інституційної інфраструктури є предметом наших подальших досліджень.

Список використаних джерел

1. Coase R.H. The Firm, the Market and the Law / R.H. Coase. – Chicago, 1988.
2. North D.C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance / D.C. North. – Cambridge : Cambridge University Press, 1990. – 152 p.
3. Веблен Т. Теория праздного класса / Т. Веблен. – М. : Прогресс, 1984. – 368 с.
4. Гриценко А. Институциональная архитектура: объект, теория и методология / А. Гриценко // Постсоветский институционализм : моногр.; под ред. Р.М. Нуреева, В.В. Дементьева. – Донецк : Каштан, 2005. – С. 49-74.
5. Економіка України: стратегія і політика довгострокового розвитку // В.М. Гець, В.І. Голіков, Б.Є. Кваснюк та ін.; за ред. В.М. Гейця. – К. : Фенікс, 2003. – 1008 с.
6. Кирдина С.Г. Институциональные матрицы: макросоциологическая объяснительная гипотеза / С.Г. Кирдина // СОЦИС. – 2001. – № 2. – С. 13-23.
7. Король Т.А. К вопросу о классификации объектов инфраструктуры [Электронный ресурс] / Т.А. Король // Диалоги о науке. – 2009. – № 3. – Режим доступа : <http://www.strategplann.ru/scientific-articles/on-the-classification-of-infrastructure.html>.
8. Костирко І.Г. Сукупні витрати аграрного виробництва в умовах трансформаційного етапу / І.Г. Костирко, С.В. Тимофіїв // Вісн. Львівського нац. аграр. ун-ту. Економіка АПК. – Львів, 2012. – № 19(1). – С. 365-372.
9. Лопатинський Ю.М. Інституціоналізація транзитивної економіки / Ю.М. Лопатинський // Науч. труды ДонНТУ. Серия: экономическая. – 2006. – Вып. 103-1. – С. 229-232.
10. Малік М.Й. Інститути та інституції у розвитку аграрної сфери економіки / М.Й. Малік, О.Г. Шпикуляк // Економіка АПК. – 2011. – №7. – С. 169-176.
11. Национальная философская энциклопедия [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://terme.ru/dictionary/879/word/sovershenstvo>.
12. Носова С.С. Инфраструктура: определение и специфические признаки [Электронный ресурс] / С.С. Носова // Экономическая теория. – 2008. – Режим доступа : <http://uchebnik-besplatno.com/teoriya-ekonomicheskaya/ekonomicheskaya-teoriya-nosova.html>.
13. Саблук П.Т. Розвиток інституцій удосконалення механізму реформування аграрного сектору економіки / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2010. – №10. – С. 3-10.
14. Уильямсон О.И. Экономические институты капитализма: фирмы, рынки, «отношенческая» контрактация / О.И. Уильямсон. – СПб. : Лениздат, 1996. – 702 с.
15. Якубенко В.Д. Базисні інститути у трансформаційній економіці : моногр. / В.Д. Якубенко. – К. : КНЕУ, 2003. – 252 с.

Стаття надійшла до редакції 12.03.2013 р.

* * *

*В.І. КУРИЛО, доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України, перший проректор
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Про зміст та співвідношення деяких аграрних дефініцій

Постановка проблеми. Одним із чинників об'єктивності економіко-правових, як власне і будь-яких інших наукових досліджень, є уніфікованість та однозначність розуміння термінів, понять і дефініцій, які використовуються в процесі таких. З огляду на зазначене, базові аграрні дефініції є основою наукових розвідок в аграрному секторі економіки, а їх об'єктивно однозначне тлумачення слугує пошуку правильних відповідей на поставлені суспільно-економічним життям питання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Численні представники аграрно-економічної та аграрно-правової радянської, вітчизняної й російської наукових шкіл мають безліч публікацій, в яких використовуються базова аграрна термінологія. Разом із тим серед них донині немає однозначного її розуміння, а тому і тлумачення. Оскільки як

учені-економісти, так і вчені-правознавці мають різні наукові погляди на розуміння змісту деяких аграрних термінів, тому лишається актуальною проблема дослідження їх об'єктивного змісту та співвідношення.

Мета статті – визначення змісту й співвідношення основних понять і дефініцій аграрної науки для забезпечення уніфікації її понятійного апарату на підставі аналізу наукових думок учених-економістів та правознавців щодо розуміння й тлумачення їх змісту з огляду на стратегічну важливість аграрного сектору для вітчизняної економіки.

Виклад основних результатів дослідження. Насамперед з'ясуємо зміст понять «агропромисловий комплекс» та «аграрний сектор економіки», які є узагальнюючими збірними поняттями.

Наприкінці 80-х – початку 90-х років минулого століття народне господарство країни умовно поділялося на «комплекси»: паливно-енергетичний, промисловий, агропромисловий, соціальний, будівельний, транспортний, оборонний. Такий підхід залишився у спадок незалежній Україні, мав місце на початку її становлення й трапляється досить часто і нині. У науковій літературі того часу існує багато тлумачень агропромислового комплексу.

В Економічному словнику агропромислового комплексу зустрічаємо: агропромисловий комплекс – сукупність галузей, організаційно й економічно об'єднаних єдністю мети і завдань щодо розв'язання продовольчої проблеми. Структура агропромислового комплексу охоплює три основні сфери: I – галузі, зайняті виробництвом та постачан-

ням АПК засобів виробництва; II – сільське господарство (центральна ланка); III – галузі по переробці, заготівлі, збереженню і доведенню продукції до споживачів [1, с. 14].

Автори довідника з управління сільськогосподарським виробництвом в умовах АПК агропромисловий комплекс країни визначають як сукупність галузей сільського господарства та галузей по виробництву засобів виробництва для сільського господарства, обслуговуванню, переробці, транспортуванню, збереженню й реалізації сільськогосподарської продукції [2, с. 204].

У загальному вигляді АПК являє собою сукупність галузей, що забезпечує виробництво, переробку, зберігання і доведення до масового споживача продукції, виготовленої із сільськогосподарської сировини, та включає три основні сфери або групи галузей:

перша – галузі, які забезпечують матеріально-технічну основу індустріального розвитку сільського господарства та інших галузей АПК: галузі промисловості, що виробляють засоби виробництва, і галузі виробничо-технічного обслуговування сільського господарства;

друга (базова) – безпосередньо сільськогосподарське виробництво (товаровиробники сільськогосподарської продукції усіх форм власності та господарювання);

третья – галузі, що забезпечують доведення сільськогосподарської продукції до споживача (заготівля, переробка, зберігання, транспортування і реалізація) [3, с. 76].

В юридичній науковій та навчальній літературі нині містяться визначення АПК, схожі за змістом на вищезазначені, які відрізняються лише стилістично, оскільки розглядають АПК через призму правових категорій.

АПК – це складна біо-економічна система, яка являє собою форму інтеграції сільського господарства і споріднених з ним галузей, які займаються матеріально-технічним постачанням, заготівлями сільськогосподарської продукції, її переробкою, зберіганням та доведенням до споживача [4, с. 9].

Юридичний словник-довідник дає таке визначення: агропромисловий комплекс (АПК) України – міжгалузеве утворення, що включає сільське господарство й інші галузі

народного господарства, функціонує на засадах координації, широко розвинених і регульованих нормами права інтеграційних та кооперативних зв'язках. АПК України в широкому розумінні охоплює виробництво засобів виробництва для сільського господарства й тісно пов'язаних із ним галузей, їх матеріально-технічне забезпечення та виробниче обслуговування, а також усі стадії від виробництва до реалізації сільськогосподарської продукції з метою максимального задоволення потреб населення в продуктах харчування, а промисловості – в сировині. Структурно в складі АПК виділяють три основні сфери: 1– виробництво і постачання АПК України засобами виробництва; 2 – сільське, рибне, лісове господарства; 3 – заготівля, зберігання, переробка і доведення готової продукції до споживача [5, с. 11-12].

У словнику аграрно-правових термінів та понять автори визначають АПК (аграрно-промисловий комплекс) як міжгалузеве утворення, яке містить у своєму складі сільськогосподарські й інші галузі держави та функціонує на базі широкого застосування розвинених і урегульованих нормами аграрного права інтеграційних та кооперативних зв'язків, охоплює виробництво сировини для сільськогосподарської й пов'язаних із нею галузей, їхнє матеріально-технічне забезпечення та обслуговування, усі стадії виробництва й реалізації сільськогосподарської продукції та її переробки. До складу АПК входять три типи підприємств: 1) сільського, лісового, рибного й водного господарств; 2) які забезпечують виробництво засобів для сільськогосподарської і пов'язаної з нею діяльності, підприємства агропромислового будівництва; 3) промисловості України, які здійснюють переробку м'ясної, молочної та харчової продукції й які організують елеваторне та складське зберігання результатів сільськогосподарської діяльності [6, с. 7].

У науковій літературі трапляються й інші думки щодо поділу чи класифікації галузей (сфер) АПК. Так, деякі економісти три названі сфери доповнюють четвертою – виробничою і соціальною інфраструктурою (дорожньо-транспортне господарство, зв'язок, інформаційні служби, житлові й культурно-

побутові об'єкти та ін.). Інші дослідники поділяють третю із зазначених сфер на дві: переробні галузі й галузі заготівлі, зберігання, транспортування і реалізації продукції сільськогосподарського походження. Трапляються спроби додати ще одну сферу, під якою розуміється соціальна інфраструктура, що представлена сільськогосподарською наукою та підготовкою кадрів для АПК.

Можна бачити також і надзвичайно спрощене тлумачення, при якому сільське господарство ототожнюється з агропромисловим комплексом [7, с. 315]; деякі автори визначають агропромисловий комплекс України як сектор економіки [8, с. 7].

На законодавчому рівні в Україні відсутнє визначення АПК. Разом із тим у 1997-2000 роках міністерство, яке забезпечувало проведення в життя державної політики у сфері сільського господарства, садівництва, виноградарства, харчової, переробної та виноробної промисловості, називалося Міністерство агропромислового комплексу України (Мінагропром України). Основними завданнями останнього в Положенні було визначено: розроблення пропозицій щодо основних напрямів аграрної політики, реалізація державної політики з питань розвитку сільського господарства, садівництва, виноградарства, харчової, переробної та виноробної промисловості, які визначено як галузі АПК; організація виконання актів законодавства з питань АПК і контроль за їх реалізацією; розроблення та координація виконання загальнодержавних, регіональних програм, поточних планів економічного і соціального розвитку галузей АПК, соціальної сфери села. Крім того, нормативно існують розбіжності у віднесенні до АПК підприємств деяких галузей, які за теоретичними визначеннями до нього відносяться. У наказі Міністерства фінансів України від 20.05.1993 р. № 28 «Про внесення змін до класифікації доходів і видатків Державного та місцевих бюджетів України» [9] до АПК не віднесені підприємства, що виробляють трактори, добрива чи засоби захисту рослин, тобто підприємства першої сфери АПК. У 1995 році Міністерство сільського господарства і продовольства України (Мінсільгосппрод України) своїм листом від 23.02.1995 р.

№ 37-21-1-11/1162 пояснило, що до АПК відносяться підприємства й організації, підпорядковані Мінсільгосппроду, Держхарчопрому, Держкомзему, Держкомводгоспу, Українській академії аграрних наук, Укоопспілці, Укрфітотерапії та новоствореним Мінрибгоспу і Держкомсадвинпрому, які виділились із Мінсільгосппроду України. Мінсільгосппроду України підпорядковані такі підприємства переробної промисловості, як молокозаводи, маслосирзаводи, м'ясо-та птахокомбінати, хлібозаводи, консервні й цукрові заводи та інші підприємства по переробці сільськогосподарської продукції і сировини, які реалізують продукцію підприємствам оптової та роздрібною торгівлі [10].

Такий нормативний підхід разом із науковими поглядами ще раз підтверджує неоднозначність визначення поняття «агропромисловий комплекс» не лише у доктринальному тлумаченні, а навіть і на законодавчому рівні.

Звідси стає очевидним, що понятійний апарат потребував змін та, як наслідок, із 1993 року в нормативних документах словосполучення «аграрний сектор економіки» трапляється досить часто. У 1994-1995 рр. у назвах нормативно-правових актів ще досить активно фігурує «агропромисловий комплекс», але з часом все частіше йдеться про «реформування економічних відносин аграрної сфери, аграрного сектору економіки» поряд із поняттям «аграрна реформа». Всі ці словосполучення водночас вживаються у Концепції Національної програми відродження села на 1995-2005 роки, затвердженій Постановою ВР України 4 лютого 1994 року № 3924 [11]. У назвах нормативно-правових актів останніми роками вже не згадується агропромисловий комплекс, а йдеться про аграрний сектор економіки.

Нагадаємо, що складові АПК у їх понятійному вираженні подані у двох словоформах, які у цьому випадку авторами ототожнюються – це три основні сфери або групи галузей [12, с. 76], тобто поняття «галузь» певною мірою ототожнюється з поняттям «сфера». Разом із тим у контексті категорії «агропромисловий комплекс» виникає науково-теоретичне питання щодо співвідношення понять «аграрна сфера», «аграрний

сектор» і «сільське господарство». На наш погляд, нині наявне змішування цих понять, яке призводить до неточного та/чи неоднозначного розуміння досліджуваних категорій і понять. З огляду на зазначене цей категорійний апарат підлягає глибшому дослідженню з метою усунення їх неоднозначного тлумачення.

Щодо поняття «сільське господарство» доречно акцентувати увагу, що воно традиційно усталене, під яким розуміють одну з головних галузей матеріального виробництва; вирощування сільськогосподарських культур та розведення сільськогосподарських тварин із метою одержання продовольства й сировини для промисловості [13, с. 70; 14, с. 1203].

Слово «аграрний» латинського походження і в перекладі українською мовою дослівно означає «земельний». У вітчизняній економічній літературі аграрні відносини розглядаються не як земельні відносини, а ширше – як економічні відносини [15, с. 4]. Проте таке твердження вчених-економістів, на наш погляд, не зовсім точно відображає увесь спектр перекладу з латини слів, які мають корінь «агго». Сучасне розуміння юристами аграрних правовідносин як правовідносин у сільському господарстві (чи в АПК) має під собою тверду лінгвістичну основу: трапляється такий переклад із латини: «agricola» – селянин, землероб; «agricultura» – землеробство, рільництво, сільське господарство [13, с. 244].

Враховуючи проведений аналіз, можна стверджувати, що агропромисловий комплекс є абстрактним утворенням, яке являє собою сукупність трьох груп галузей економіки держави: галузі, які виробляють машини, добрива й інші засоби виробництва для сільського господарства; саме сільське господарство; галузі, які забезпечують переробку, зберігання і реалізацію сільськогосподарської сировини та виготовленої продукції. Проте практично йдеться про сільське господарство й переробну промисловість, що визначені науковцями як друга та третя сфери АПК. Слід зазначити, що впродовж усього періоду незалежності України відбувалося становлення аграрного сектору економіки, до складу якого належать саме друга

та третя галузі АПК і формулюється визначення поняття аграрного сектору економіки України. На нашу думку, на сучасному етапі економічного розвитку України з огляду на ті кардинальні зміни, які відбулися в державі, доцільно вживати поняття «аграрний сектор економіки» саме в цьому розумінні.

Таким чином, під узагальненими термінами «аграрна сфера» й «аграрний сектор» слід розуміти сільськогосподарську галузь економіки та інші галузі, які забезпечують виробництво будь-яких засобів виробництва сільськогосподарської продукції, її переробку, зберігання і реалізацію. Проте тут виникає логічне питання про співвідношення понять «сфера» та «сектор».

Для відповіді на нього звернемося до тлумачних джерел.

Сектор (пізньолат. sector, від лат. seco – розрізаю, розділяю): 1) чітко виражена складова частина, 2) частина народного господарства, яка має певні економічні й соціальні ознаки [13, с. 201]. Перше із наведених тлумачень наводить і сучасна українська енциклопедія [14, с. 62].

У новітній юридичній літературі також трапляється дефініція «аграрний сектор»: аграрні правовідносини – це вид суспільних відносин, що врегульовані нормами аграрного права і суміжних із ним галузей права в комплексі, які складаються між суб'єктами **в аграрному секторі**, об'єднаними одним інтересом щодо виробництва, переробки та реалізації сільськогосподарської продукції і сировини [16, с. 21]; аграрне право України – це комплексна, інтегрована, спеціалізована галузь права, що регулює комплекс пов'язаних між собою виробничо-господарських, земельних (земля є основним засобом виробництва у сільському господарстві), майнових, трудових та організаційно-управлінських відносин, які складаються в процесі виробництва і перероблення сільськогосподарської продукції **в аграрному секторі** між сільськогосподарськими підприємствами й об'єднаннями, фермерськими і підсобними господарствами, іншими виробниками незалежно від форм власності. А також між ними та працівниками цих господарств [17, с. 11].

Сфера (від грец. – куля): 1) межі дії, поширення будь-чого (напр. сфера впливу), 2) суспільне оточення, середовище, обстановка [14, с. 1306]. Щодо терміна «сфера» читаємо: ще одним видом аграрних відносин є відносини соціального розвитку села. До *соціальної сфери села* належать об'єкти: сфери житлово-комунального господарства, включаючи благоустрій сільських територій; побутового обслуговування; охорони здоров'я; фізичної культури; народної освіти; культури й мистецтва [18, с. 52].

Висновки. Синтезуючи тлумачення термінів «сфера» і «сектор» та наукові погляди щодо цих дефініцій, на наш погляд, доречно запропонувати їхнє співвідношення як цілого й часткового, оскільки за змістовим навантаженням поняття «сфера» є ширшим за поняття «сектор». Накладаючи на ці терміни інші, які конкретизують поняття щодо економічної галузі, можна дійти висновку про таке:

– аграрний сектор економіки України як вужче поняття можна визначити як сектор економіки держави, який охоплює всі суб'єкти господарської діяльності незалежно від форми власності та організаційно-правової форми, які виробляють сільськогосподарську продукцію і продукти її первинної переробки, та пов'язані з ними обслуговуючі підприємства, а також організації, що здійснюють розробку й реалізацію державної аграрної політики;

– аграрна сфера як ширше поняття можна визначити як аграрний сектор економіки держави у взаємозв'язку із соціальною інфраструктурою сільської місцевості.

До такого тлумачення нас спонукав той факт, що галузь економіки у «чистому вигляді» як виробнича галузь не включає в себе соціальну інфраструктуру. Проте між аграрним сектором економіки і соціальною інфраструктурою сільської місцевості є спільні визначальні ознаки, якими, насамперед, є:

- спільність території (як просторовий базис сільськогосподарського виробництва та проживання сільських мешканців);

- єдність населення (сільські мешканці, як правило, зайняті у сільськогосподарському виробництві);

- спільність соціально-трудових інтересів сільського населення, оскільки вони безпосередньо заінтересовані у розвитку й сільськогосподарського виробництва, і соціальної інфраструктури сільської місцевості.

Враховуючи виділені нами ознаки вважаємо, що поняття «аграрна сфера» є всеохоплюючим для сільської місцевості та включає усі процеси людської життєдіяльності у сільській місцевості: як аграрно-виробничу, так і соціальну в усій широті її прояву.

Підсумовуючи дослідження понять «сільське господарство», «аграрний сектор економіки» й «аграрна сфера» та їхнє співвідношення, доходимо висновку, що первинним поняттям є сільське господарство, яке розширюється за рахунок обслуговуючих і переробних галузей до аграрного сектору економіки, який у сукупності із соціальною інфраструктурою сільської місцевості становить аграрну сферу. Подальші дослідження економіко-правових явищ та процесів в аграрній сфері, на наш погляд, досить виправдано проводити саме через призму такої тріади.

Список використаних джерел

1. Экономический словарь агропромышленного комплекса / Сост. А.В. Крисальный; под ред. чл.-корр. ВАСХНИЛ, д.э.н. А.А. Сторожака. – К.: Урожай, 1986. – 336 с.
2. Довідник з управління сільськогосподарським виробництвом в умовах АПК / [Л.Д. Залевський, Й.С. Завадський, М.О. Кононов та ін.]; за ред. Л.Д. Залевського. – 2-ге вид., переробл. і доповн. – К.: Урожай, 1987. – 240 с.
3. Мостовий Г.І. Щодо визначення механізмів державного управління агропромисловим комплексом регіону / Г.І. Мостовий // Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр. – Х., 1998. – Вип. 2. – С. 75–90.
4. Агропромисловий комплекс: правові питання / [В.І. Семчик, П.Ф. Кулинич, О.О. Погрібний, В.О. Олійник]; за ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: Урожай, 1992. – 192 с.
5. Юридичний словник-довідник / Кол. авт.; за ред. Ю.С. Шемшученка. – К.: Феміна, 1996. – 696 с.
6. Словник аграрно-правових термінів і понять: навч. вид. / уклад. О.М. Браніцький, С.І. Марченко, В.В. Шуляк. – К.: НАУ, 2002. – 72 с.
7. Адміністративне право України [підруч. для юрид. вузів і фак. / Ю.П. Битяк, В.В. Богущкий, В.М. Гаращук та ін.]; за ред. Ю.П. Битяка. – Х.: Право, 2001. – 528 с.
8. Володін С.А. Інноваційний розвиток аграрної науки: моногр. / С.А. Володін. – К.: МАУП, 2006. – 400 с.

9. Про внесення змін до класифікації доходів і видатків Державного та місцевих бюджетів України: наказ Міністерства фінансів України від 20 трав. 1993 р. № 28. – К.: Електронна правова система «Право». Версія ПРОФ. Берез. 2013.
10. Про склад агропромислового комплексу: Лист Міністерства сільського господарства і продовольства України від 23.02.1995 р. № 37–21–11/1162 // Архів Міністерства аграрної політики України, 2006.
11. Концепція Національної програми відродження села на 1995–2005 роки: затверджена Постановою ВР України від 4 лют. 1994 р., № 3924. – К.: Електронна правова система «Право». Версія ПРОФ. Берез. 2013.
12. Мостовий Г.І. Щодо визначення механізмів державного управління агропромисловим комплексом регіону / Г.І. Мостовий // Актуальні проблеми державного управління: зб. наук. пр – Х., 1998. – Вип. 2. – С. 75–90.
13. Гриценко С.П. Латинська мова й основи римського права: навч. посіб. / С.П. Гриценко. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 336 с.
14. Современная украинская энциклопедия. Т. 13. – Харьков: Книжный клуб „Клуб семейного досуга”, 2005. – 1294 с.
15. Майовець Є.Й. Теорія аграрних відносин: навч. посіб. / Є.Й. Майовець. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 276 с.
16. Аграрне право України: підруч. / [З.П. Білошкурська, С.І. Бурлака, О.М. Браніцький, І.В. Гиренко, О.П. Світличний]; за заг. ред. В.І. Курила. – Умань: Видавничо-поліграфічний центр «Візаві» (видавець «Сочінський»), 2011. – 494 с.
17. Аграрне право: підруч. для студ. вищ. навч. закл. / [В.П. Жушман, В.М. Корнієнко, Г.С. Корнієнко та ін.]; за ред. В.П. Жушмана та А.М. Статівки. – Х.: Право, 2010. – 296 с.
18. Аграрне право України: підруч. / [В.М. Єрмоленко, О.В. Гафурова, М.В. Гребенюк та ін.]; за заг. ред. В.М. Єрмоленка. – К: Інтерком Інтер, 2010. – 608 с.
19. Agribusiness law: Market, Regulation, Taxation and environment // Coord. R. Buranello, A.R. Passos de Souza, E. Perin Junior. Editor-in-Chief V. Vieira. Translated by C. Rostworowski da Costa. – Quartier Latin, Sao Paulo, 2010. – 1106 p.
20. Mandelker D. R. Environmental and land controls legislation / D. R. Mandelker. – N.Y., 1976.
21. Coughlin K., Keene I. National agricultural lands study: The protection of farmland / K. Coughlin, I. Keene / A reference guidebook for state and local governments. – Wash (DC), 1981. – P. 96.
22. Seetharaman Koushik. Genetic Engineering and agronomic crops: What are the issues [Електронний ресурс] / Koushik Seetharaman // Department of food science, The Pennsylvania State University USA. – Режим доступу : http://biotech.cas.psu.edu/article/gmo_crops_1.htm.

Стаття надійшла до редакції 23.12.2013 р.

* * *

Новини АПК

Аграрії активно накопичують необхідні засоби захисту рослин

На сьогодні аграрії обробили близько 1 млн га під озиминою від гризунів. Загалом сільгоспвиробникам знадобиться близько 30 тис. т засобів захисту рослин для проведення комплексу весняно-польових робіт. А через сприятливі погодні умови для перезимівлі шкідників і хвороб аграрії вже дбають про необхідні засоби захисту рослин. Про це повідомив директор Департаменту землеробства Міністерства аграрної політики та продовольства України Олександр Демидов.

«Враховуючи сприятливі погодні умови для перезимівлі шкідників і хвороб, аграрії вже активно накопичують засоби захисту рослин. Їх необхідно буде активно використовувати під час проведення комплексу весняно-польових робіт. Це допоможе ефективно захистити озимі від хвороб і шкідників. Проте вже на сьогодні аграрії встигли обробити близько 1 млн га посівів проти мишоподібних гризунів», – повідомив фахівець.

Олександр Демидов також зазначив, що за прогнозами синоптиків поступове зниження температури та поява снігового покриву забезпечить надійну перезимівлю озимини. Нагадаємо, що озимі культури посіяні на площі 7,8 млн га. Загалом же зерновий клин під урожай цього року становитиме 16,4 млн га.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 338.439.5: 504 (100)

*В.І. АРТИШ, кандидат економічних наук, доцент
Національний університет біоресурсів і природокористування України*

Виробництво органічної продукції в країнах Європейського Союзу

Постановка проблеми. Виробництвом органічної сільськогосподарської продукції займаються майже всі країни світу. Частка господарств, що постачають таку продукцію, постійно зростає. Характерним показником розвитку органічного сільського господарства є розміри органічних площ під сільськогосподарськими культурами. Європа (близько 90% припадає на Європейський Союз) займає друге місце в світі під органічним землеробством після Австралії. В ЄС розвиток органічного землеробства стимулюється через розвинену інфраструктуру, а виробники та споживачі високо оцінюють переваги органічного сільського господарства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями розвитку органічної продукції займаються вітчизняні та зарубіжні науковці. Серед українських учених цю проблему порушують у своїх працях В. Андрійчук [1], Н. Бородачева [2], Є. Милованов [3], В. Шлапак [4] й ін. Серед іноземних науковців пошуком вирішення питань виробництва органічної продукції займаються Б. Сільвандер [5], Г. Добиш [6], К. Хольгер [7] та ін.

Мета статті – дослідження сучасного стану органічної продукції Європейського Союзу, аналіз ринку й визначення пріоритетних напрямів його розвитку.

Виклад основних результатів дослідження. За даними міжнародної організації ІФОАМ, інтенсивний розвиток органічного землеробства в Європі розпочався у 90-ті роки ХХ ст. Лідерами за темпами зростання площі під органічним землеробством були Угорщина, Великобританія, Чехія та Порту-

галія. Останніми роками швидко розвивається органічне виробництво в таких країнах, як Данія, Німеччина, Фінляндія, Швеція й ін. (табл.). Пов'язано це, насамперед, із державною підтримкою господарств через субсидії. Результатом такої державної допомоги є збільшення частки натуральних продуктів харчування на ринку в середньому до 5-10% [3]. При цьому найвищий показник належить Австрії, населення якої споживає органічні овочі та молочну продукцію. В Німеччині, Італії, країнах Скандинавії головною метою ринкових відносин є розширення асортиментної групи товарів і поліпшення каналів збуту. Країни Південної, Центральної та Східної Європи займають переважно позиції, орієнтовані на експорт.

Основне завдання виробництва органічної продукції полягає у створенні регіональних ринків та оптимальному використанні інформації засобами масових комунікацій щодо формування потреби пересічного споживача у високоякісній і натуральній їжі. Найпоширенішим є використання таких каналів реалізації, як супермаркети, що уможливує охопити всі верстви населення та збільшити обсяги продажу. Хоча в більшості країн відбувається реалізація безпосередньо у фермерських господарствах і спеціалізованих магазинах. Наприклад, в Австрії, Данії, Великобританії основна частина органічної продукції (до 70-80%) реалізується через супермаркети, в яких цінова надбавка становить до 30% та більше [7]. Населення висуває високі вимоги щодо зовнішнього вигляду товарної продукції та її якості. У багатьох країнах ЄС добре зарекомендували себе продажі свіжої продукції з доставкою

додому. Основними каналами збуту в Італії, Франції, Німеччині та Нідерландах є спеці-

алізовані магазини, частка яких в обсягах продажу становить 35-40%.

Органічне землеробство в основних країнах ЄС за 2010 рік

Країна	Площа земель під органічним виробництвом		Кількість „органічних” господарств
	га	%	
Італія	1 150 253	9,05	45 231
Іспанія	988 323	3,93	18 226
Німеччина	865 336	5,11	18 703
Великобританія	660 200	4,15	5 506
Франція	557 133	1,88	11 978
Австрія	372 026	13,36	19 997
Швеція	248 104	7,96	3 028
Фінляндія	148 760	6,49	4 406
Данія	145 393	5,46	2 835
Швейцарія	116 641	11,00	6 199

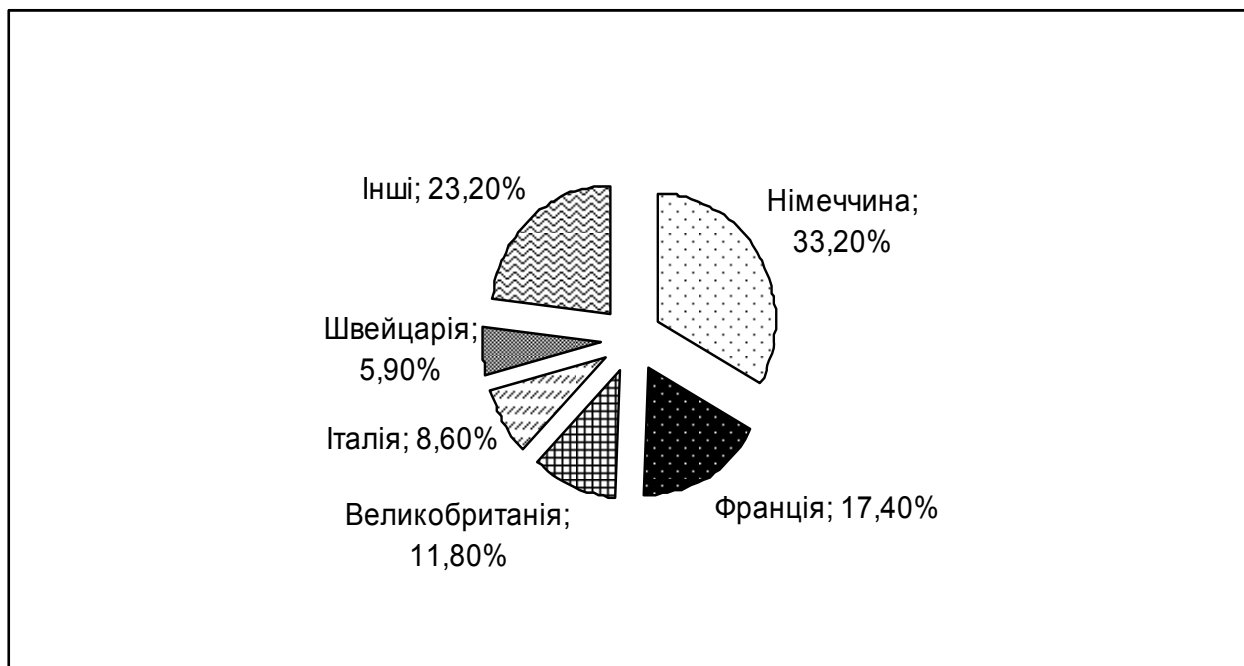
Джерело: Дані Міжнародної організації IFOAM.

Так, у 2010 році ринок органічної продукції ЄС оцінюють майже в 20 млрд євро, а це приблизно на 5% більше порівняно з показниками 2009 року.

Найбільший ринок органічних продуктів серед Європейських країн зосереджений у

Німеччині (оборот близько 6 млн євро), далі йдуть Франція (понад 3 млн євро) і Великобританія (понад 2 млн євро).

На рисунку 1 наведено питому вагу окремих країн у загальному товарообороті.

Рис. 1. Частка продажів органічної продукції окремих країн у загальному товарообороті ЄС, %

Джерело: Organic Agriculture and Food Security // Інтернет - ресурс: www.ifoam.org)

Єдина торговельна політика країн ЄС, у тому числі аграрна, регулює процеси експорту й імпорту. Згідно з основними її положеннями щодо тарифного регулювання торгівлі органічною продукцією застосовуються переважно пільгові тарифи. Таким чином ЄС стимулює торговельні відносини із слаборозвинутими країнами світу. Для захисту споживачів від псевдонатуральних продуктів, а

господарств-виробників від недобросовісної конкуренції, було прийнято Постанови 2092/91 та 1804/99, згідно з якими встановлено вимоги щодо маркування органічної продукції рослинного й тваринного походження. Виробництво товару за умови відповідності вимогам щодо технології вирощування, переробки, реалізації та імпорту, визначається як “organic”, або “ecologic” [5].

У різних країнах існують деякі термінологічні відмінності при визначенні поняття екологічно чистої продукції, які часто призводять до виникнення непорозумінь. Наприклад, термін „органічне землеробство” (Organic Farming) офіційно прийнятий в англomовних країнах Європейського Союзу і Сполучених Штатах Америки. Еквівалентним терміном у Франції, Італії, Португалії та країнах Бенілюксу є „біологічне землеробство” (Biologic Farming), а в Данії, Німеччині й іспаномовних країнах – „екологічне землеробство” (Ecolologic Farming).

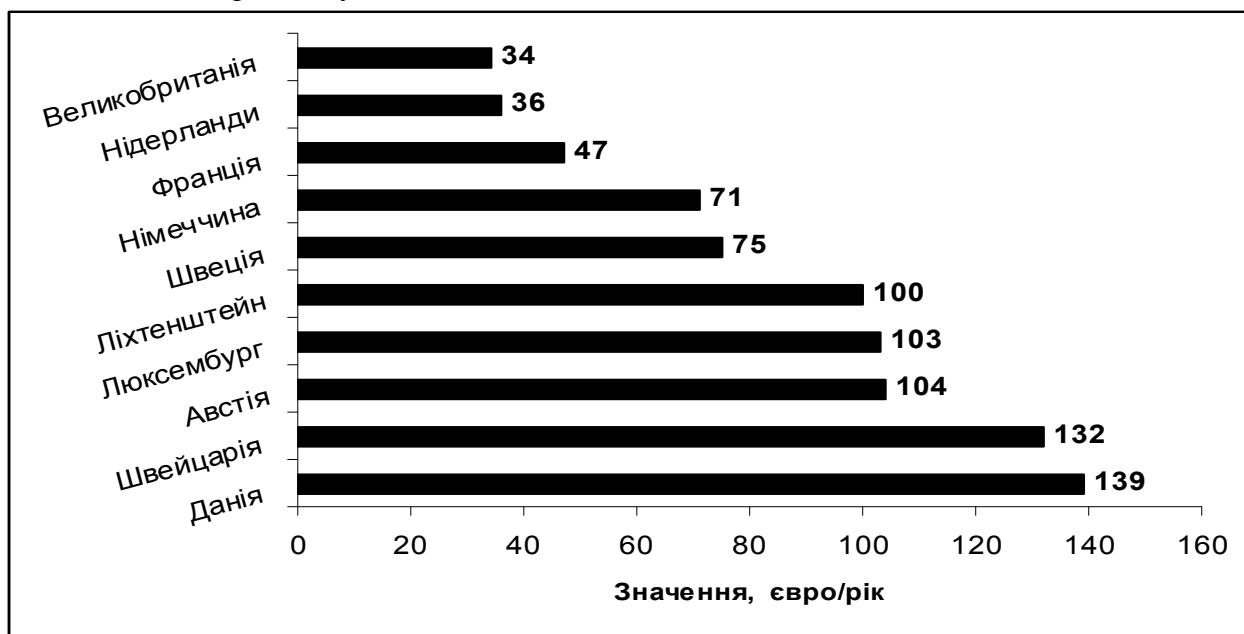
Кожна країна несе відповідальність за наявність документів щодо органічного ведення господарства та якості інспекційних заходів. Імпортна політика країн ЄС має велике значення для розвитку світового сільсь-

кого господарства, звичайно, за виконання певних вимог.

По-перше, в таких країнах повинні діяти законодавство про органічне сільське господарство і система контролю. Необхідно подавати сертифікат відповідності щодо технології виробництва, функціонування інспекцій обов'язково перевіряється експертами ЄС.

По-друге, через процедуру одержання ліцензій. Органи сертифікації допомагають експортерам та імпортерам зібрати необхідні для цього документи, вимоги до яких у різних країнах ЄС неоднакові, але вони відповідають певним принципам.

Проаналізувавши виробництво органічної продукції й частку ринку, яку вона займає, розглянемо її споживання (рис. 2).

Рис. 2. Країни Європи з найвищим рівнем споживання, євро/рік

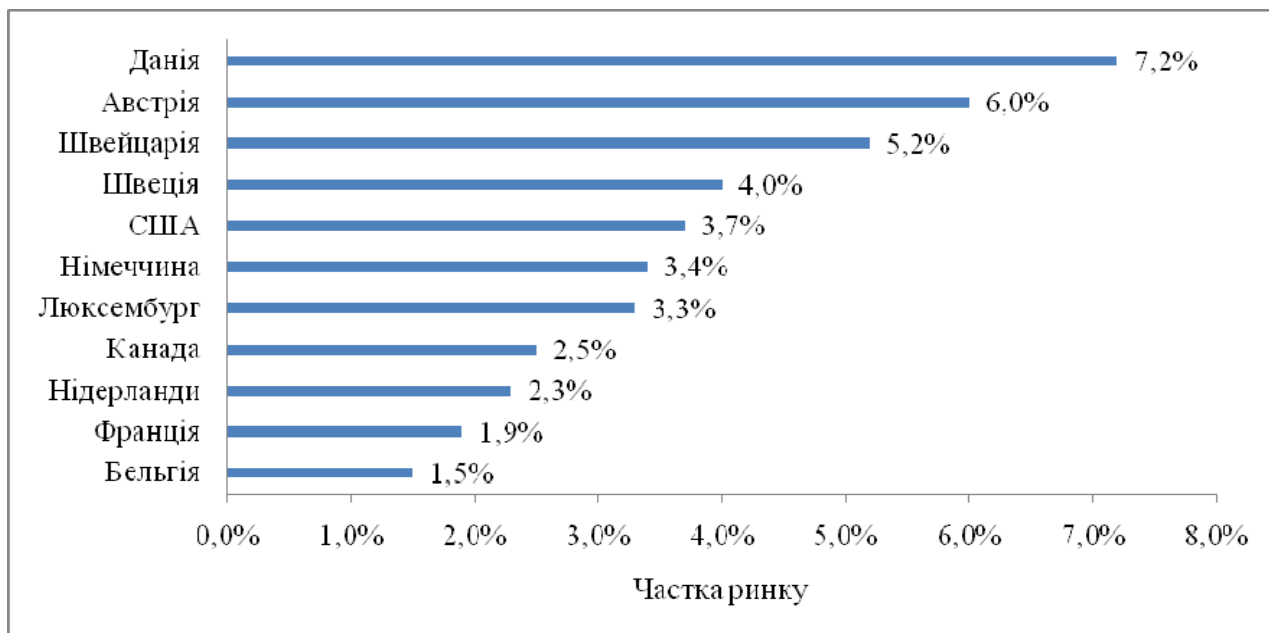
Джерело: Organic Agriculture and Food Security // Інтернет - ресурс: www.ifoam.org.

Серед країн Європи лідером щодо споживання органічних продуктів на душу населення, а також світовим лідером є Данія, кожний житель якої в середньому витрачає на них 139 євро на рік. До неї наближається Швейцарія із сумою в 132 євро на рік. Даний показник у більшості країн ЄС становить 30-70 євро на рік і має тенденцію до швидкого зростання.

Слід зазначити, що ринок Європи є другим за часткою ринку в світі. Річний оборот становить 28 млрд дол. США, або практично

половину від світового обороту. Важливо відзначити, що цей регіон надає важливе значення органічній продукції. Саме тому країни-представниці Європи мають найвищу частку ринку у виробництві органічної продукції [8].

У 2010 році лідером із продажу органічної продукції серед країн світу стала Данія, частка ринку органічної продукції тут становила 7,2%. На другому місці Австрія – 6%, за нею слідує Швейцарія – 5,2% (рис.3).

Рис. 3. Продаж органічної продукції в світі за 2010 рік

Джерело: FiBL & IFOAM Survey 2011.

Висновки. На нинішній час частка органічної продукції на світовому ринку продуктів харчування становить 2%, а на ринку в межах Євросоюзу – 15%. При цьому найбільший попит на таку продукцію простежується у Німеччині, Італії та Франції. А Швейцарія посідає перше місце в Європі за споживанням органічної продукції на душу населення. За прогнозами експертів об-

сяги світового ринку органічних продуктів харчування можуть у 2020 р. становити 200-250 млрд дол. США.

Однак подальшого розвитку в цій сфері потребують питання переходу та практичного запровадження виробництва органічної продукції в країнах, які не входять до Європейського Союзу.

Список використаних джерел

1. Андрійчук В. І. Економіка аграрних підприємств: підруч. / В. І. Андрійчук. – 2-ге вид., доповн. та переробл. – К.: КНЕУ, 2002. – 624 с.
2. Бородачева Н. Спрос и предложение на рынке органических продуктов / Н. Бородачева // Агроперспектива. – 2004. – №9. – С.59-61.
3. Милованов Є. В. Органічне сільське господарство: перспективи для України / Є.В. Милованов // Посібник українського хлібороба. – 2009. – С. 257-260.
4. Шлапак В.О. Про вирощування екологічно чистої продукції в Україні [Електронний ресурс] / В.О. Шлапак. – Доступний з: <http://www.lol.org.ua>.
5. Sylvander B. and N.H.Kristensen. Organic Marketing Initiatives in Europe. Organic Marketing Initiatives and Rural Development., School of Management and Business, University of Wales, Aberystwyth, UK, 2005.
6. Добыш Г. Норвежские заметки / Г. Добыш, С. Гранде // Белорусское сельское хозяйство. – 2003. – № 9. – С. 40-42.
7. Kirchmann Holger. Organic Crop Production: Ambitions and Limitations / Springer, 2009. – 244 p.
8. Інтернет-ресурс: www.fibl.org

Стаття надійшла до редакції 26.11.2013 р.

* * *

*О.І. ПАВЛОВ, доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри економіки промисловості
Одеська національна академія харчових технологій*

Агропродовольча сфера України як об'єкт національної безпеки

Постановка проблеми. Збалансований та безпечний розвиток агропродовольчої сфери є одним із пріоритетних напрямів державної стратегії України як хліборобської країни, яка за своїми запасами сільськогосподарських земель належить до найбагатших держав світу. Разом із тим реальна ситуація з агровиробництвом і станом агропродовольчої сфери в цілому є такою, що зумовлює їх розгляд у контексті безпечного розвитку й потребує створення умов для динамічного розвитку агропродовольчої сфери як складної природної та соціально-економічної системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Перші комплексні наукові дослідження продовольчої безпеки держави як складової національної безпеки з'явилися на початку 2000-х років. Теоретичні та методологічні засади продовольчої безпеки досліджено у

фундаментальній праці О. Гойчук [3]. Із часом побачили світ публікації, які були присвячені забезпеченню продовольчої безпеки соціально-просторових утворень [13], питанням сталого й безпечного розвитку агропродовольчої сфери в умовах глобалізаційних викликів [11]. Активізації наукових пошуків у зазначеному напрямі сприяло визначення Продовольчою і сільськогосподарською організацією ООН (ФАО) та Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВОЗО) продовольчої безпеки як наявності в усіх громадян постійного доступу до достатньої кількості безпечних і поживних продуктів харчування, що забезпечують здорове й активне життя та відповідно до прийнятих фізіологічних норм, за рахунок власного виробництва і необхідного імпорту щодо тих продуктів, для виробництва яких немає внутрішніх умов [19; 16]. Свою позитивну роль у цьому відіграли й оцінки західних експертів, згідно з якими для розв'язання світової продовольчої проблеми необхідно, щоб темпи зростання споживання в 1,3–1,5 рази випереджали темпи приросту населення [18]. У зв'язку з цим значної наукової актуальності набуло питання прийняття універсальної системи індикаторів стану продовольчої безпеки. Так, у США вона включає: продовольчу маркетингову систему; індекси споживчих цін і витрат на продовольства; індикатори ринку продовольства [17]. З огляду на викладене агропродовольча сфера постає як об'єкт національної безпеки.

Мета статті – обґрунтувати наукову й практичну актуальність розгляду агропродовольчої сфери як об'єкта національної

безпеки. Відповідно до мети сформульовано такі завдання дослідження:

визначити структуру, функції та роль агропродовольчої сфери у забезпеченні життєво важливих інтересів держави;

на основі аналізу сучасного стану агропродовольчої сфери довести напрями її забезпечення від реальних і потенційних загроз;

розкрити функції суб'єктів національної безпеки у забезпеченні безпечного розвитку агропродовольчої сфери.

Виклад основних результатів дослідження. Агропродовольча сфера – це сполучений сільсько-міський простір, у межах якого за допомогою людської праці з використанням природних, матеріальних, інформаційних, фінансових ресурсів та сучасних техніки й технологій відбувається пристосування природного комплексу до суспільних потреб, його певне перетворення. Щоб цей процес відбувався динамічно, результативно і на постійній основі, необхідно підтримувати в належному стані природне та соціальне середовище. Такий збалансований, узгоджений і гармонійний розвиток агропродовольчої сфери можливий лише на засадах комплексного підходу й спорідненості її виробничої, соціальної та природної складових.

Отже, агропродовольча сфера, що забезпечує безпеку держави за її кількома видами, щоб реалізувати потенційні переваги у світовій конкуренції щодо розв'язання глобальних продовольчої, екологічної, енергетичної проблем і тим самим посилити економічний потенціал та могутність власної держави, сама потребує забезпечення від загроз.

У цьому сенсі цілком слушно поставити запитання: який зміст слід вкладати в понятійний конструкт «агропродовольча сфера як об'єкт національної безпеки»? З цією метою звернемося до законодавства України, інших держав, в якому міститься визначення поняття «національна безпека», її складових, об'єктів цього виду безпеки та її предметного поля. Так, Законом України «Про основи національної безпеки України» національна безпека визначається як захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства й держави, за якої

забезпечується сталий розвиток суспільства, своєчасне виявлення, запобігання та нейтралізація реальних і потенційних загроз національним інтересам у числі інших, у сферах промисловості й сільського господарства, земельних і водних ресурсів, захисту екології та навколишнього природного середовища [9].

До загроз національним інтересам і національній безпеці, зокрема, віднесено: в економічній сфері – критичний стан основних виробничих фондів в АПК, нераціональна структура експорту з переважно ресурсним характером, критичний стан продовольчого забезпечення населення; в екологічній сфері – значне антропогенне порушення й техногенна перевантаженість території України, необґрунтоване використання генетично змінених рослин, організмів, речовин та похідних продуктів [9]. Тобто, мова йде про предметне поле загроз, яке є цілком адекватним структурі агропродовольчої сфери. Проте поза увагою законодавця залишилися загрози національній безпеці у соціальній сфері, що проявляються у незадовільній демографічній ситуації, деградації сільської поселенської мережі, занепаді інфраструктури, погіршенні рівня й якості життя населення, що в кінцевому рахунку веде до втрати соціального контролю над сільською територіальною підсистемою суспільства, знищення генофонду нації.

З огляду на масштабність, вагу об'єктів безпеки – людини і громадянина, суспільства, держави національна безпека постає як інтегрований вид безпеки. У схемі забезпечення національної безпеки «інтереси – загрози – захист» основоположну роль відіграють інтереси, а сполучну – загрози. Від точного визначення перших залежать зміст, напрями, спрямованість стратегії національної безпеки, завдання суб'єктів безпеки, а від других – побудова ефективної системи забезпечення безпеки. Як приклад системного розгляду національних інтересів та загроз національній безпеці можна навести законодавство Республіки Казахстан. Зокрема, національні інтереси в ньому визначаються як сукупність політичних, економічних, соціальних й інших потреб, від реалізації яких залежить здатність держави за-

безпечувати захист конституційних прав людини і громадянина, цінностей казахстанського суспільства, основоположних інститутів держави [5]. Таким чином, наголошується на місії держави як суб'єкта національної безпеки у відношенні до громадян та суспільства в цілому. Балансом патерналізму є виокремлення такого виду безпеки, як суспільна безпека й віднесення до об'єктів національної безпеки матеріальних і духовних цінностей суспільства [5].

В цьому контексті зазначимо, що прийшов час для визнання агропродовольчої сфери як суспільної цінності української нації, що потребує захисту цієї сфери. Проблема її захисту набуває загальнодержавного значення, враховуючи характер загроз, які мають тенденцію до зростання у її виробничій, природній та соціальній складових.

Передусім не забезпечується розширене відтворення сільськогосподарського виробництва, яке є основою агропродовольчої сфери. Внаслідок незбалансованості міжгалузевих економічних відносин сільське господарство знаходиться на межі простого відтворення. Одним із шляхів розв'язання цієї проблеми є дотримання певних пропорцій розподілу й перерозподілу ресурсів і готової продукції. За розрахунками М. Руденка, обсяг сільськогосподарської продукції, виробленої протягом року, має бути розподілений таким чином: 2/5 (у вигляді соломи та трави) – для вигодовування тварин (1/5) і удобрення землі органікою (1/5), а 3/5 (у вигляді зерна) – для споживання виробниками цієї продукції (1/5) та робітниками промисловості (1/5), а також для задоволення потреб держави [10, с. 502].

Перешкодою динамічному й збалансованому розвитку сільського господарства є посилення внутрішньогалузевих диспропорцій. Віддаючи перевагу виробництву високоприбуткових та експортоорієнтованих рослинницьких культур і продукції промислового птахівництва, вітчизняні товаровиробники не приділяють достатньої уваги виробництву тваринницької продукції, за рахунок якої забезпечується повсякденний попит місцевого населення.

Певну загрозу національній безпеці створює зростання частки сировинної складової

експортованої сільськогосподарської продукції.

Деформується організаційна структура сільського господарства. Капіталізація сільськогосподарських земель, холдинізація галузі спричиняють надконцентрацію землекористування, монополізацію прав оренди землі та монополізацію збуту продовольчих товарів. При нерозвиненості виробничої й збутової кооперації по суті це веде якщо не до знищення, то натуралізації господарств населення.

Загрозливого характеру набуває тенденція регіональної диференціації душевого виробництва сільськогосподарської продукції, яка досягає майже п'ятикратної різниці між його максимальним і мінімальним значенням [1, с. 197]. Навіть у межах одного регіону спостерігається суттєва різниця за цим показником.

Помітною, й із часом все виразнішою є тенденція концентрації агропродовольчого виробництва у передмісті, яка відбувається на фоні зменшення його обсягів у периферійних районах, що веде до стиснення сільського простору та поступової деградації.

Усі ці негативні процеси посилюються внаслідок послаблення уваги держави до аграрного сектору економіки, про що показують значні диспропорції між часткою валової доданої вартості, яку забезпечує сільське господарство (9,6%), і бюджетним фінансуванням сільськогосподарської галузі (2%).

У 2011 році сільськогосподарські підприємства одержали 4,3 млрд грн державної підтримки, у тому числі 3,6 млрд грн за рахунок відшкодування податку на додану вартість та 0,7 млрд грн за рахунок бюджетної дотації. Із розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь ця підтримка становила 118 грн, тоді як у Польщі вона сягала 155 дол. США. У кризовий період майже вдвічі зменшилося забезпечення аграрного сектору кредитними ресурсами. При цьому частка прибуткових сільськогосподарських підприємств останніми роками не перевищує 70%. Частка фіксованого сільськогосподарського податку в загальних податкових надходженнях від АПК знизилася з 4,2% у 2008 році до 2,5% в 2011-му, внаслідок

док чого потерпають місцеві бюджети [12, с. 4, 7, 73, 79–81].

Виконання агропродовольчої сферою її ключової функції – гарантування продовольчої безпеки й економічної незалежності держави – потребує розв’язання проблеми, пов’язаної з подоланням, з одного боку, цінової диспропорції на засоби виробництва для сільського господарства і сільськогосподарську сировину, та встановлення адекватних пропорцій витрат на виробництво продукції сільського господарства і витрат, що несуть харчова промисловість та торгівля, – з іншого.

Із метою послаблення уразливості агропродовольчої сфери та її забезпечення від загроз економіко-екологічного характеру доцільно оптимізувати структуру посівних площ за рахунок зменшення частки технічних культур, що виснажують ґрунти, подолати деіндустріалізацію сільського господарства, розвивати органічне землеробство, відродити тваринницьку галузь. Не менш актуальною є проблема оновлення основних виробничих фондів підприємств харчової промисловості, впровадження в них новітніх технологій.

Однією з найбільших загроз здоров’ю і життю людини є неякісна харчова продукція. Безпечність харчового продукту, згідно із законодавством України, це такий його стан, що є результатом діяльності з виробництва та обігу, яка здійснюється з дотриманням вимог, встановлених санітарними заходами та/або технічними регламентами, і забезпечує впевненість у тому, що харчовий продукт не завдає шкоди здоров’ю людини (споживача), якщо він спожитий за призначенням [8]. Проте цим вимогам поки ще не відповідає уся харчова продукція. Так, за результатами вибіркової перевірки, проведеної компетентними державними органами у 2011 році, було забраковано й знято з реалізації 32,3% продовольчих товарів [14].

Негативно позначається на розвитку агропродовольчої сфери орієнтація виключно на сільськогосподарську галузь тільки через те, що вона є сировинною базою харчової промисловості. Разом із тим землі в межах цієї сфери мають використовуватися не тільки завдяки природній властивості ґрун-

тів (родючості). Вони органічно взаємодіють з іншими природними компонентами (водами, лісами, атмосферним повітрям, кліматичними умовами тощо), створюючи умови для здійснення природоохоронної та оздоровчо-рекреаційної діяльності.

Найбільш уразливою, з погляду безпеки, є соціальна складова агропродовольчої сфери, стан якої слід визнати незадовільним. Рівень зайнятості сільського населення за 2000–2011 роки знизився на 22,7%, а рівень оплати праці в сільському господарстві майже на 30% нижчий за середній по економіці країни. За межею бідності знаходиться 15,9% сільських домогосподарств, у 45,9% від загальної чисельності сільського населення сукупні витрати у 2011 році не перевищували рівень прожиткового мінімуму. У цьому ж році чисельність померлих перевищувала народжених на 79,9 тис. осіб. Поселенська мережа за 2000–2011 роки втратила 289 населених пунктів. Як наслідок, третина сіл знаходяться за межею самовідтворення [12, с. 6, 112, 113].

Така ситуація значною мірою пояснюється недооцінкою з боку держави значення соціальної складової як важливого чинника безпечного розвитку агропродовольчої сфери. Про це доводить передчасна децентралізація управління даною галуззю, послаблення соціальної функції держави взагалі. За збігом обставин одночасно відбулося скорочення державних інвестицій, руйнація старого механізму інвестування соціальної інфраструктури села за рахунок коштів сільськогосподарських виробників, передача об’єктів соціального призначення на баланс органів місцевого самоврядування, фінансова спроможність яких вкрай низька. Проте існують вимоги Уругвайського раунду ГАТТ і Правила СОТ, якими передбачена державна підтримка за принципом «зеленого кошика», тобто невиробничої сфери.

Треба мати на увазі, що агропродовольча сфера є складним цілісним об’єктом, ослаблення одного із структурних елементів якого дестабілізує систему в цілому. Тому для забезпечення безпеки агропродовольчої сфери вкрай важливо постійно здійснювати моніторинг демографічної ситуації на селі, тим більше, що в кожному восьмому адміністрати-

вному районі України густота населення є меншою ніж 10 осіб на 1 км² [1, с. 202].

Відтак, із занепадом соціального середовища унеможлиблюється будь-яка діяльність у межах сільського простору й головне – втрачається контроль над територією, що загрожує територіальній цілісності та суверенності держави.

Крім перелічених загроз національній безпеці, які знаходять свій прояв у функціонуванні агропродовольчої сфери, окремо слід сказати про тіньові процеси, що останніми роками посилюються у фінансово-економічних і земельних відносинах. З огляду на їхній деструктивний характер та неконтрольованість державою і суспільством, а також таких, що проявляються не тільки у сфері виробництва, а й у розподілі, обміні та споживанні матеріальних благ і послуг, є усі підстави визначити ці процеси як тіньову економіку. Найбільш типовими її ознаками є: поширення так званої «неформальної» господарської діяльності (первинна переробка й реалізація сільськогосподарської продукції, будівництво, сервіс, торгівля); свідоме спотворення статистичної інформації, звітної документації; лобіювання посадовими особами інтересів великого капіталу в одержанні фінансової підтримки з боку держави та пільгових банківських кредитів; подвійний характер виробничої діяльності в господарствах населення; незаконні операції з переводом сільськогосподарських земель у землі населених пунктів із метою їх подальшого використання під житлову забудову, розміщення господарських об'єктів, інфраструктури; рейдерство тощо. Інкорпорація цього тіньового сектора економіки в агропродовольчу сферу за умови бездіяльності держави завдає їй значних збитків і сприяє посиленню корумпованості.

В умовах інтенсифікації та концентрації агропродовольчого виробництва, спрямованих на забезпечення економічного зростання й прибутковості, посилюється деградація природного середовища, загострюються проблеми, пов'язані з екологічною безпекою виробничого процесу.

Світова практика агропродовольчого господарювання доводить про надання пріоритету його екологізації. Передусім це стосу-

ється сільськогосподарського виробництва, яке є ресурсомістким та екологічно небезпечним. Намагання вітчизняних товаровиробників компенсувати втрати поживних речовин шляхом хімізації ведуть до забруднення земель, водних джерел, повітря, вирощеної сільськогосподарської продукції, порушення балансу агроєкосистем і погіршення здоров'я нації. Разом із тим економічна чистота продукції, яку одержують споживачі, потребує створення відповідних умов щодо її переробки та зберігання. У такому контексті екологічна безпека агропродовольчого виробництва розглядається [15] як стан навколишнього природного середовища, рівень використання природно-ресурсного потенціалу, організація агропродовольчого виробництва і збуту харчових продуктів, за яких відсутні потенційні загрози погіршення якості довкілля та екологічної чистоти харчової продукції, що створюють загрозу здоров'ю населення.

Один із шляхів екологізації агропродовольчого виробництва, на думку О. Попової, лежить у площині дематеріалізації аграрної економіки (скорочення матеріальних витрат, особливо невідновлюваних природних ресурсів), оскільки саме ці витрати становлять 70% у структурі загальних витрат на виробництво продукції в сільськогосподарських підприємствах [7, с. 477].

Для забезпечення екологічної безпеки агровиробництва, розвитку «зеленої» економіки екологами й економістами пропонується застосувати критерій еко-ефективності, який трактується як збільшення виробництва корисних товарів і послуг з одночасним неперервним скороченням використання ресурсів. Враховуючи специфіку агропродовольчого виробництва, а саме його залежність від природних ресурсів та природних умов, вважаємо, що на даному етапі це завдання є недосяжним. У зв'язку з цим доцільно взяти на озброєння заклик В. Вернадського: змінюючи природу, людина має всюди тиску життя протиставляти зусилля, витрачати енергію йому порівнянну. Цей напрям розвитку ноосфери пов'язувався зі змінною форми харчування та джерел енергії, які використовує людина, внаслідок чого вона з істоти соціально гетеротрофної в пер-

спективі перетвориться на істоту соціально автотрофну [2, с. 106, 352–353].

Усунення загроз екологічного характеру як умови досягнення інтегральної безпеки агропродовольчої сфери багато в чому залежить від сталості природного середовища, яка досягається за рахунок балансу різних типів ландшафтів, ступеня екологізації сільського простору в цілому. Інноваційною формою екологізації певної території є Екополіс, який являє собою науково-виробничо-освітній комплекс, в якому виробляються та споживаються товари екологічного призначення. В ньому реалізована стратегія реструктуризації економічних систем через її орієнтацію на виробництво й споживання екологічних товарів і послуг. Ця стратегія була апробована на території Сумської області в рамках пілотного проекту «Еко-Сумщина» [4].

Функцію забезпечення безпеки агропродовольчої сфери мають виконувати певні інститути, а саме: суб'єкти господарської діяльності, громадські організації, сільські територіальні громади, органи місцевого самоврядування та органи державної влади.

Серед суб'єктів господарювання гармонізоване забезпечення безпечного розвитку агропродовольчої сфери в економічному, соціальному й екологічному вимірах, за формальною ознакою, здатні виконати лише домогосподарства. Однак сімейні домогосподарства в умовах сучасної конкуренції здатні лише на реалізацію життєвого проекту виживання, а не ефективного, справедливого та безпечного динамічного розвитку. Щодо великих вертикально інтегрованих агроформувань латифундистського типу, то вони орієнтовані виключно на одержання надприбутку. До того ж володарі сучасних холдингових компаній представлені переважно фінансово-промисловим капіталом, який ніяким чином не пов'язаний з селом, а тому мало заінтересований у відтворенні природного й соціального середовища.

У цьому плані найбільшу активність проявляють громадські організації, проте вони не одержують належної підтримки з боку сільських територіальних громад. У свою чергу громади не є економічно самодостатніми та соціально інтегрованими. Переваж-

на більшість українських сіл мають чисельність населення від 500 до 1000 осіб, із числа яких лише 11% мають бюджет розвитку [6, с. 62]. Проте громада здатна стати реальною силою, але лише за умови, коли особи, що входять до неї, відчують себе господарями й відповідальними за те, що відбувається в її межах.

Сільські, районні та обласні ради, як і районні й обласні державні адміністрації, не мають необхідних фінансових ресурсів для виконання функції інвестора агропродовольчої сфери з метою її забезпечення від реальних та потенційних загроз. За таких умов і відсутності політичної волі у вищих ешелонах влади нормативна й законотворча діяльність перетворюється на формальність.

Висновки. Агропродовольча сфера як об'єкт національної безпеки у контексті теорії управління – це керована функціонуальна система, в якій відбуваються суспільні процеси під управлінським впливом певних суб'єктів із метою її забезпечення від внутрішніх і зовнішніх загроз. Із позиції синергетики ця система здатна до саморозвитку завдяки наявності власних цілей, інтересів, мотивів, адаптивності до змінюваних умов функціонування, що доводить про її здатність до самоуправління. У світлі системного підходу агропродовольча сфера має складну структурну будову, кожний із компонентів якої за певних умов може бути самостійним об'єктом національної безпеки. Проте, беручи до уваги інтегральний характер національної безпеки та поліфункціональність об'єкта нами здійснено аналіз його розвитку, який враховує виробничо-технологічне сполучення: сільського господарства й харчової промисловості; природних, матеріальних, фінансових і людських ресурсів; виробничого, соціального та природного середовища; просторового сполучення сільської місцевості й міст.

Виробництво в межах агропродовольчої сфери життєво важливих благ у вигляді відповідних товарів і послуг, позиціонування її як гаранта продовольчої безпеки потребує забезпечення від цілого комплексу загроз. На підставі проведеного дослідження можна стверджувати, що діяльність суб'єктів безпеки в цьому напрямі є не адекватною місії,

яка покладена суспільством на агропродовольчу сферу.

Виходячи з того, що агропродовольча сфера є одночасно частиною біосфери та ноосфери, необхідно встановити гармонійну систему відносин між людиною і природою, людиною й технікою, природою та технікою, а також між людськими істотами. Це можливо за умови, якщо людина погоджуватиме свою перетворювальну діяльність із розумом.

До перспективних напрямів наукових розробок із даної проблематики слід віднести такі:

поглиблення світоглядних, теоретичних і методологічних засад безпечного розвитку агропродовольчої сфери;

розробка доктрини розвитку агропродовольчої сфери з визначенням стратегічної мети, пріоритетів та критеріїв її динаміки як складної за своєю структурною будовою цілісної системи;

обґрунтування моделі функціонування агропродовольчої сфери з урахуванням регіональних особливостей.

Список використаних джерел

1. Барановський М.О. Диференціація аграрного виробництва України: причини та наслідки для продовольчої безпеки країни і сталого розвитку сільських територій // Сталый розвиток та безпека агропродовольчої сфери України в умовах глобалізаційних викликів: моногр. / [Павлов О.І., Хвесик М.А., Юрчишин В.В. та ін.]; за ред. О.І. Павлова. – Одеса: Астропринт, 2012. – С. 196–208.
2. Вернадский В.И. Биосфера и ноосфера / В.И. Вернадский. Библиотека журнала ORGANIC UA – Кн. 10, т. 1. – ВК «АПС», 2013. – 416 с. – Серия «Отечественная мысль», кн. 4.
3. Гойчук О.І. Продовольча безпека: теорія, методологія, проблеми: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. екон. наук: спец. 08.09.02 «Економіка сільського господарства і АПК» / О.І. Гойчук. – Миколаїв, 2004. – 42 с.
4. Мельник Л.Г. Забезпечення сталого розвитку еколого-економічних систем агропродовольчої сфери на основі механізмів самоорганізації / Л.Г. Мельник, О.В. Шкарупа // Сталый розвиток та безпека агропродовольчої сфери України в умовах глобалізаційних викликів: моногр. / [Павлов О.І., Хвесик М.А., Юрчишин В.В. та ін.]; за ред. О.І. Павлова. – Одеса: Астропринт, 2012. – С. 335–348.
5. О национальной безопасности Республики Казахстан: Закон Республики Казахстан от 26 июня 1998 г. № 233-IV (с изменениями и дополнениями по состоянию на 11 декабря 2009 г.) // Ведом. Парламента Республики Казахстан. – 1998. – № 11–12. – Ст. 173.
6. Орієць О.М. Адміністративно-територіальна реформа як передумова сталого розвитку сільських територій / О.М. Орієць // Сталый розвиток територій: проблеми та шляхи вирішення: матеріали II міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, 1 жовтня 2011 р.); за заг. ред. О.Ю. Боровської. – Дніпропетровськ: ДРІДУ НАДУ, 2011. – С. 60–63.
7. Попова О.Л. Сталый екологічнобезпечний розвиток – стратегічний вектор для аграрного сектору України: перспектива 2020 / О.Л. Попова // Стратегія розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року: зб. матер. Четирнадцятих річних зборів Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників (Київ, 16–17 жовт. 2012 р.); редкол.: Ю.О. Лупенко, П.Т. Саблук та ін. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2013. – С. 475–480.
8. Про безпечність та якість харчових продуктів: Закон України від 23 грудня 1997 р. № 771/97-ВР (із змінами, внесеними від 2 жовтня 2012 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/771/97-ВР>.
9. Про основи національної безпеки України: Закон України від 19 червня 2003 р. № 964-IV (в редакції від 18 травня 2013 р.) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/964-15>.
10. Руденко М. Энергия прогресса: очерки по физической экономии; пер. с укр. / М. Руденко. – К.: Михайлюта А.А., 2010. – 544 с.
11. Сталый розвиток та безпека агропродовольчої сфери України в умовах глобалізаційних викликів: моногр. / [Павлов О.І., Хвесик М.А., Юрчишин В.В. та ін.]; за ред. О.І. Павлова. – Одеса: Астропринт, 2012. – 760 с.
12. Стратегічні напрями розвитку сільського господарства України на період до 2020 року / За ред. Ю.О. Лупенка, В.Я. Месель-Веселяка. – [2-ге вид., переробл. і доповн.]. – К.: ННЦ «ІАЕ», 2012. – 218 с.
13. Чечель О.М. Прогнозування розвитку сільського господарства і АПК у забезпеченні продовольчої безпеки території: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. екон. наук: спец. 08.07.02 «Економіка сільського господарства і АПК» / О.М. Чечель. – Суми, 2006. – 16 с.
14. Чирва А. Реформа запроваджує презумпцію невинності для виробника / А.Чирва // Уряд. кур'єр. – 2012. – 8 трав.
15. Шевченко Н.О. Агроекологічна політика в агропродовольчій сфері / Н.О. Шевченко [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.confcontact.com/2010spec_tezi/gu_shevch.php.
16. Food and Agriculture Organization of the United Nation [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.fao.org/glossary/>.
17. Food Market Indicators [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ers.usda.gov/Data/Food Market Indicators/>.
18. World agriculture: towards 2015/2030 an FAO perspective / Edited by Jelle Bruinsma, London. 2003. – 432 p.
19. World Health Organization. Food security [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.who.int/trade/glossary/story028/en/index.html>.

Стаття надійшла до редакції 10.11.2013

* * *

Е.Е. САВИЦЬКИЙ, аспірант*
*Державний вищий навчальний заклад “Київський національний економічний
університет імені Вадима Гетьмана”*

Інноваційні технології в аграрній сфері: сутність, класифікація та українські реалії

Постановка проблеми. Сучасна глобальна економічна система світу характеризується формуванням жорсткого транскордонного конкурентного середовища, яке перед кожною країною висуває завдання забезпечення сталих позицій та зайняття своєї ринкової ніші. Зробити це можливо лише за рахунок зміщення акцентів у бік розвитку найбільш потужних і конкурентоспроможних галузей економіки, які мають достатній рівень міжнародної конкурентоспроможності та здатні забезпечити потенціал розвитку країни. Якщо говорити про нинішнє місце України в системі світового поділу праці, то її позиції передусім зумовлені спеціалізацією на розвитку трьох основних секторів економіки – чорної й кольорової металургії, машинобудування, а також агропромислового сектора.

Можемо дійти висновку, що агропромислому сектору належить стратегічно важлива роль у системі міжнародної спеціалізації української економіки. Підґрунтям, за рахунок якого Україна зможе нарощувати свій потенціал в агропромисловому комплексі, є висока інноваційна активність і розвиток інноваційної діяльності аграрних підприємств. Зокрема дослідження, проведені О.Г. Шпикуляком, переконливо доводять, що інноваційна активність аграрних підприємств є найбільш гнучким індикатором конкурентоспроможності. При цьому автор зазначає, що “існує закономірна циклічна ди-

наміка тісного взаємозв’язку інноваційності та конкурентоспроможності: якщо інноваційна активність товаровиробника знижується, він втрачає позиції на ринку, виробничий апарат його швидко старіє, розгортається інвестиційно-технологічна й економічна криза; навпаки, з активізацією інноваційної діяльності відбувається техніко-технологічне оновлення виробництва, підвищується економічна ефективність та конкурентоспроможність” [10]. При цьому можемо зазначити, що домінуючою формою реалізації інноваційної діяльності в аграрних підприємствах стає саме впровадження інноваційних технологій, що у свою чергу вимагає глибшого дослідження їхньої сутності, класифікації й особливостей саме в аграрній сфері.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці розвитку сучасної економічної системи на інноваційній основі, впровадженням інноваційних технологій присвячена велика кількість робіт вітчизняних та зарубіжних дослідників. Зокрема, фундаментальні положення інноваційного розвитку підприємств розглядали такі вчені, як І.Т. Балабанов [1], Д.М. Степаненко [7], Б.І. Шайтан [9] й ін. Набагато менше уваги дослідників зосереджено на вивченні особливостей інновацій та інноваційних технологій в аграрній сфері. У даному контексті доцільно згадати таких авторів, як Ю. В. Бухвостов [2], О.В. Кот [5], О.І. Янковська [11]. Проте попри наявності у фаховій науковій літературі певної уваги до проблем розвитку аграрних підприємств на інноваційній основі єдиного узгодженого визна-

---

* Науковий керівник – В.Г. Чабан, кандидат економічних наук, доцент.
© Е.Е. Савицький, 2014

чення щодо сутності, особливостей, а також класифікації інновацій та інноваційних технологій в АПК нині немає.

Мета статті – дослідження сутності, змісту, особливостей і класифікації інноваційних технологій аграрних підприємств, а також вивчення сучасного стану їх впровадження в українському аграрному секторі.

Виклад основних результатів дослідження. Поступовий перехід України до постіндустріального укладу й інноваційного способу виробництва сільськогосподарської продукції ставить перед аграрною сферою нові завдання. При цьому, як показує досвід країн із розвинутою ринковою економікою, саме активна інноваційна діяльність є вихідною рушійною силою всього господарського життя, і переважний приріст сільськогосподарського виробництва забезпечується саме за рахунок практичної реалізації науково-технічних досягнень та впровадження в господарську практику інноваційних технологій [2].

Зазначимо, що передумовою підвищення інноваційної активності в аграрній сфері виступатимуть ефективні механізми управління розробкою й впровадженням інновацій та інноваційних технологій. При цьому теоретико-методологічний базис впровадження інноваційних технологій в аграрній сфері повинен бути сформований із урахуванням як минулої, так і новітньої парадигми інноваційної діяльності, що, у свою чергу, акту-

алізує дослідження генези концепцій інноваційного розвитку суспільства.

У світовій економічній літературі інновація переважно інтерпретується як перетворення потенційного науково-технічного прогресу в реальний, що втілюється в нових продуктах та технологіях [1]. На підставі опрацювання й систематизації представлених в економічній літературі думок учених щодо сутності інновацій можемо сформулювати власне визначення даного поняття. Відповідно до проведених досліджень під терміном “інновація” пропонуємо розуміти певні матеріальні об’єкти або процеси, що одержують нові, до цього невідомі характеристики і властивості, при цьому ці об’єкти чи процеси за своїми функціональними характеристиками випереджають своїх попередників.

Стосовно до агропромислового комплексу інновації являють собою “впровадження в господарську практику результатів досліджень і розробок у вигляді нових сортів рослин, порід та видів тварин і птиці, нових або поліпшених продуктів харчування, матеріалів, нових технологій у рослинництві, тваринництві й переробній промисловості, нових добрив і засобів захисту рослин та тварин, нових методів профілактики й лікування тварин і птиці, нових форм організації й управління різними сферами економіки, що дають змогу підвищити ефективність аграрного виробництва” [8].

1. Розкриття сутності поняття “інновації в АПК” у роботах вітчизняних і зарубіжних науковців

№ п/п	Автор	Визначення
1	Бухвостов Ю. В.	Результат праці, одержаний завдяки застосуванню нових наукових знань, що перетворюють процес функціонування та розвитку виробничо-господарської системи АПК у напрямі підвищення її ефективності, стійкості й системної якості відносин
2	Іванов В. А.	Реалізація в господарській практиці результатів досліджень і розробок у вигляді нових сортів рослин, порід та видів тварин і кросів птиці, нових та поліпшених продуктів харчування, матеріалів, нової техніки, нових технологій в рослинництві, тваринництві й переробній промисловості, нових форм організації та управління різноманітними сферами економіки, нових підходів до соціальних послуг, які уможливають підвищити ефективність виробництва
3	Кот О. В.	Системні запровадження в аграрну сферу результатів науково-дослідницької роботи, що приводять до позитивних якісних і кількісних змін у характеристиці взаємозв’язків між біосферою та техносферою, а також поліпшують стан навколишнього середовища
4	Попова О. В.	Інновація, яка зачіпає безпосередньо (або опосередковано, в межах технологічного ланцюга) процеси, учасниками яких є людина, машина (обладнання, інструмент тощо) й компонент навколишнього середовища (тварина, рослина тощо), існування яких у природному середовищі (без участі людини) неможливе або можливе із втратою базових функціональних характеристик

5	Шайтан Б. І.	Нові технології, нова техніка, нові сорти рослин, нові породи тварин, нові добрива та засоби захисту рослин і тварин, нові методи профілактики й лікування тварин, нові форми організації, фінансування та кредитування виробництва, нові підходи до підготовки, перепідготовки й підвищення кваліфікації кадрів і т.д.
6	Янковська О. І.	Кінцевий результат впровадження новачії у галузі сільського господарства (сорту рослин, порід тварин, засобів захисту рослин або тварин, технологій вирощування тощо), який привів до одержання економічного, соціального, екологічного та інших видів ефекту

Джерело: Систематизовано автором за результатами досліджень.

Аналіз і систематизація визначень інновацій в аграрному секторі (табл. 1) показують, що виходячи зі специфіки досліджуваного об'єкта, існує багато підходів до пояснення сутності даного поняття. Так, низка вчених стверджують, що інновація – це результат творчого процесу у вигляді нової продукції, технології, методу тощо. Інші ж вважають, що це зміни в техніці, технології чи організації, які в майбутньому приведуть до задоволення певних суспільних потреб. Також існує думка, що інновації є результатом запровадження наукових знань і науково-дослідних робіт у виробничо-господарську діяльність, що сприяє поліпшенню її ефективності.

Зазначимо, що попри наявність відмінностей між поняттями “інновація” та “інноваційна технологія” в аграрному секторі навіть на семантичному рівні, у науковій літературі даному питанню присвячено вкрай мала кількість досліджень. Більше того, певна частина авторів [3, 8] взагалі ототожнює дані поняття, вважаючи їх синонімічними й такими, що не містять кардинальних змістовних відмінностей. В окремих роботах йдеться про те, що “вітчизняні підприємства зі сфери АПК впроваджують у свою господарську практику інновації та інноваційні технології” [7], проте різниця між даними поняттями не обґрунтовується.

На наше переконання, відсутність чіткого розмежування між інноваціями й інноваційними технологіями є вагомими недоліком у теоретичних напрацюваннях, який потребує усунення. При цьому при визначенні сутності інноваційної технології в аграрній сфері пропонуємо відштовхуватися від положень

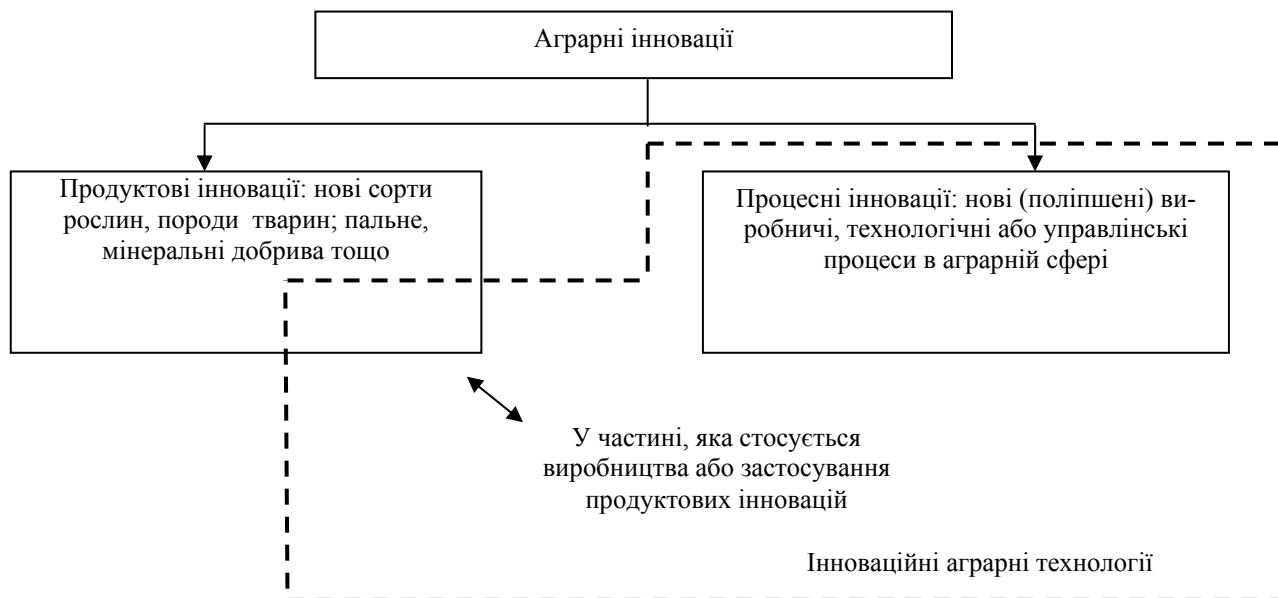
Закону України “Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій”.

Так, положеннями даного Закону визначено, що технологія являє собою сукупність систематизованих знань, технічних, організаційних та інших рішень, які стосуються способу виконання певних операцій із виробництва, реалізації або зберігання продукції [4]. Відповідно, інноваційна технологія являє собою інноваційний (новий, удосконалений, поліпшений тощо) спосіб здійснення тих або інших операцій чи процесів.

Користуючись загальноприйнятим в економічній літературі розподілом інновацій за типом на продуктові та процесні, на рисунку показано співвідношення та взаємозв'язок між інноваціями й інноваційними технологіями.

Відповідно до наведеної авторської структури інноваційні технології в аграрному секторі повністю містять у собі групу процесних інновацій в АПК, поширюючись на продуктові аграрні інновації лише у тій частині, що стосується способів виробництва (якщо мова йде про нові сорти рослин або нові породи тварин) та використання інноваційних аграрних продуктів (якщо мова йде про нові добрива, паливо, засоби захисту рослин тощо).

Зокрема, якщо більш продуктивну, стійку або генно-модифіковану сільськогосподарську культуру слід розглядати саме як продуктову інновацію в АПК, то прописаний технологічний процес її вирощування, починаючи від інструкції із підбору і підготовки посівного матеріалу, часу та способів внесення у землю, методів захисту рослини чи графіка збирання врожаю, є по суті аграрною інноваційною технологією.

Взаємозв'язок та узгодженість між інноваціями й інноваційними технологіями в аграрній сфері

Джерело: Запропоновано автором.

Грунтуючись на вищесказаному, пропонуємо визначити інноваційну технологію в АПК як “систематизовану сукупність знань, відомостей, технологічних і організаційних рішень, що визначають спосіб здійснення принципово нових або удосконалених операцій в аграрному секторі, пов’язаних як із виробництвом та реалізацією сільськогосподарської продукції, так і зі здійсненням управління в аграрному бізнесі”.

Впровадження інноваційних технологій в аграрних підприємствах може здійснюватися, насамперед, через взаємодію зовнішнього й внутрішнього середовища, через розвиток складових внутрішнього середовища та наявного ресурсного потенціалу. При цьому для аграрних підприємств впровадження інноваційних технологій – це, передусім:

впровадження нових технологій виробництва сільськогосподарської сировини у рослинництві;

застосовування передових технологій вирощування продуктивніших порід у тваринництві або нових, продуктивніших та стійкіших до хвороб і несприятливих природно-кліматичних проявів, сортів у рослинництві;

використання біотехнологій, які дають змогу одержати нові, корисні й якісніші продукти, що мають оздоровчий та профілактичний ефект;

використання нових технічних засобів і технологій обробітку ґрунту, очистки й зберігання сировини;

застосування нових способів ведення сільськогосподарської діяльності, що орієнтовані на підвищення економічної, соціальної, організаційної, технологічної чи екологічної ефективності аграрного бізнесу;

впровадження енергозберігаючих технологій, екологічних інновацій, які відповідно дають змогу збільшити врожайність, продуктивність, мінімізувати втрати та гарантувати безпеку навколишнього середовища [8].

Н. М. Сіренко класифікує інноваційні технології в аграрному секторі на три основні групи: агротехнічні, технологічні й організаційно-економічні [6]. До складу агротехнічних інноваційних технологій автор відносить застосування передових систем землеробства; технології вирощування продуктивніших і стійкіших сортів сільськогосподарських культур, порід тварин та птиці; використання удосконалених засобів поливу, нових способів внесення добрив і засобів захисту рослин. Інноваційні технології технологічного спрямування – використання в АПК автоматизованих систем, механізмів чи обладнання, передової й продуктивної сільськогосподарської техніки, прогресивних інтенсивних технологій, нових видів тари та упаковки; розвиток засобів транспорту і зв'язку тощо. До складу ж орга-

нізаційно-економічних інноваційних технологій в АПК належать запровадження досконаліших та передових форм організації аграрного виробництва, а також ефективніших методів управління аграрними підприємствами.

Ширша класифікація інноваційних технологій в АПК наведена у дослідженнях [11]. Зокрема, пропонується виділяти вісім типів інноваційних технологій в аграрній сфері: біологічні, технічні, технологічні, хімічні, економічні, соціальні, управлінські й маркетингові.

За результатами проведених досліджень нами систематизовано предметну структуру впроваджених інноваційних технологій в АПК, в якій виділяються три групи: продуктові, виробничі, організаційно-управлінські технології (табл. 2).

Як показують результати досліджень, впровадження інноваційних технологій у практичну діяльність сільськогосподарських підприємств може відбуватись у межах управління їх інноваційною діяльністю, що в перспективі вимагає ретельнішого дослідження сутності та специфічних галузевих особливостей, притаманних інноваційній діяльності аграрних підприємств. У таблиці 2 також наведено дані про підприємства, які протягом останніх п'яти років реалізували інноваційні проекти у кожному із напрямів та розраховано питому вагу окремих інноваційних технологій у загальній кількості реалізованих проектів й у загальному обсязі витрачених коштів.

2. Предметна структура інноваційних технологій, що впроваджували українські аграрні підприємства

Категорія інновацій	Різновиди інноваційних технологій	Кількість проектів	Питома вага у кількості проектів, %
Продуктові	Способи вирощування нових (удосконалених, модифікованих) сортів рослин	45	6,0
	Технології розведення продуктивніших та економічно-ефективніших порід тварин	20	2,7
	Технології вирощування екологічно-безпечної продукції	9	1,2
	<i>Разом по групі</i>	<i>74</i>	<i>12,5</i>
Виробничі	Нові технології обробітку ґрунту	58	14,4
	Нові індустріальні технології в тваринництві, науково обґрунтовані системи землеробства і тваринництва	11	2,7
	Нові методи застосування добрив та засобів захисту рослин	320	79,2
	Нові ресурсозберігаючі технології в АПК	15	3,7
	<i>Разом по групі</i>	<i>404</i>	<i>68,1</i>
Організаційно-управлінські	Розвиток кооперації і формування інтегрованих структур в АПК	45	6,0
	Нові форми технічного обслуговування і забезпечення ресурсами АПК	40	5,4
	Нові форми організації і мотивації праці	25	3,4
	Створення інноваційно-консультативних систем у сфері науково-технічної та інноваційної діяльності	5	0,7
	<i>Разом по групі</i>	<i>115</i>	<i>19,4</i>

Джерело: Складено автором за даними анкетування групи підприємств АПК.

Оцінка векторів інноваційного розвитку українських агрохолдингів показала, що у загальній кількості реалізованих за останні п'ять років проектів із впровадження інноваційних технологій переважна більшість припадає на виробничі технології (68,1% із загальної кількості реалізованих проектів), серед яких найбільше проектів пов'язано із запровадженням нових методів і способів застосування добрив і засобів захисту рослин.

Висновки. За результатами досліджень можемо дійти висновку, що інноваційну

технологію в АПК слід розглядати як “систематизовану сукупність знань, відомостей, технологічних та організаційних рішень, які визначають спосіб здійснення принципово нових або удосконалених операцій в аграрному секторі, пов'язаних як із виробництвом і реалізацією сільськогосподарської продукції, так і зі здійсненням управління в аграрному бізнесі”. Відповідно до авторського тлумачення, інноваційні технології в аграрному секторі містять у собі групу процесних інновацій в АПК, поширюючись на продук-

тові аграрні інновації лише у тій частині, що стосується способів виробництва (якщо мова йде про нові сорти рослин або нові породи тварин) та способів використання (якщо мова йде про нові добрива, паливо, засоби захисту рослин тощо) інноваційних аграрних продуктів.

Серед суттєвих недоліків у впровадженні інноваційних технологій провідними аграрними підприємствами в Україні варто виділити недостатність реалізації найбільш інноваційних проектів, до яких належать створення сортів рослин і порід тварин, стійких до хвороб та шкідників, до несприятливих чинників довкілля (в Україні основна части-

на селекційно-генетичних інновацій спрямована переважно на підвищення продуктивності культур і тварин), проектів із впровадження нових ресурсозберігаючих технологій (висока ресурсомісткість, передусім енергомісткість, є однією з основних слабких сторін української аграрної галузі на світовому ринку) й проектів зі створення інноваційно-консультативних систем у сфері науково-технічної та інноваційної діяльності. Вважаємо, що у майбутньому активізація інноваційної діяльності в АПК має відбуватися саме за рахунок впровадження інноваційних технологій у вказаних напрямках.

Список використаних джерел

1. Балабанов И.Т. Инновационный менеджмент / И.Т. Балабанов. – СПб. : Питер, 2010. – 208 с.
2. Бухвостов Ю.В. Детерминирующее воздействие инвестиций на формирование экономики инновационного типа (на примере аграрного сектора): дис. канд. экон. наук / Ю.В. Бухвостов. – М., 2009. – 262 с.
3. Гончаров В.Н. Теоретические основы формирования и развития инновационно-инвестиционной деятельности предприятий АПК / В.Н. Гончаров, А.К. Каменский // Наук. вісн. Луганського нац. аграр. ун-ту. Серія: економічні науки, 2009. – № 2.
4. Закон України “Про державне регулювання діяльності у сфері трансферу технологій” // Відом. Верхов. Ради України (ВВР). – 2010. – № 12. – С. 93.
5. Кот О.В. Теоретичні аспекти інноваційного розвитку аграрного сектору економіки та його організаційно-економічне забезпечення / О.В. Кот // Проблеми науки. – 2008. – № 9. – С. 30-37.
6. Сіренко Н.М. Управління інноваційною системою аграрного підприємства / Н.М. Сіренко // Економіка АПК. – 2009. – № 9. – С. 43-46.
7. Степаненко Д.М. Классификация инноваций и ее стандартизация / Д.М. Степаненко // Инновации. – 2004. – № 7. – С. 77-79.
8. Трубилин А.И. Инновационный путь развития агропромышленного производства / А.И. Трубилин // Власть. – 2009. – № 2. – С. 8-11.
9. Шайтан Б.И. Инновации в АПК и роль службы сельскохозяйственного консультирования // Матер. междунар. науч.-практ. конф. “Инновационная деятельность в АПК: опыт и проблемы” (13-14 янв. 2005 г.). – М., 2005. – С. 206-213.
10. Шпикуляк О.Г. Інституції у розвитку та регулюванні аграрного ринку: [моногр.] / О.Г. Шпикуляк. – К.: ННЦ ІАЕ, 2010. – 396 с.
11. Янковська О.І. Особливості інновацій в сільському господарстві [Електронний ресурс] / О.І. Янковська. – Режим доступу: http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/eui/2010_2/10yaoiicg.pdf.
12. Carl K. Eicher, John M. Staatz. International Agricultural Development (The Johns Hopkins Studies in Development). – Publisher: The Johns Hopkins University Press; 3rd edition, 1998. – 632 p.
13. Manfred Zeller. The Triangle of Microfinance: Financial Sustainability, Outreach, and Impact (International Food Policy Research Institute). – Publisher: International Food Policy Research Institute, 2003. – 424 p.
14. Mensh G. Stalemate in technology: Innovation Overcome the Depression. – Cambridge: Mass, 1979. – 241 p.
15. World Bank. Agriculture Investment Sourcebook (Trade and Development). – Publisher: World Bank Publications, 2005. – 536 p.

Стаття надійшла до редакції 18.08.2013 р.

*

Аналіз сучасного стану ринку продукції птахівництва в Україні

Постановка проблеми. Сучасний стан вітчизняного птахівництва характеризується подальшим розвитком ринкових відносин, зростаючою потребою в освоєнні науково-технічного прогресу та підвищенні ефективності виробництва, в поглибленні міжрегіональних і міжнародних зв'язків. Із розвитком зовнішньоекономічних відносин українське птахівництво все більше стає складовою частиною світового птахівництва, зазнає впливу таких самих тенденцій та закономірностей розвитку, методів і прийомів ведення галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Багато українських учених-економістів, таких як Б. Мельник [7], О. Бутенко [5], Ф. Ярошенко [9] й інші приділяли увагу в своїх працях ринку продукції птахівництва та особливостям його розвитку і функціонування в Україні. Проте, незважаючи на значну кількість публікацій та їхню наукову значимість у сучасних умовах господарювання, ринок продукції птахівництва потребує постійного й детального дослідження.

Мета статті – дослідження ринку продукції птахівництва, виявлення тенденцій його розвитку та визначення особливостей функціонування в Україні.

Виклад основних результатів дослідження. Ринок продукції птахівництва в Україні відіграє досить важливу роль. Птахівництво – одна з найбільш скоростиглих галузей тваринництва, що характеризується швидкими темпами відтворення поголів'я, найменшими витратами матеріальних засобів і затратами людської праці на одиницю виробленої продукції. Птиця вирізняється вищими продуктивністю й високими відтво-

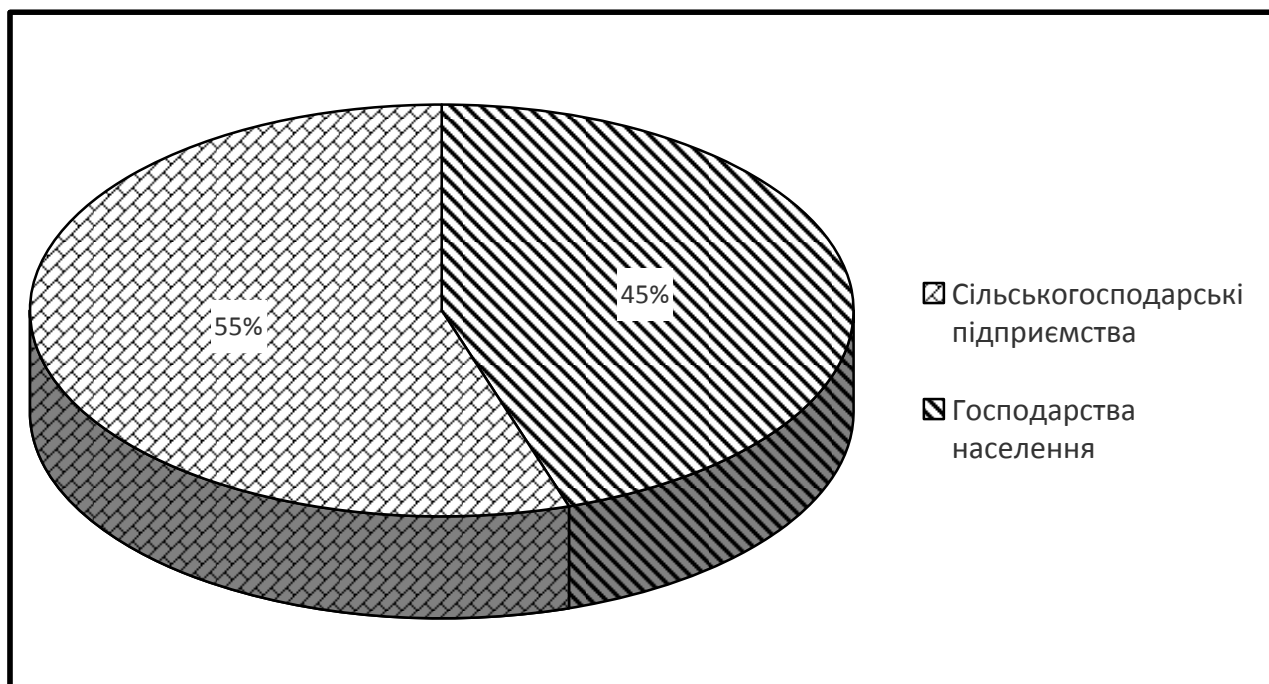
рювальними можливостями, інтенсивним ростом, здатністю до найвищої конверсії корму за її пристосованості до промислових умов утримання. Також продукція галузі займає важливе місце в забезпеченні населення високоякісними дієтичними продуктами харчування.

Яйця містять усі необхідні людині поживні та біологічно активні речовини, більше 20-ти мінеральних речовин, вітаміни А, D, Е, К, В1, В2, В6, рибофлавін, а також лізоцим – особливу ферментоподібну речовину, яка має високу протимікробну здатність. Поживна цінність одного курячого яйця становить близько 75 кал.

М'ясо птиці також має високі поживні та дієтичні властивості. В білому м'ясі бройлера міститься понад 20% повноцінних білків, 1-2% жиру. Білок містить близько 92% незамінних амінокислот. Саме тому при обмежених можливостях кормової бази в більшості країн швидко розвивається виробництво м'яса бройлерів.

Галузь птахівництва в Україні розвивається дуже швидкими темпами. За оцінками Державної служби статистики України протягом 2000-2012 років поголів'я птиці зросло на 90,4 млн гол., або в 1,7 раза. Нарощування поголів'я птиці відбулося за рахунок укрупнення існуючих і побудови нових птахофабрик. Кількість птиці в населення упродовж досліджуваного періоду зменшилася на 2,2 млн гол., тоді як у сільськогосподарських підприємствах кількість поголів'я зросла на 92,6 млн гол. (рис. 1).

* Науковий керівник – В.П. Галушко, доктор економічних наук, професор, член-кореспондент НААН.
© Д.О. Кирилюк, 2014

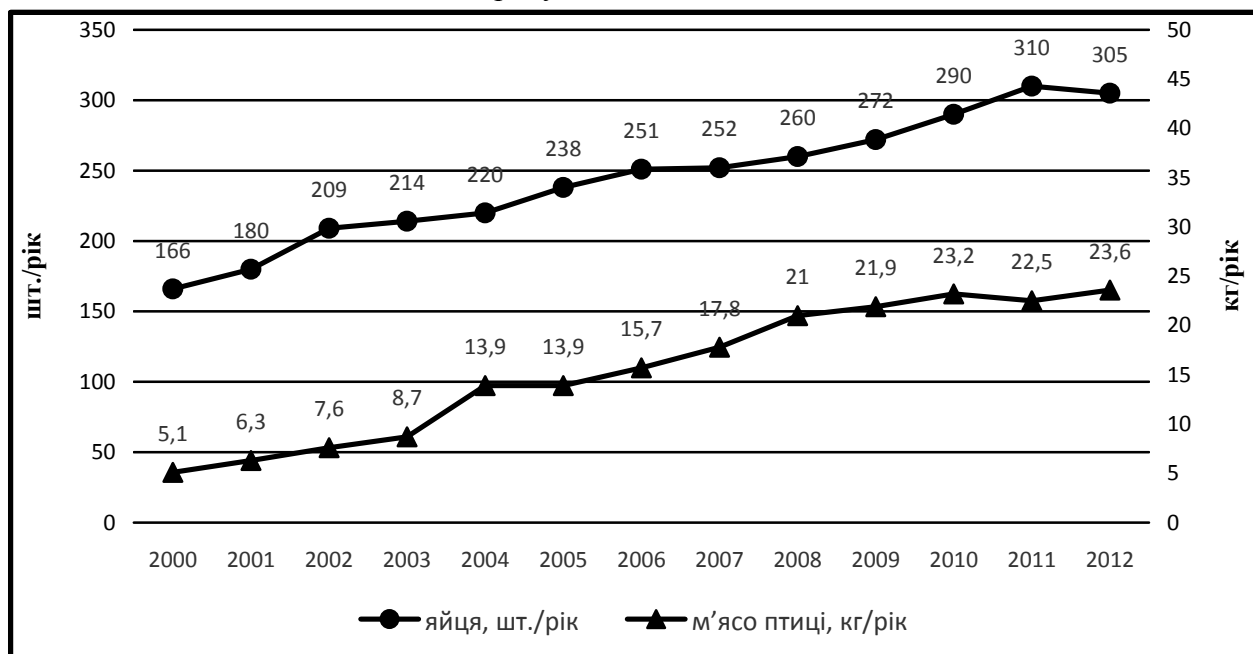

Рис. 1. Структура утримання поголів'я птиці в Україні в 2012 р., %

Джерело: Розраховано за даними Державної служби статистики України.

Збільшення поголів'я птиці значною мірою позначилося на внутрішньому ринку продукції птахівництва. Протягом досліджуваного періоду споживання яєць та м'яса птиці зростало (рис. 2). Це зумовлено співвідношенням ціни та якості продукції

птахівництва. Порівнюючи ціни на м'ясо птиці варто зазначити, що воно є найдешевшим на ринку м'яса порівняно з іншими видами, що, відповідно, робить його найдоступнішим для населення.

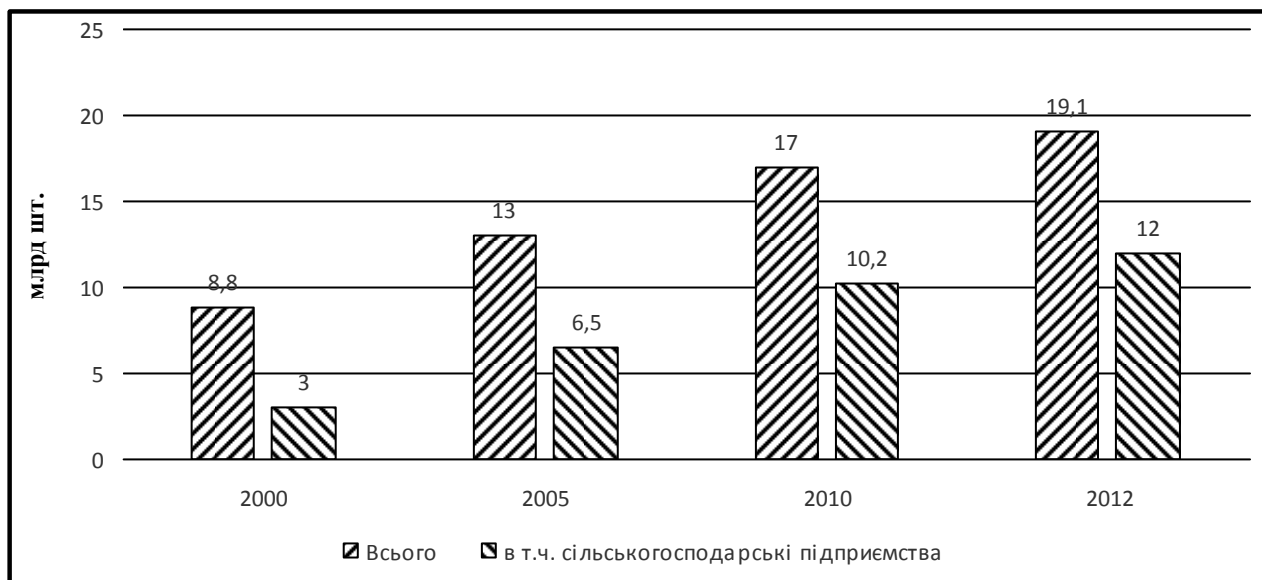

Рис. 2. Динаміка щорічного споживання яєць та м'яса птиці в Україні на 1 особу

Джерело: Державна служба статистики України.

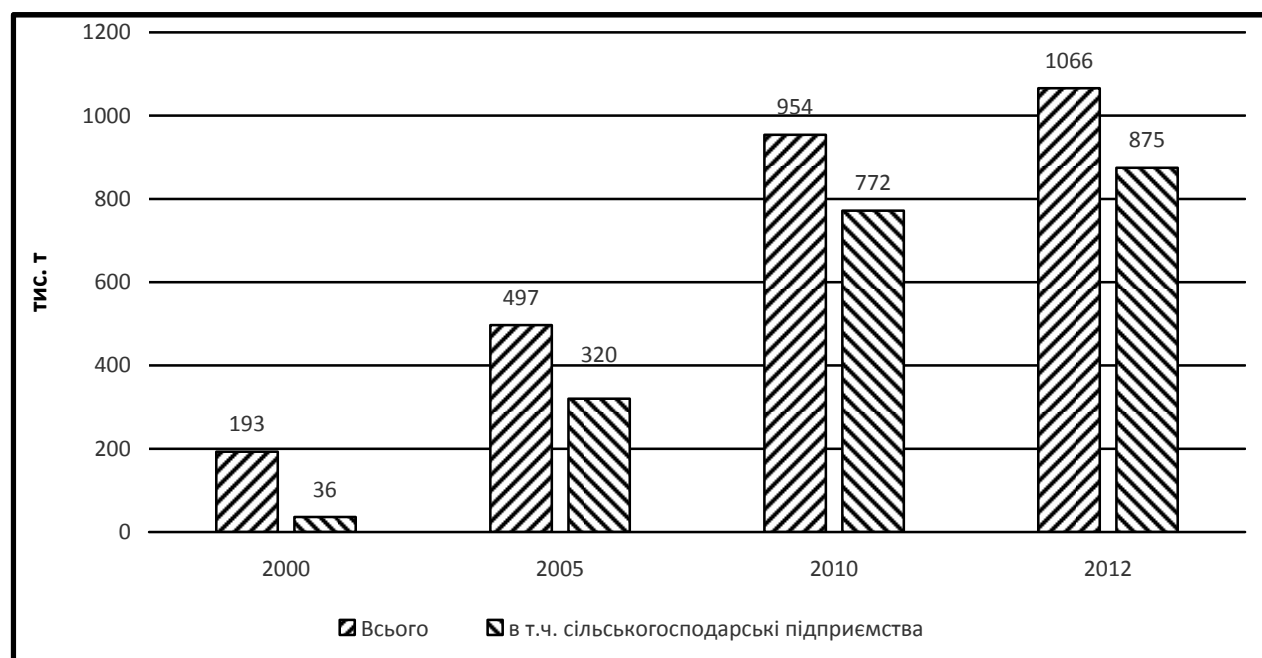
Варто зазначити, що українська галузь птахівництва дедалі більше переходить на промислову основу. Переважна кількість

яєць і м'яса птиці виробляється в сільськогосподарських підприємствах (рис. 3, 4).

Рис. 3. Динаміка виробництва яєць в Україні, млрд шт.

Джерело: Державна служба статистики України

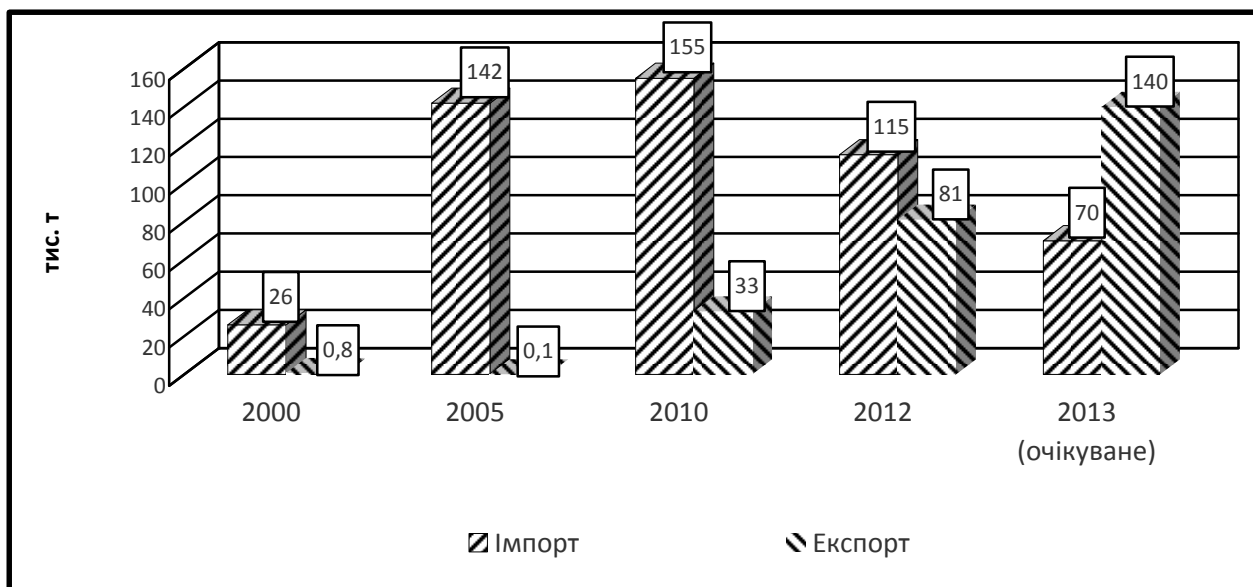
Рис. 4. Динаміка виробництва м'яса птиці в Україні, тис. т

Джерело: Державна служба статистики України.

Сучасні підприємства-виробники, які працюють у галузі птахівництва, розвиваються досить швидко. В основі розвитку галузі лежить не тільки нарощування виробничих можливостей, але й запровадження міжнародних стандартів якості та безпечності продукції.

У результаті переходу на промисловий рівень виробництва продукція галузі стає якіснішою та конкурентоспроможнішою як на внутрішньому, так і на зовнішньому рин-

ках. Про це свідчать дані Союзу птахівників України (рис. 5). Нині вона постачає свою продукцію в 23 країни світу, в тому числі азійські, африканські, а також США. В минулому році Європейський Союз дав дозвіл на експорт продукції птахівництва з України. Враховуючи, що європейське законодавство одне із найбільш жорстких у галузі птахівництва, вихід на ринок ЄС є свідченням відповідності якості українського м'яса птиці міжнародним стандартам.

Рис. 5. Динаміка обсягів експорту та імпорту м'яса птиці в Україні, тис. т

Джерело: Союз птахівників України.

Висновки. В нинішніх умовах української економіки галузь птахівництва розвивається досить швидкими темпами – зростає поголів'я, збільшується виробництво яєць та м'яса птиці, а також обсяги експорту й скорочується їхній імпорт.

Нарощуванню виробничих можливостей як у сільськогосподарських підприємствах, так і в господарствах населення сприяє, з одного боку, ціна, оскільки продукція птахівництва є порівняно дешевою та доступною

для населення, а з іншого – якість вітчизняних яєць і м'яса птиці, що не відрізняється, а часом є вищою, ніж аналогічний показник імпортової продукції.

Отже, при збереженні сучасних темпів розвитку галузі птахівництва українські виробники зможуть не тільки наситити власний ринок дешевою та якісною продукцією, а й зайняти лідируючі позиції на міжнародних ринках.

Список використаних джерел

1. Bezlepkina, I., S. van Berkum and M. Rau. Prospects for Ukraine's agrifood sector; Implications for Dutch trade relations – LEI report 2013–045.
2. Fao statistical yearbook – Food and Agriculture Organization of the United Nations, Rome, 2013.
3. Global poultry trends 2013: Russia and Ukraine Lead Europe's Growth – [Режим доступу] – <http://www.thepoultrysite.com/articles/2954/global-poultry-trends-2013-russia-and-ukraine-lead-europes-growth>.
4. World agricultural outlook – Food and Agricultural Policy Research Institute, Iowa State University and the University of Missouri-Columbia, 2010.
5. Бутенко О.С. Оптимізація розміщення і нова парадигма розвитку птахівництва в Україні / О.С. Бутенко // Агросвіт. – 2008. – №9. – С.24–26.
6. Державна служба статистики України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://ukrstat.gov.ua/>
7. Мельник Б. Стан та резерви збільшення обсягів виробництва продукції птахівництва / Б. Мельник // Тваринництво України. – 2002. – №2. – С.10–12.
8. Союз птахівників України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.poultryukraine.com>.
9. Ярошенко Ф. Птахівництво в Україні: проблеми становлення / Ф. Ярошенко // Економіка України. – 2003. – №1. – С.70–74.

Стаття надійшла до редакції 14.11.2013 р.

*

Особливості формування інноваційного кластера в галузі садівництва

Постановка проблеми. Домінуючою тенденцією розвитку ринкових відносин у країні є перехід від стихійних і неорганізованих обмінних процесів до їхньої свідомої цілеспрямованої організації, активне формування регіональної спеціалізації, що ґрунтується на організаційно-економічних та системних перевагах [4]. Прикладом якісно нових форм організації виробництва в аграрній сфері є кластерні об'єднання [1; 7; 8]. Промислове садівництво як специфічна галузь, на результативність якої значно впливають стохастичні фактори, потребує особливої системи організації. Навіть відносно постійні фактори, такі як основний капітал, родючість ґрунтів, трудові ресурси й інші, не можуть забезпечити гарантовану ефективність. Тому комплексна система організації галузі садівництва повинна бути гнучкою, чутливою, пластичною, адаптованою до місцевих умов, здатною легко змінюватися відповідно до потреб.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженням окремих аспектів розвитку кластерів та впливу їх на економіку в різні часи займалися такі відомі вітчизняні й зарубіжні вчені: В. Бакум [1], А. Гойко [2], В. Джабейло [2], М. Кропивко [3], В. Россоха [4], П. Саблук [5], М. Соломахін [8], А. Тугай [2], В. Федоренко [2], І. Шаляпіна [8], Л. Юхимчук [9] та ін. Наукою і практикою напрацьовано різні підходи до формування та розвитку кластеризації в аграрному секторі економіки. Проте з розвитком процесів глобалізації ці підходи потребують переосмислення й удосконалення. Потребують додаткових досліджень і обґрунтувань

доцільність та умови формування плодоягідного кластера в межах регіону.

Мета статті – дослідити можливості ефективного функціонування садівницьких і плодопереробних підприємств у межах інноваційного плодоягідного кластерного формування, що спроможний забезпечити синергетичний ефект, зокрема підвищення капіталізації за допомогою економії трансакційних витрат у результаті взаємодії підприємств.

Виклад основних результатів дослідження. Рентабельне виробництво і переробка плодів та ягід не можуть функціонувати окремо одне від одного, тобто повинні мати синергетичні поєднання, бути як єдина самоорганізаційна система. Одним із шляхів досягнення ефекту синергії в галузі садівництва є використання можливостей кластера, зокрема на локальному рівні зародження інтеграційного процесу виробництва й переробки плодів та ягід.

У Вінницькій області сільськогосподарський напрям, зокрема садівництво, завжди мав особливе значення. Розвитку плодоягідного виробництва сприяють позитивні фактори: природно-кліматичні умови для вирощування плодів і ягід, наявність достатніх площ сільськогосподарських угідь, невисока вартість робочої сили. Тому на Вінниччині великий потенціал має формування та розвиток інноваційного плодоягідного кластера, оскільки без запровадження інновацій у промислове садівництво підприємствам неможливо досягти результатів, що забезпечать їм конкурентні переваги на внутрішньому й зовнішньому ринках [6].

Плодоягідний кластер являє собою добровільне територіальне об'єднання взаємозв'язаних підприємств, що конкурують між собою, але при цьому ведуть спільну роботу з метою забезпечення конкурентоспромож-

---

* Науковий керівник – Ю.О. Нестерчук, доктор економічних наук, професор.
© О.С. Тупчий, 2014

ності плодоягідного виробництва за рахунок диверсифікації каналів збуту, формування ефективних внутрішньогалузевих зв'язків, створення сприятливих умов для залучення інвестицій та адаптації галузі садівництва до вимог європейського ринку.

Під інноваційним плодоягідним кластером розуміємо об'єднання різних господарюючих суб'єктів (садівницьких підприємств, переробних підприємств, науково-дослідницьких центрів, органів державного управління), що дає змогу використати переваги двох способів координації економічної системи – внутрішньопідприємницької ієрархії й ринкового механізму з метою швидшого та ефективнішого застосування нових знань, наукових відкриттів і винаходів.

Створення плодоягідного кластера є не тільки засобом досягнення цілей економічної політики, зокрема структурних змін, підвищення конкурентоспроможності, посилення інноваційної спрямованості, але й потужним

інструментом для стимулювання регіонального розвитку, яке в результаті сприятиме збільшенню зайнятості, заробітної плати, відрахувань до бюджетів різних рівнів, підвищенню конкурентоспроможності та стійкості галузі садівництва (рис. 1).

Плодоягідний кластер необхідно формувати як міжгосподарське територіальне об'єднання не тільки взаємодоповнювальних підприємств малого й великого аграрного бізнесу, що співпрацюють між собою, формуючи замкнутий технологічний цикл великотоварного виробництва та реалізації конкурентоспроможної кінцевої плодоягідної продукції при збереженні юридичної самостійності його учасників, а й інфраструктурних складових, у числі яких органи державного управління, наукові та дослідні установи, що сприяють активізації інновацій у процесі виробництва й просування продукції кластера на ринку.

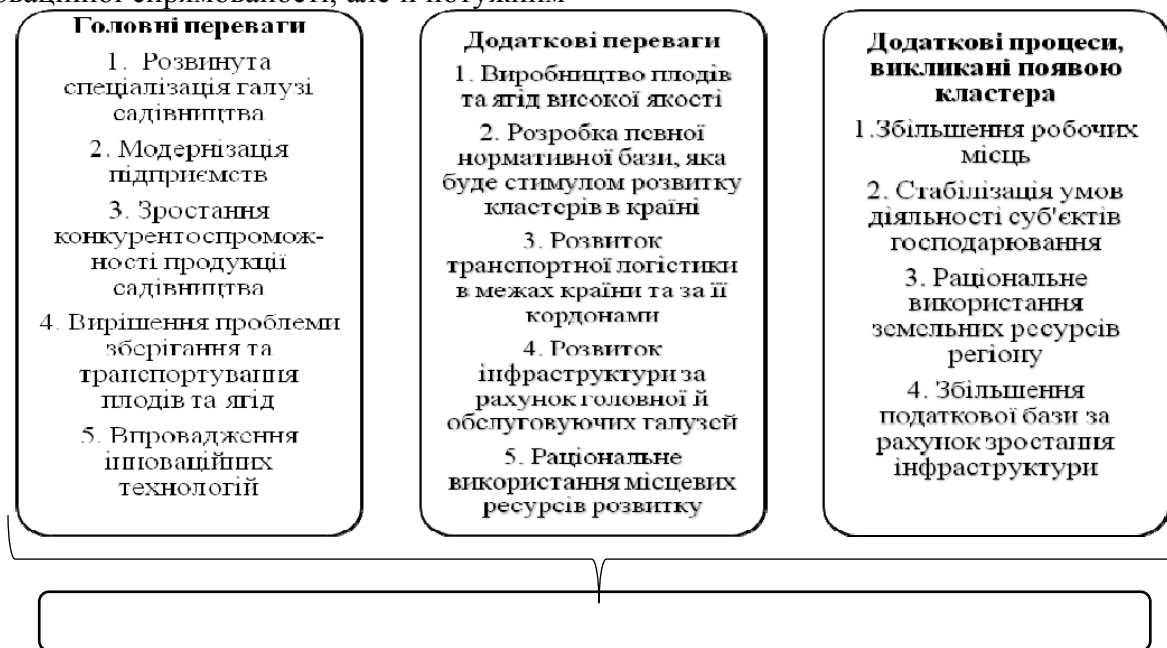

Рис. 1. Переваги заснування плодоягідного кластера

Джерело: Розроблено автором на основі [3-5].

Схема формування матричної моделі інноваційного плодоягідного кластера є досить складною та охоплює не лише садівницькі підприємства, а й ряд підприємств, організацій, територій та об'єктів, що належать до споріднених галузей (рис. 2).

З метою координації роботи учасників плодоягідного кластера пропонується створити Координаційну раду як найвищий ор-

ган управління. На її засіданнях прийматимуться стратегічні цілі й завдання розвитку регіонального виробництва. Роботу Ради необхідно організувати по напрямках: планування та інновації; моніторинг й аналіз; маркетинг і збут; фінансово-облікова діяльність; інформація й консультування.

Учасниками регіонального плодоягідного кластера, які свою спільну діяльність буду-

ють на попередніх замовленнях і контрактних відносинах, мають бути задіяні плодіві та ягідні розсадники, садівницькі підприємства; переробні підприємства, розміщені на території плодоягідного кластера; органи контролю й якості, дослідні станції, університети, які готують кадри, відповідають за інформаційне, наукове та технічне забезпечення; підприємства з агротехсервісного обслуговування членів кластера, підприємства

з постачання пально-мастильних матеріалів, мінеральних добрив, пестицидів, гербіцидів, підприємства, які спеціалізуються на виробництві запчастин до сільськогосподарської техніки. Для ефективнішої взаємодії учасників регіонального кластера формується також внутрішня організаційно-управлінська й забезпечувальна інфраструктура, яку залежно від потреби становлять:

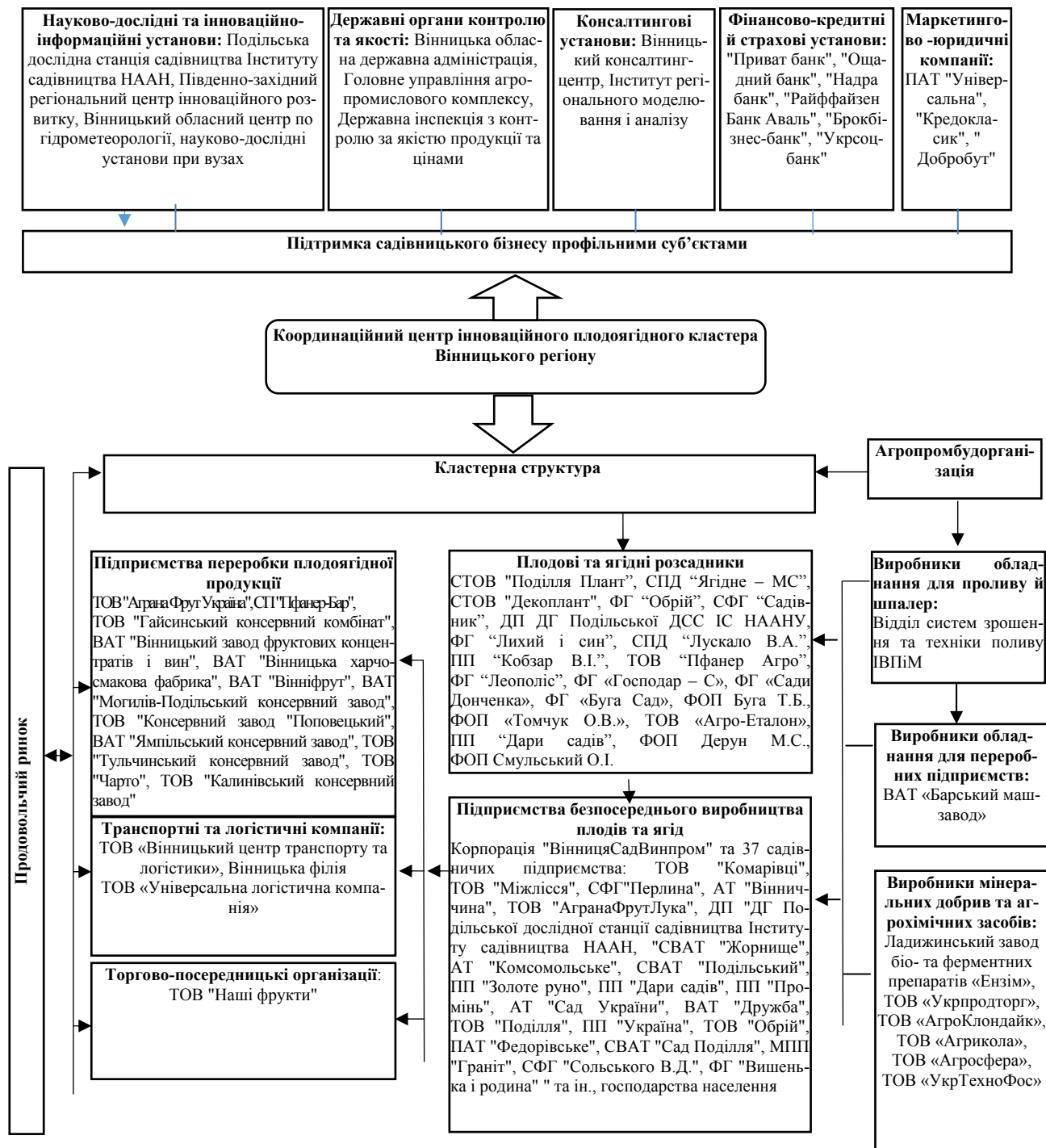

Рис. 1. Переваги заснування плодоягідного кластера

Джерело: Розроблено автором на основі [3-5].

координаційна рада учасників плодоягідного кластера, яка здійснює керівництво розвитком кластера шляхом консенсусного прийняття рішень;

машинно-технологічна станція, яка надає підприємствам агротехнічні послуги;

автотранспортні та логістичні компанії, які надають підприємствам кластера автотранспортні послуги;

консалтингова група з висококваліфікованих спеціалістів із господарського права, агрономів, технологів, які надають учасникам кластера консультації з економічних, правових, технологічних питань, пов'язаних із виконанням контрактних зобов'язань учасників;

маркетингово-юридична компанія, яка організаційно, стратегічно й методично забезпечує здійснення зовнішніх і внутрішніх контрактних відносин, організовує консультаційний та юридичний супровід при укладенні й виконанні договорів;

агропромбудорганізація – будівельно-промислова організація, яка здійснює промислове будівництво та модернізацію плодоягідних переробних підприємств, холодильного обладнання, спеціалізовані ремонти обладнання, забезпечує обладнанням для поливу й шпалер, реалізацію інших значимих для діяльності плодоягідного кластера та складових інноваційно-інвестиційних проектів;

інші, при необхідності, забезпечувальні підприємства, які, як і наведені вище, можуть створюватися в організаційно-правових формах дочірніх підприємств, або обслуговуючих кооперативів, або на правах задіяних у технологічний ланцюг спеціалізованих агросервісних об'єднань – учасників плодоягідного кластера.

Центральне місце в кластері займають безпосередньо садівницькі підприємства – виробники плодів та ягід. Незважаючи на те, що господарства населення виробляють 51,1 % плодоягідної продукції, вони не можуть вважатися перспективними й стратегічними виробниками в довгостроковій перспективі. Зокрема передбачається, що саме садівницькі підприємства Вінницької області стануть основою сировинної зони консервних заводів. Так, важливою складовою плодо-

ягідного кластера є переробні підприємства, які є представниками консервної промисловості. Продукція переробки плодів та ягід – плодоягідні соки, сиропи, джеми, плодови натуральні консерви – можна віднести до основних видів продуктів, на які завжди існує попит. У Вінницькій області налічується 14 підприємств із переробки овочів і фруктів, з них працює лише 8. За умови відновлення роботи непрацюючих плодоконсервних заводів усі підприємства галузі регіону можуть забезпечити переробку за виробничий сезон більше 500 тис. т фруктів та 300 тис. т овочів, виробляти 100 млн умовних банок плодоовочевих консервів і 55 тис. т концентрованих фруктових соків.

У 2010 році потужності підприємств консервної галузі Вінниччини з виробництва плодоовочевих консервів були завантажені лише на 21,9 %, із виробництва концентрованих соків – на 51,7 %. Сільськогосподарські виробники продукції садівництва та переробні підприємства взаємозалежні, що доповнюють один одного й підсилюють конкурентні переваги підприємств і кластера в цілому. За таких умов садівницькі підприємства теоретично могли б забезпечити переробну галузь сировиною, проте їм не вигідно реалізувати її за ціною, яка не відшкодовує витрати, пов'язані з виробництвом плодів та ягід. Це й є причиною незавантаженості плодоконсервних заводів Вінниччини. Отже, для забезпечення ефективності виробництва кінцевої конкурентоспроможної продукції потрібно організувати чітку взаємодію сільськогосподарських і переробних підприємств на основі трансфертного ціноутворення у межах кластера.

Функціонування логістичної компанії на умовах взаємовигідності та співпраці дасть змогу наростити випуск інноваційної плодоягідної продукції, знизити витрати на постачання, виробництво, транспортування, зберігання й розподіл матеріальних потоків, що забезпечить координацію логістичного ланцюга та підвищення конкурентоспроможності регіону. Логістичні компанії повинні забезпечувати координацію усіх видів потоків на всіх етапах їх пересування й на основі обробленої інформації здійснювати розподіл готової плодоягідної продукції, щоб забез-

печити максимальну завантаженість транспортних засобів, зниження простоїв, оптимальний маршрут постачання.

Садівницькі підприємства, які експортують продукцію садівництва (ТОВ «Поділля», ТОВ «Агроеталон», ТОВ «АгронаФрут-Лука», ПП «Дари садів»), сприятимуть створенню умов для виходу на зовнішні ринки іншим учасникам плодоягідного кластера. Ізольоване садівницьке підприємство, яке працює самостійно на ринку й покладається лише на допомогу уряду, не матиме таких можливостей, як плодоягідний кластер, який діє на розширення своєї діяльності на зовнішньому ринку. Також інноваційний плодоягідний кластер сприятиме створенню нових робочих місць і тим самим зниженню рівня безробіття в регіоні. Хоча нині на Вінниччині показник безробіття залишається досить високим, а керівники підприємств відчують проблему нестачі кваліфікованих кадрів, тобто працівники не завжди мають достатній рівень знань та навичок, щоб якісно виконувати поставлені перед ними завдання. Тому в межах інноваційного кластера проходитимуть форуми, семінари, тренінги, науково-практичні семінари, робочі зустрічі, які сприятимуть підвищенню професійного рівня фахівців у галузі садівництва, друкуватимуться методичні, довідкові, інформаційні матеріали з даного питання.

Реалізація кластерних ініціатив можлива лише за умови активізації державної регіональної політики у сфері кластеризації й створення сприятливого макроекономічного, інформаційного та правового середовища. Необхідно побудувати надійну інформаційну платформу для розвитку кластерів, здійснювати ретельний аналіз і коригування кластерної політики на кожній стадії кластерного процесу, об'єднувати зусилля держави, приватного сектору та громадських організацій щодо сприяння розвитку регіональних і міжрегіональних кластерів в Україні, а також вжити таких заходів [2]:

пожвавити процес затвердження проєктів Концепції створення кластерів в Україні, Національної стратегії формування та розвитку транскордонних кластерів і розвитку кластерів із метою нормативного визначення поняття «кластер», а також створення ін-

ституційного середовища для запровадження кластерної моделі розвитку в Україні;

сприяти підвищенню виробничого потенціалу підприємств запровадженням схеми податкового стимулювання кластерної співпраці, в тому числі через: розробку проєктів, цільових програм та механізмів щодо можливостей застосування податкових канікул для малих і середніх підприємств у межах кластера; надання пільг в оподаткуванні кластера, який здійснює фінансування проєктів, програм, що відповідають напрямам та стратегії розвитку галузі; створення умов для реалізації ініціатив приватних сільськогосподарських підприємств і державних органів щодо розвитку кластера через механізм залучення до кластерних програм та проєктів суб'єктів малого й середнього бізнесу, використання моделей державно-приватного партнерства для підвищення ефективності та конкурентоспроможності АПК.

Удосконалена державна регіональна політика має стати міцним підґрунтям для активізації інвестиційно-інноваційного розвитку, підвищення конкурентоспроможності країни на зовнішніх ринках. Провідна роль у цьому процесі належить формуванню регіональних і міжрегіональних кластерів, що дасть змогу оптимізувати діяльність виробничих систем, активізувати розвиток високотехнологічних та наукоємних виробництв, сприятиме використанню переваг спеціалізації компаній, створюючи на цій основі потужний синергетичний ефект соціально-економічного зростання на регіональному і на національному рівнях.

Між членами плодоягідного кластера повинна бути сформована система економічних відносин, яка б уможливила регулювання чіткого розподілу прибутку. Варто зазначити, що питання визначення економічної ефективності інноваційного плодоягідного кластерного об'єднання залишається відкритим. Адже наперед оцінити всі переваги такої співпраці надзвичайно важко через недосконалість нормативної бази.

Ефективність інноваційного плодоягідного кластера – це відносний показник, що показує співвідношення результатів і витрат, пов'язаних із використанням засобів вироб-

ництва, робочої сили, підприємницьких здібностей при наданні інформаційних послуг певної якості в умовах лімітованих ресурсів та безмежних потреб.

При цьому оцінюється ефективність роботи самого інноваційного плодоягідного кластера (формула 1), що відображає ефективність процесу формування нових організаційних утворень і відповідно структурних елементів кластера й ефективність використання ресурсів для їх роботи:

$$E_k = \sum_{i=1}^n E_i \div \sum_{i=1}^n V_i, \quad (1)$$

де E_k – ефективність інноваційного плодоягідного кластера; E_i – ефект i -го учасника від роботи в складі кластера; V_i – витрати, що виникли за період роботи кластера; $i = 1, \dots, n$; n – кількість учасників кластера.

Оцінка економічної ефективності функціонування інноваційного плодоягідного кластера, яка ґрунтується на показниках використання основних засобів, трудових і фінансових ресурсів, приводить до підвищення рівня обґрунтованості прийняття управлінських рішень: оптимізації витрат, скорочення ризику, що дасть змогу повною мірою використовувати ресурсний потенціал кластера. Проте значна диференціація різновидів діяльності в межах плодоягідного кластера ускладнює процес підсумування їхньої ефективності, тим більше, що ефективність обслуговуючих галузей матиме меншу вагу порівняно з ефективністю виробництва та переробки плодоягідної продукції. Дану проблему можна розв'язати, увівши в формулу 2 ваговий коефіцієнт підприємств, установ, організацій, що розраховуватиметься на основі експертної оцінки й набуватиме значення від 0 до 1:

$$E_k = (\sum_{i=1}^n E_i \div \sum_{i=1}^n V_i) \cdot c_i, \quad (2)$$

де c_i – ваговий коефіцієнт значення i -го підприємства в сукупному продукті кластера.

Необхідно відзначити, що інноваційний кластерний підхід ґрунтується на врахуванні позитивних синергетичних ефектів, спрямований на пошук синергії нових об'єднань, а також виникнення ефекту синергії, що є відмітною особливістю кластерного

об'єднання. Інноваційний плодоягідний кластер характеризується розширенням можливостей впливу на ефективність виробництва й підпадає під дію закону синергії – закону дії співдружності, співробітництва, об'єднання зусиль підприємств – мета якого полягає в тому, що ефект спільних дій окремих складових суспільного виробництва завжди буде вищим, ніж проста сума індивідуальних зусиль цих елементів. Отже, синергетичний ефект є одним із головних чинників, що спонукає підприємства до об'єднання в кластер. Інтеграція підприємств сприяє мобілізації їх виробничого потенціалу, при цьому з'являються додаткові конкурентні переваги окремих підприємств, що дає можливість реалізовувати такі стратегічні цілі, як зайняти позиції лідера, формувати правила гри, підвищити капіталізацію. Лідерство в обсягах продажу плодоягідної продукції буде досягнута за рахунок об'єднання садівницьких підприємств. У результаті акумулювання досвіду лідерство в обсягах продажу приводить до лідерства в питомих витратах. Спільне проведення маркетингових досліджень і НДДКР дасть змогу засвоювати інноваційні передові технології й повніше задовольняти потреби споживачів. Використання новітніх інтенсивних технологій також сприяє лідерству в галузі мінімізації питомих витрат, тому врахування синергетичного ефекту (формула 3) уможливить підвищити ефективність функціонування плодоягідного кластера за рахунок економії ресурсів та оптимізації витрат в умовах спільної діяльності, в результаті чого відбудеться коригування сукупної ефективності кластера в бік збільшення:

$$E_k = ((\sum_{i=1}^n E_i \div \sum_{i=1}^n V_i) \cdot c_i) \cdot x, \quad (3)$$

де x – коефіцієнт синергії, що набуває значення більше 1 й відображає ступінь інтегрованості виробничих і господарських систем членів кластера.

Висновки. Об'єднання підприємств у інноваційний плодоягідний кластер відбувається з метою спільного розв'язання численних проблем, особливо тих, що пов'язані з формуванням конкурентних переваг на ринку. Так, об'єднання підприємств у інноваційний кластер переорієнтовує їх поведін-

ку на подальший розвиток вже існуючих сегментів ринку замість боротьби за зменшення частки інших учасників та поділ ринку. Формування всіх складових виробничого процесу – від постачальників сировини до кінцевого споживача – забезпечить постійне завантаження потужностей підприємств плодоягідного кластера, дасть можливість знизити собівартість садівницької продукції, підвищуючи при цьому її конкурентоспро-

можність. Підприємствам, що об'єднані в межах кластера, стає вигідною спільна діяльність, спрямована на збільшення обсягів виробництва продукції садівництва й вирощування новітніх сортів плодів та ягід, що користуються попитом. Від об'єднання в інноваційний плодоягідний кластер спільної діяльності й взаємодії підприємства одержують численні конкурентні переваги, не втрачаючи при цьому своєї самостійності.

Список використаних джерел

1. Бакун В.В. Самоорганізація в агропромислових регіональних кластерах / В.В. Бакун // Економіка АПК. – 2009. – № 1. – С. 21-27.
2. Концепція кластерної політики в Україні / [Федоренко В.Г., Тугай А.М., Гойко А.Ф., Джабейло В.Б.] // Економіка та держава. – 2008. – № 11. – С. 10-13.
3. Кропивко М.Ф. Концептуальний підхід до кластерної організації та управління розвитком агропромислового виробництва / М.Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2010. – № 11. – С. 3-13.
4. Россоха В.В. Кластерна модель організації виробничих систем / В.В. Россоха // Економіка АПК. – 2011. – № 10. – С. 146-152.
5. Саблук П.Т. Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки / П.Т. Саблук, М.Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2010. – № 1. – С. 3-12.
6. Тупчий О.С. Кластери як інноваційна форма розвитку садівницьких підприємств / О.С. Тупчий // Materialy IX mezinarodni vedecko – prakticka konference «Moderni vymozenosti vedy – 2013». Dil 14. Ekonomicke vedy: Praha. Publishing House «Education and Science» s.r.o. – S. 61-62.
7. Хабиров Г.А. Факторы устойчивости производства в садоводстве / Г.А. Хабиров, Г.З. Ситдикова // Аграрный вестник Урала. – 2009. – № 8 (62). – С. 40-43.
8. Шаляпина И.П. Организационно-экономические аспекты системы ведения садоводства в условиях развития интеграционных процессов: моногр. / И.П. Шаляпина, М.А. Соломахин. – Мичуринск: изд-во МичГАУ, 2008. – 238 с.
9. Юхимчук Л. Цели и задачи формирования и развития регионального инновационного кластера / Л. Юхимчук // Международный с.-х. журнал. – 2013. – № 3. – С. 41-44.
10. Enright M. Regional Clusters and Economic Development: A Research Agenda: Paper presented at the Conference on Regional Clusters and Business Networks, Fredericton. – New Brunswick, 1993. – 27 p.
11. Feser E.J. Old and New Theories of Industry Clusters / E.J. Feser // Clusters and Regional Specialisation: On Geography, Technology and Networks / ed. M. Steiner. – London: Pion, 1998. – P. 18-40.
12. Porter M.E. The Competitive Advantage of Nations / M.E. Porter. – New York: The Free Press, 1990. – 857 p.
13. Practical Guide to Cluster Development // UK Department of Trade and Industry: England's Regional Development Agencies. – 2006 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.berr.gov.uk/files/file14008.pdf>.
14. Roelandt T.J.A. Cluster Analysis and Cluster-Based Policy Making: The State of The Art / T.J.A. Roelandt, P. Den Hertog // Boosting Innovation: The Cluster Approach. – Paris: OECD roceedings, 1999. – P. 9-23.
15. Schmitz H. On the clustering of small firms / H. Schmitz // IDS Bulletin. – 1992. – Vol. 23, № 3, July.
16. Van der Berg L. Growth Clusters in European Cities / L. Van der Berg, E. Braun, W. van Winden // An Integral Approach. Urban Studies. – 2001. – № 1. – P. 186-206.

Стаття надійшла до редакції 23.09.2013 р.

* * *